ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 40-A ANIVERSĂRI A REVOLUȚIEI DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ

EVOLUȚIA STRUCTURII SOCIALE A ROMÂNIEI ÎN ETAPA ACTUALĂ ȘI PROCESUL OMOGENIZĂRII SOCIALE
GHEORGHE TUDOR

SITUAȚIA POLITICĂ DIN ROMÂNIA ÎN PRIMĂVARA ȘI VARA ANULUI 1944 ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE GERMANE
IOAN CHIPER

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND ELABORAREA UNOR PROIECTE ALE CANALULUI DUNĂRE—MAREA NEAGRĂ
ȘTEFAN GH. LASCU

CNEZI ROMÂNI DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA LUI IANCU DE HUNEDOARA—CÎNDEȘTII DIN RÎU DE MORI
ADRIAN ANDREI RUSU

DOCUMENTAR
MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

6

TOMUL 37 1984

IUNIE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU *(redactor şef)*, ION APOSTOL *(redactor şef adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DÉMENY, GHEORGHE I. IONIŢĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ŞTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

„Cititorii din străinătate se pot abona prin „ROMPRESFILATELIA, Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 12 201. Telex 10376 prsfi r Bucureşti, Calea Griviţei Nr. 64—66".

Manuscrisele cărţile şi revistele pentru schimb se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacţiei:
Bd. Aviatorilor nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 6
Iunie 1984

SUMAR

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 40-a ANIVERSĂRI A REVOLUȚIEI DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ

GHEORGHE TUDOR, Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale 507
IOAN CHIPER, Situația politică din România în primăvara și vara anului 1944 în lumina unor documente germane 518

★

ȘTOICA GH. LASCU, Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale Canalului Dunăre—Marea Neagră 534
ADRIAN ANDREI RUSU, Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara—Cîndeștii din Rîu de Mori 556

DOCUMENTAR

C. RĂILEANU, T. NUSSBAUM, Semnificația istorică a unui tezaur cu monede de la Vlaicu Vodă atestat în Nord-Vestul Banatului 569
ȘERBAN PAPACOSTEA, Din nou cu privire la demografia Țării Românești în secolul XV 578

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Adunarea generală anuală a Institutului de studii sud-est europene; Călătorie de studii în S.U.A. *(Florin Constantiniu)*; Locul armenilor din România în istoria poporului armean *(Madeleine Karacașian)*; Cronica. 582

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *War, Revolution and Society in Romania. The Road to Independence*, edited by Ilie Ceaușescu, Boulder, 1983, 298 p. (East European Monographs CXXXV) *(Constantin Căzănișteanu)*. 589
ION NECULCE, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Strempel, Edit. Minerva, București, 1982, 934 p. *(Aurora Ilieș)* 591

 www.dacoromanica.ro

* * * *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774—1791). Întocmit de Mustafa A. Mehmet, Edit. Academiei R.S. România, București, 1983, XVIII + + 339 p. + XII facsimile („Izvoare orientale privind istoria României", V) *(Nagy Pienaru)* 593

ALBERT SOBOUL, *Comprendre la révolution. Problèmes politiques de la Révolution Française*, François Maspero, Paris, 1982, 384 p. *(Mihai Manea)* 596

* * * „International Socialook", Monthly Magazine for International Affairs, Editor B.C. Gupta *(Florin Constantiniu)* 599

MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 743 p. *(Mihai Oprițescu)* 600

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

* * * „Studii și materiale de istorie medie", vol. X, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983. 183 p. *(Liviu Constantin Mitache)* 602

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

Tome 37, N° 6
Juin 1984

SOMMAIRE

EN L'HONNEUR DU 40e ANNIVERSAIRE DE LA RÉVOLUTION DE LIBÉRATION SOCIALE ET NATIONALE, ANTIFASCISTE ET ANTIIMPERIALISTE

GHEORGHE TUDOR, L'évolution de la structure sociale de la Roumanie à l'étape actuelle et le processus de l'homogénéisation sociale 507

IOAN CHIPER, La situation politique de Roumanie au printemps et à l'été 1944 à la lumière de documents allemands 518

★

STOICA GH. LASCU, Témoignages documentaires concernant l'élaboration de projets de construction du Canal Danube—Mer Noire 534

ADRIAN ANDREI RUSU, Cnèzes roumains de Transylvanie à l'époque de Iancu de Hunedoara—La famille Cindeştii de Riu de Mori 556

DOCUMENTAIRE

C. RĂILEANU, T. NUSSBAUM, La signification historique d'un trésor de monnaies de Vlaicu Vodă attesté dans le Nord-Ouest du Banat 569

ŞERBAN PAPACOSTEA, De nouveau à propos de la démographie de Valachie au XVe siecle 578

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

L'assemblée générale annuelle de l'Institut d'études sud-est européennes; Voyage d'études aux U.S.A. *(Florin Constantiniu)*; La place des arméniens de Roumanie dans l'histoire du peuple arménien *(Madeleine Karacaşian)*; Chronique 582

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

* * * *War, Revolution and Society in Romania. The Road to Independence*, edited by Ilie Ceauşescu, Boulder, 1983, 298 p. (East European Monographs CXXXV) *(Constantin Căzănişteanu)*. 589

ION NECULCE, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte* (Œuvres. La Chronique de Moldavie et Un recueil de récits), Edition critique et étude introductive de Gabriel Ştrempel, Editions Minerva, Bucarest, 1982, 934 p. *(Aurora Ilieş)* . . . 591

www.dacoromanica.ro

* * * *Documente turceşti privind istoria României* (Documents Turcs concernant l'histoire de Roumanie), vol. II (1774—1791), Elaboré par Mustafa A. Mehmet, Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1983, XVIII + 339 p. + XII fac-similés („Izvoare orientale privind istoria României", V) *(Nagy Pienaru)* 593

ALBERT SOBOUL, *Comprendre la révolution. Problèmes politiques de la Révolution Française*, François Maspero, Paris, 1982, 384 p. *(Mihai Manea)* 596

* * * „International Socialook", Monthly Magazine for International Affairs, Editor B.C. Gupta *(Florin Constantiniu)* 599

MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală* (Petite encyclopédie d'histoire universelle), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1983, 743 p. *(Mihai Oprițescu)* 600

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

* * * „Studii și materiale de istorie medie" (Etudes et matériaux d'histoire moyen-âge), Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1983, 183 p. *(Liviu Constantin Mitache)* 602

www.dacoromanica.ro

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 40-A ANIVERSĂRI A REVOLUȚIEI DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ

EVOLUȚIA STRUCTURII SOCIALE A ROMÂNIEI ÎN ETAPA ACTUALĂ ȘI PROCESUL OMOGENIZĂRII SOCIALE

DE

GHEORGHE TUDOR

Printre problemele importante pe care conducerea partidului le-a supus spre aprofundare specialiștilor din domeniul științelor sociale, cu prilejul plenarei lărgite a C.C. al P.C.R. din iunie 1982 și a Conferinței Naționale a partidului din decembrie același an, un loc aparte prezintă cele legate de evoluția fizionomiei și structurii claselor sociale, a raporturilor dintre ele, a procesului de omogenizare socială a societății noastre. Interesul deosebit pentru problemele de această natură este stimulat de faptul că în condițiile edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, în structura și funcționalitatea claselor și păturilor sociale, a procesului omogenizării sociale au intervenit numeroase transformări calitative care trebuiesc analizate și apoi înfățișate în toată amploarea lor, deoarece prin implicațiile pe care le comportă, ele exercită o influență importantă asupra funcționării normale a tuturor sferelor societății. De altfel, transformările calitative din structura socială a țării noastre, din procesul de omogenizare socială se vor amplifica în actualul cincinal, cu atît mai mult, cu cît, după cum se știe, acesta are ca obiectiv strategic fundamental trasat de Congresul al XII-lea al P.C.R., trecerea țării noastre de la stadiul de țară socialistă în curs de dezvoltare la țară socialistă mediu dezvoltată.

„Prevederile viitorului cincinal — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul prezentat la Congresul al XII-lea al partidului — vor determina noi schimbări calitative în structura socială, omogenizarea crescîndă a orînduirii socialiste, creșterea rolului maselor în conducerea conștientă a societății, în făurirea propriului lor destin"[1].

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, Edit. politică, București, 1980, p. 229.

„Revista de istorie", tom 37, nr. 6, p. 507—517, 1984

www.dacoromanica.ro

În asemenea condiții în articolul de față se încearcă în mod succint, examinarea evoluției structurii sociale noi a poporului nostru, sporirea aportului de inițiativă și creativitate a claselor și categoriilor sociale la progresul general al societății, noile relații dintre ele întemeiate pe principiile dreptății și echității sociale și reflectarea lor, ca și a altor factori, în procesul omogenizării sociale a societății socialiste românești.

TRANSFORMĂRI FUNDAMENTALE ÎN STRUCTURA SOCIALĂ A SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Generalizarea relațiilor de producție socialiste atît la orașe cît și la sate, succesele obținute în crearea și dezvoltarea bazei tehnico-materiale a socialismului, schimbarea profundă a modului de existență a poporului au antrenat transformări radicale în structura de clasă a societății, în compoziția și fizionomia tuturor categoriilor sociale, în raporturile dintre ele.

Imensa majoritate a populației țării își întemeiază existența pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, în cele două forme ale acesteia.

Sintetizînd toate aceste mutații, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia faptul că „Dezvoltarea puternică a forțelor de producție, schimbările revoluționare petrecute în relațiile de producție sociale au determinat transformări adînci în structura societății românești, în fizionomia și profilul claselor sociale și în raporturile dintre ele. Societatea noastră, în care a fost lichidată pentru totdeauna exploatarea omului de către om, precum și nedreptățile sociale și naționale, este alcătuită astăzi din clase și categorii sociale prietene animate de aceleași interese și aspirații și care conlucrează strîns pentru cauza comună a construcției noii orînduiri, a edificării socialismului și comunismului în România"[2].

În contextul acestor adînci restructurări sociale, pe primul plan se înscrie transformarea clasei muncitoare în clasă principală a societății.

Afirmîndu-se ca principalul creator în opera de înlocuire a orînduirii bazate pe exploatare cu noua orînduire, în vasta operă de făurire a unității social-politice a poporului, clasa muncitoare a trăit ea însăși un proces de intensă evoluție de transformări calitative și cantitative. Ea a încetat de a mai fi o clasă exploatată, devenind în anii socialismului stăpînă pe principalele mijloace de producție și pe roadele muncii sale. Noul raport față de mijloacele de producție a determinat, la rîndul său, schimbarea rolului clasei muncitoare în organizarea socială a muncii, a creat o puternică bază obiectivă pentru participarea ei activă la organizarea și conducerea vieții de stat, pentru creșterea rolului ei social conducător.

Dezvoltarea puternică și în ritm susținut a industriei și a celorlalte ramuri ale economiei a determinat și determină creșterea continuă a rîndurilor clasei muncitoare. Dacă în 1938 în România existau circa 1 milion de muncitori[3], în 1950 — 1 222 900, iar în 1965 — 3 109 900 mun-

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, p. 583.

[3] *Enciclopedia Română*, [illegible]

www.dacoromanica.ro

citori, la sfîrșitul anului 1982 numărul lor a ajuns la 6 026 600[4], reprezentînd cca 57% din totalul populației ocupate și peste 80% din totalul personalului muncitor. Deosebit de semnificativ este faptul că în condițiile creșterii masive a numărului de muncitori din sectoare cum sînt construcțiile, întreprinderile de mecanizare a agriculturii, creșterea cea mai importantă au înregistrat-o muncitorii din marea producție industrială. Astfel, în anul 1982 — 3 129 500 muncitori au fost legați de forma cea mai înaltă a producției sociale — industria, față de 640 400 cîți erau în 1950[5].

Mutațiile calitative s-au produs în repartizarea clasei muncitoare pe ramurile economiei naționale. Ca o consecință firească a orientării partidului nostru, îndeosebi după Congresul al IX-lea al P.C.R., către dezvoltarea prioritară a ramurilor celor mai moderne ale progresului tehnic, a sporit mai rapid numărul muncitorilor din ramurile de specializare tot mai înaltă — ale construcțiilor de mașini și prelucrării metalelor, metalurgiei, chimiei, energiei electrice.

Un alt fapt cu cele mai semnificative consecințe economico-sociale îl reprezintă și schimbările importante survenite în repartizarea teritorială a clasei muncitoare, determinate de distribuirea rațională a forțelor de producție pe teritoriul țării și de ridicare a nivelului economic al zonelor și localităților în trecut rămase în urmă.

Prin investițiile masive, făcute în anii socialismului, în însemnate regiuni și centre din Moldova, Oltenia, Dobrogea, Maramureș, Cîmpia Dunării ș.a. — s-a ajuns la o răspîndire mai uniformă și rațională a muncitorilor pe județele țării. Creșterea armonioasă și proporțională a potențialului economic al tuturor județelor și implicit sporirea numărului de muncitori au cunoscut noi dimensiuni la sfîrșitul cincinalului 1976—1980, cînd 31 din județele țării au realizat o producție industrială de peste 10 miliarde lei, față de 9 județe în 1970 și 4 în 1965[6].

Concomitent cu creșterea rîndurilor clasei muncitoare au avut loc profunde mutații calitative în interiorul ei, determinate în special de progresul tehnic și științific, de modernizarea structurilor economiei, de adîncirea procesului diviziunii sociale a muncii, de prelungirea duratei și perfecționarea învățămîntului general și tehnic-profesional etc.

În ce privește gradul de instruire, este semnificativ, că în timp ce în 1948—1950 covîrșitoarea majoritate a muncitorilor aveau cel mult 4 clase și numai 45% erau calificați, în prezent 4/5 din totalul muncitorilor sînt calificați, manifestîndu-se tendința de creștere a numărului celor care au absolvit cel puțin 10 clase sau cu studiile liceale încheiate, precum și a celor care dețin meserii de înaltă calificare [7]. Clasa muncitoare de azi este o clasă nouă și prin condițiile sale de viață — retribuție, învățămînt, asistență socială, locuințe etc., toate incomparabile față de trecut.

O altă trăsătură definitorie a clasei muncitoare în etapa actuală o constituie faptul că ea este clasă conducătoare a regimului politic, întru-

---

[4] *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*, 1983, p. 59.

[5] *Ibidem.*

[6] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pe țară a președinților consiliilor populare din 19 februarie 1983*, Edit. politică, București, 1983, p. 7.

[7] Stana Buzatu, *Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală*, în „Era socialistă", anul LXI, nr. 24/1981, p. 28.

www.dacoromanica.ro

chipînd în modul cel mai consecvent interesele făuririi și dezvoltării multilaterale a societății socialiste, ale trecerii la comunism și ale înfăptuirii acestuia. Compoziția socială a partidului și a tuturor organelor de conducere politică, la toate nivelele, oglindește caracterul muncitoresc al puterii politice din țara noastră. Clasa muncitoare deține ponderea majoritară în rîndurile Partidului Comunist Român. 55,76% din rîndul membrilor de partid erau la sfîrșitul anului 1983, muncitori [8]. În aparatul de partid, la aceeași dată, numărul cadrelor provenite din rîndul clasei muncitoare reprezentau 80% din totalul activiștilor, în aparatul sindicatelor 91%, iar în cel al U.T.C. de 80% [9]. Puternic reprezentată este clasa muncitoare și în organismele de conducere colectivă, atît la nivel central, cît și la nivelul unităților economice. Astfel, din cei 1591 de membri ai Consiliului Național al Oamenilor Muncii aleși la Congresul al II-lea al Consiliilor oamenilor muncii din iunie 1981, 834 sînt muncitori sau maiștri care lucrează nemijlocit în producție [10], iar din cei 114 000 oameni ai muncii care alcătuiesc cele 6 000 de consilii ale oamenilor muncii, peste 30% sînt muncitori direct productivi [11]. În mod corespunzător cu ponderea ei în societate, clasa muncitoare este reprezentată în organul suprem al puterii de stat din țara noastră — Marea Adunare Națională, precum și în consiliile populare.

În sfîrșit, rolul conducător al clasei muncitoare se manifestă și prin aceea că ea insuflă întregii societăți trăsăturile înaintate ale conștiinței muncitorești — spirit revoluționar, fermitate și dîrzenie, disciplină și capacitate de angajare, devotament neclintit față de cauza socialismului, față de interesele vitale ale națiunii noastre, patriotism fierbinte și internaționalism consecvent.

În condițiile țării noastre, țărănimea constituie, alături de clasa muncitoare, o importantă forță socială, cu un rol de seamă în producția materială, în viața politică și socială. După cum se subliniază în Programul P.C.R. : „Multă vreme, de-a lungul milenarei existențe a poporului român, țărănimea a reprezentat cea mai importantă forță socială a progresului. Lupta de clasă a țărănimii, a maselor populare împotriva asupririi a constituit factorul fundamental al tuturor transformărilor sociale, al înaintării poporului nostru pe calea progresului economico-social și a eliberării naționale [12].

În anii socialismului, ca urmare a lichidării micii proprietăți particulare, fărîmițate, a cooperativizării agriculturii și creării marii proprietăți socialiste, țărănimea a devenit o clasă nouă, proprietară și producătoare în același timp, cu un ideal social unitar, cu un nivel cultural politic tot mai ridicat. În perioada ce a urmat Congresului al IX-lea, P.C.R. a reconsiderat în mod revoluționar întreaga teorie și practică a dezvoltării agriculturii, situînd-o în rîndul ramurilor de bază ale economiei naționale,

---

[8] „Scînteia", nr. 12. 937 din 28 martie 1984

[9] *Ibidem*

[10] *Congresul al II-lea al Consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții, transporturi, circulația mărfurilor și finanțe. 24—26 iunie 1981*, Edit. politică, București, 1981, p. 500.

[11] *Ibidem*

[12] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 31.

www.dacoromanica.ro

asigurîndu-i, prin investiţiile mereu sporite, o dotare tehnico-materială modernă şi tot mai puternică.

Profunde schimbări calitative a cunoscut principala forţă de producţie — forţa de muncă. În ultimele trei decenii, ca urmare a extinderii proceselor de muncă industrială în agricultură, ponderea populaţiei agricole a scăzut de la 74,1% (respectiv 6 208 700 braţe de muncă) cît reprezenta în anul 1950, la 56,5% (respectiv 5 476 500 braţe de muncă) în anul 1965, pentru ca în anul 1982 să ajungă la 28,6% (2 986 100 braţe de muncă) [13]. Această restrîngere numerică cu peste 45 de procente înseamnă, potrivit unor calcule, eliberarea din munca agricolă a circa 3 220 000 braţe de muncă, care s-au încadrat în ramurile neagricole ale economiei naţionale şi în primul rînd în industrie. Procesul reducerii absolute a populaţiei ocupate în agricultură a fost însoţită de ridicarea calificării ei profesionale. Astfel, faţă de vechea ţărănime care era un grup social în interiorul căruia diviziunea muncii nu se manifesta pregnant, ca trăsătură socială, în condiţiile agriculturii noi, socialiste, apar meserii care determină o stratificare socio-profesională în cadrul ţărănimii, o specializare mai pronunţată a muncii acesteia.

Marile succese obţinute în dezvoltarea economiei naţionale au asigurat ridicarea nivelului de trai material şi spiritual al întregului popor şi, în acest cadru, creşterea bunăstării şi a gradului de civilizaţie al întregii noastre ţărănimi. Ca rezultat al realizărilor în producţie, al livrărilor la fondul de stat a unor cantităţi de produse tot mai însemnate, veniturile reale ale ţărănimii calculate pe o persoană activă au sporit an de an. Începînd din 1971 s-a introdus sistemul venitului minim garantat pentru toţi cooperatorii care participă activ la muncă, iar din 1976 s-a trecut la generalizarea aplicării acordului global în cooperativele agricole, asigurîndu-se, astfel, legarea mai strînsă a veniturilor ţăranilor de rezultatele obţinute în creşterea producţiei agricole.

În acelaşi timp, prin trecerea în mediul rural la acţiunea de sistematizare, precum şi prin intensificarea construcţiei de şcoli, aşezăminte culturale, magazine şi alte unităţi social-culturale, se conferă satelor noastre un aspect tot mai modern, se asigură populaţiei, un nivel de trai din ce în ce mai ridicat, accelerîndu-se şi pe această cale procesul de apropiere treptată a condiţiilor de viaţă de la sate cu cele de la oraşe.

Concomitent cu transformările în modul de existenţă al ţărănimii s-a schimbat şi se schimbă profilul ei spiritual. Ea şi-a format şi îşi dezvoltă un nou mod de gîndire, eliberat de individualism, ridicîndu-se din ce în ce mai mult la înţelegerea intereselor colective, generale. În acelaşi timp, aşa cum demonstrează analizele cuprinse în documentele partidului nostru, ţărănimea va constitui şi în perspectivă o importantă forţă socială a României, avînd de îndeplinit un rol de seamă în producţia materială, în viaţa socială şi politică a ţării. „Alianţa dintre muncitorime şi ţărănime — se apreciază în Programul P.C.R. — care a jucat un rol istoric în lupta politică pentru cucerirea puterii, înfăptuirea revoluţiei socialiste şi edificarea noii orînduiri, constituind temelia de granit a regimului nostru socialist, va reprezenta în viitor factorul esenţial al progresului economic şi social în ţara noastră, principala forţă politică care va asigura dezvolta-

[13] *Anuarul statistic al R...* p. 60.

www.dacoromanica.ro

rea continuă a cuceririlor revoluționare ale poporului, mersul înainte al societății pe calea socialismului și comunismului" [14].

Adînci schimbări au avut loc în situația intelectualității. O trăsătură a dezvoltării sociale în anii socialismului a constituit-o creșterea considerabilă a rîndurilor intelectualității, care reprezintă o legitate obiectivă a făuririi noii societăți, izvorîtă din faptul că aceasta nu se poate constitui decît pe baza realizărilor celor mai înaintate ale științei și culturii, din cerințele dezvoltării sociale în condițiile revoluției științifico-tehnice contemporane, ale formării omului nou, cu un înalt nivel de pregătire politico-ideologică și cu un larg orizont cultural-științific. Pornind de la aceste cerințe s-a ajuns, ca în anul 1982, pe ansamblul economiei naționale să lucreze cca 320 000 de ingineri și economiști, 70 000 cercetători științifici [15], peste 250 000 profesori, învățători și educatori [16], peste 47 000 medici și farmaciști [17], la aceștia se adaugă numărul însemnat al artiștilor, muzicienilor, scriitorilor, ziariștilor, redactorilor din presa centrală și locală, din edituri etc.

Faptul că cca 90% dintre specialiștii cu studii superioare au fost pregătiți în anii construcției socialismului și-a pus amprenta și asupra provenienței sociale a noii intelectualități, aceasta fiind formată îndeosebi din rîndurile clasei muncitoare și ale țărănimii. „În rîndurile intelectualității — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — au pătruns și pătrund, ca o infuzie puternică din plasma poporului, mii și mii de tineri dotați din rîndurile clasei muncitoare, ale țărănimii, ale tuturor păturilor societății. Intelectualitatea este produsul înălțării spre cultură, spre știință, spre cunoaștere a fiilor oamenilor muncii de la orașe și sate" [18].

Modernizarea economiei românești pe temeiul industrializării socialiste, marile transformări pe toate planurile pe care le-a implicat edificarea noii orînduiri au adus și mari deplasări în compoziția profesională a intelectualității. În această ordine de idei merită să relevăm că în prezent, aproape 50% din totalul personalului muncitor cu studii superioare sînt absolvenți ai facultăților tehnice și economice. În sfîrșit, intelectualitatea societății noastre este un grup social cu o nouă conștiință socialistă, iar pe planul activității sociale, dintr-un grup subordonat în principiu burgheziei, care în bună măsură acționa în societate în numele acesteia, ea devine o forță socială care alături de clasa muncitoare și țărănime participă de sine stătător la decizia politică.

Și în viitor, intelectualitatea va cunoaște o puternică dezvoltare, deoarece așa cum se subliniază în Programul P.C.R.: „În condițiile revoluției tehnico-științifice contemporane, ale transformării științei într-o puternică forță de producție materială, ale dezvoltării întregii noastre societăți pe baza cuceririlor celor mai înaintate ale științei și culturii, vor

---

[14] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, p. 103.

[15] „Scînteia", nr. 12 409 din 16 iulie 1982.

[16] Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România, 1983, p. 270.

[17] *Idem*, p. 312—313.

[18] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, 1969, p. 619.

www.dacoromanica.ro

creşte atît rolul, cît şi ponderea intelectualităţii în cadrul naţiunii, în întreaga activitate economico-socială" [19].

Importante schimbări au avut loc, de asemenea, şi în situaţia celorlalte categorii sociale care alcătuiesc în prezent structura socială a României. Astfel, personalul din administraţie care constituie o categorie de oameni ai muncii ce îndeplineşte o funcţie socială utilă, în buna desfăşurare a vieţii publice, a activităţii economice, în satisfacerea diferitelor cerinţe ale maselor largi de cetăţeni cunoaşte pe măsura introducerii noilor mijloace informaţionale moderne ale mijloacelor de prelucrare automată a datelor, o permanentă scădere, ajungînd în 1982 să reprezinte 60 000 de persoane (respectiv 0,6% din totalul populaţiei ocupate) faţă de 137 000 (1,7% în 1950 şi 94 900 (1% în 1965) [20].

Micii meşeriaşi — odată cu organizarea cooperativelor meşteşugăreşti în anii 1948—1950 — s-au transformat într-o categorie socială nouă, de proprietari în comun asupra mijloacelor de producţie şi producători de bunuri materiale. Corespunzător cu sporirea înzestrării populaţiei de la oraşe şi sate cu bunuri de consum de folosinţă îndelungată, aparate electrocasnice, autoturisme, numărul meseriaşilor încadraţi în cooperativele meşteşugăreşti a sporit continuu. Astfel, dacă în 1950 existau în toată ţara 65 304 cooperatori, grupaţi în 11 601 unităţi de servire a populaţiei, în 1982, numărul acestora a crescut la 351 133 desfăşurîndu-şi activitatea în 145 388 unităţi [21].

În structura societăţii noastre mai există de asemenea un număr restrîns de ţărani cu gospodărie individuală îndeosebi în zonele de munte şi de deal unde formarea de cooperative agricole nu se justifică sub raport economic. Reprezentînd circa 5% din totalul populaţiei active din economie, ei îşi bazează existenţa pe munca lor şi a familiilor lor, desfăşurînd o activitate utilă în agricultură, zootehnie, silvicultură, construcţii şi alte sectoare economice [22]. De asemenea în structura socială a României mai există un număr de meseriaşi particulari şi de liber profesionişti care îşi întemeiază existenţa pe munca lor şi a familiilor lor şi desfăşoară o activitate folositoare societăţii. În ceea ce priveşte meseriaşii necooperativizaţi, numărul acestora era de 40 800 în 1982, faţă de 188 900 cîţi erau în 1950 [23]. Prin Legea privind exercitarea meseriilor de către meşteşugari în ateliere proprii, adoptată de Marea Adunare Naţională în anul 1968, s-au luat măsurile corespunzătoare pentru a preîntîmpina exploatarea omului de către om şi acumularea unor venituri nejustificate.

Analizînd schimbările petrecute în structura noii orînduiri se poate trage concluzia că societatea socialistă românească este alcătuită actualmente din clase şi categorii sociale care participă activ la munca productivă — în sfera creaţiei materiale sau spirituale — acţionează în strînsă colaborare şi unitate a forţelor de producţie, în perfecţionarea relaţiilor socialiste, în făurirea socialismului şi comunismului în România.

---

[19] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, p. 104.

[20] *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*, 1983, p. 59.

[21] *Idem*, p. 109.

[22] „România liberă", nr. 12.408 din 15 iulie 1982.

[23] *Anuarul Statistic al* [illegible] 1983, p. 97.

www.dacoromanica.ro

PRINCIPALELE DIRECȚII ALE PROCESULUI OMOGENIZĂRII SOCIALE DIN SOCIETATEA NOASTRĂ

Etapa pe care o parcurge societatea românească, plasează pe un loc deosebit de important, sub aspectul economic, social și politic, procesul omogenizării societății socialiste românești și făuririi poporului unic muncitor. În concepția P.C.R., omogenizarea socială nu este un scop în sine, ci un factor esențial în înfăptuirea obiectivului fundamental al partidului și statului — realizarea unei civilizații socialiste și comuniste superioare a oamenilor liberi, multilateral dezvoltați cu o individualitate proprie.

Început odată cu importantul act al naționalizării principalelor mijloace de producție din iunie 1948, procesul omogenizării sociale s-a adîncit, treptat, pe măsură ce a fost lichidată orice formă de exploatare a omului de către om și făurită economia socialistă unitară, echilibrată și armonioasă. În condițiile edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, ca urmare a acțiunii revoluției tehnico-științifice în economia națională, care amplifică influența factorilor calitativi ai dezvoltării economico-sociale, procesul omogenizării sociale a devenit, mai amplu și profund, manifestîndu-se, din plin, în toate domeniile de activitate. Astfel, ca rezultat al dezvoltării forțelor de producție și perfecționării relațiilor de producție, al creșterii nivelului de cunoștințe și calificare al oamenilor muncii, al mecanizării, automatizării și cibernetizării proceselor de producție, se creează premizele pentru dispariția treptată a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală. De asemenea, pe măsura mecanizării și chimizării complexe și complete a producției agricole se intensifică procesul de apropiere și ștergere a deosebirilor esențiale dintre munca agricolă și cea industrială; munca în agricultură tinzînd să devină tot mai mult o variantă a activității industriale.

În același timp, ca urmare a traducerii în fapt, a procesului de urbanizare a vieții satelor se accentuează dispariția deosebirilor dintre sat și oraș, ceea ce influențează pozitiv asupra omogenizării nivelului general de civilizație al societății.

Un rol de o deosebită însemnătate în creșterea coeziunii poporului îl au, de asemenea, rezolvarea justă a problemei naționale, lichidarea oricăror forme de discriminare națională, realizarea deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor țării indiferent de naționalitate. Un întreg complex de măsuri pe toate planurile, avînd în centru politica de repartizare rațională a forțelor de producție pe întreg cuprinsul țării, urmărește consecvent ridicarea materială și spirituală a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, asigurarea condițiilor ca toți deopotrivă să poată participa la întreaga viață politică, economică, socială, la conducerea societății.

Procesul de omogenizare socială este puternic influențat și de politica consecventă desfășurată de P.C.R., în etapa actuală, în vederea lărgirii continue a democratismului societății noastre, a multiplicării cadrului de atragere a maselor la conducerea societății. Prin intermediul numeroaselor forme larg democratice existente, în care precumpănitoare sînt cele ce asigură participarea directă a adunările oamenilor muncii

www.dacoromanica.ro

din întreprinderi şi instituţii, C.A.P.-uri; adunările cetăţeneşti organizate de F.D.U.S. şi O.D.U.S., cele ale „Tribunei democraţiei", adunările de partid, sindicat, U.T.C. — oamenii muncii au posibilitatea să-şi spună cuvîntul asupra principalelor probleme ce privesc politica internă şi externă a ţării, să dezbată modul în care la locul de muncă se îndeplinesc sarcinile trasate de partid, iar pe plan local se înfăptuiesc sarcinile autoconducerii şi autoaprovizionării, al înfrumuseţării oraşelor patriei noastre. Purtate în spirit critic şi autocritic asemenea dezbateri creează în rîndul oamenilor muncii un spirit de responsabilitate, le întăreşte sentimentul de proprietari, producători şi beneficiari, le dezvoltă iniţiativa în muncă, spiritul cetăţenesc — trăsături care de fapt contribuie din plin la omogenizarea în plan politic a societăţii.

Aceluiaşi scop îi corespunde şi atragerea într-o măsură tot mai mare a cetăţenilor la procesul de elaborare şi aplicare a legilor, la desemnarea deputaţilor şi exercitarea unui control mai intens asupra activităţii lor, la reprezentarea cît mai judicioasă în toate organismele statale a tuturor claselor şi categoriilor societăţii noastre. Semnificativ este faptul că din cei 369 de deputaţi în organul suprem legislativ al puterii de stat — Marea Adunare Naţională — 130 lucrează nemijlocit în producţia industrială sau agricolă, 81 în domeniul cercetării ştiinţifice, ingineriei tehnologice şi a proiectării, învăţămîntului, culturii, ocrotirii sănătăţii ş.a., restul fiind oameni ai muncii fizice sau intelectuale aleşi în funcţii de conducere în diferite organizaţii obşteşti [24].

Intensa activitate politico-ideologică desfăşurată de partid în vederea ridicării conştiinţei socialiste a maselor, a formării unui om nou, a dezvoltării multilaterale a personalităţii acestuia influenţează în mod pozitiv procesul de omogenizare socială. O mare audienţă asupra întăririi unităţii moral politice a naţiunii noastre socialiste, a realizării unei apropieri tot mai accentuate între clasele şi categoriile sociale a societăţii noastre exercită preocuparea permanentă a partidului, pentru cultivarea în rîndul oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate a mîndriei patriotice faţă de trecutul glorios de luptă al poporului nostru, faţă de însemnatele realizări obţinute în făurirea socialismului. Înţelegerea aprofundată a marilor transformări din societate, a direcţiilor obiective ale dezvoltării, a legităţilor evidenţei sociale, a cuceririlor ştiinţei şi cunoaşterii universale, care confirmă zi de zi justeţea concepţiei materialist dialectice despre lume şi viaţă, materialitatea lumii sînt alte obiective ale muncii politico-ideologice care au un rol însemnat asupra procesului omogenizării sociale, a întăririi unităţii socialiste a întregului popor.

Fenomenul omogenizării sociale, al apropierii între clasele şi categoriile sociale care alcătuiesc societatea românească contemporană este puternic stimulat şi de exercitarea de către Partidul Comunist Român a rolului de forţă politică conducătoare a societăţii noastre socialiste. Ca centru vital al naţiunii noastre socialiste partidul exprimă şi promovează prin linia şi Programul său interesele vitale ale întregii naţiuni, identificîndu-se întru totul cu idealurile, ţelurile şi năzuinţele cele mai înalte ale poporului român. Prin cei 3 370 343 membri — cîţi numără partidul la

[24] Buletinul Oficial al R.S.R., nr. 1/1969.

www.dacoromanica.ro

sfîrşitul anului 1983 — ceea ce reprezenta 21,59% din populaţia majoră şi 32,32% din populaţia ocupată [25] se asigură toate condiţiile ca el să fie prezent în toate celulele societăţii, să însufleţească energiile creatoare ale acesteia spre înfăptuirea obiectivului fundamental — edificarea socialismului şi comunismului pe pămîntul patriei noastre.

Structura socială şi procesul omogenizării sociale din societatea noastră constituie fenomene ce sînt fundamental determinate de profunzimea şi ritmul schimbărilor revoluţionare ce se petrec pe toate planurile vieţii sociale.

Astfel, ţinîndu-se seama că obiectivul fundamental al actualului plan cincinal îl constituie continuarea pe o treaptă superioară, a îndeplinirii Programului partidului, creşterea în ritm susţinut a economiei naţionale, afirmarea cu putere a revoluţiei tehnico-ştiinţifice în toate domeniile, se poate afirma că în ceea ce priveşte evoluţia structurii sociale din ţara noastră nu se vor înregistra schimbări importante de ordin cantitativ, ci îndeosebi modificări de natură calitativă. De altfel, dimensiunea reală a acestui proces a fost relevată, cu pregnanţă, de secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, în Expunerea sa de la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din iunie 1982, cînd referindu-se la dinamica structurii sociale din ţara noastră afirma că „În perspectivă se poate aprecia că încă multă vreme clasa muncitoare şi ţărănimea vor rămîne cele două clase principale ale societăţii româneşti. Deşi va creşte ponderea clasei muncitoare şi se va mai reduce ponderea ţărănimii în cadrul populaţiei ocupate, probabil că în 1990 ţărănimea va continua să reprezinte cel puţin 20 la sută din populaţia ocupată. Va mai creşte într-o anumită măsură numărul intelectualităţii tehnice, dar mai cu seamă va spori rolul intelectualităţii în dezvoltarea societăţii socialiste, în înfăptuirea Programului partidului" [26]. În schimb, datorită depăşirii stadiului de ţară în curs de dezvoltare şi transformarea României într-o ţară mediu dezvoltată, a modificărilor calitative intervenite în conţinutul şi diviziunea muncii sociale, a prefacerilor în structura relaţiilor de producţie, a integrării tot mai organice a partidului, a statului socialist, a organizaţiilor de masă şi obşteşti în viaţa societăţii, a intensificării procesului de democratizare a culturii se va produce o accelerare tot mai pronunţată a procesului de omogenizare a societăţii româneşti, a făuririi poporului unic muncitor.

L'ÉVOLUTION DE LA STRUCTURE SOCIALE DE LA ROUMANIE À L'ÉTAPE ACTUELLE ET LE PROCESSUS D'HOMOGÉNÉISATION SOCIALE

RÉSUMÉ

L'auteur du présent article fait une succinte analyse des profondes mutations intervenues dans la structure de la société roumaine, dans l'établissement de rapports fondés sur la communauté d'intérêts entre les

[25] „Scînteia", nr. 12.937 din 28 martie 1984.

[26] Nicolae Ceauşescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în ţara noastră, la problemele teoretice, ideologice şi activitatea politică, educativă a partidului, prezentată la Plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 1—2 iunie 1982*, Edit. politică, Bucureşti, 1982, p. 46.

www.dacoromanica.ro

nouvelles classes et groupes sociaux, autant par suite de la victoire du socialisme et de l'édification de l'économie socialiste unitaire, que du développement rapide des forces productives, de la puissante affirmation de la révolution tehnico-scientifique dans tous les domaines, du passage à une nouvelle qualité de toute l'activité économique et sociale, processus caractéristiques à l'étape actuelle de développement de la Roumanie. Ce qui se détache — comme le processus le plus important qui a marqué de son empreinte toute la structure sociale, influençant de manière décisive sur le progrès de la Roumanie, c'est le développement puissant — numérique et qualitatif — de la classe ouvrière, la classe dirigeante du peuple tout entier. On présente ensuite les profonds renouvellements qualitatifs intervenus également au sein de la paysannerie et de l'intelligentsia qui, agiseant sous la direction de la classe ouvrière et du parti apportent leur contribution à l'édification de la société multilatéralement développée.

La dernière partie de l'article présente quelques-unes des principales directions qui contribuent à l'accomplissément du processus d'homogénéisation sociale de notre pays. On relève en ce sens le rôle des changements qualitatifs dans le contenu et la division du travail social, la répartition harmonieuse des forces productives sur le territoire du pays, l'exercice par le P.C.R. du rôle de force politique dirigeante de la société, l'extension continuelle de la démocratie socialiste et de la participation des masses à la direction de la société, la juste solution de la question nationale, la création de l'homme nouveau, bâtisseur conscient de la nouvelle société.

www.dacoromanica.ro

SITUAȚIA POLITICĂ DIN ROMÂNIA ÎN PRIMĂVARA ȘI VARA ANULUI 1944 ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE GERMANE

DE

IOAN CHIPER

Aflată în centrul de interes al istoriografiei românești, revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a făcut obiectul unei bogate literaturi care a reconstituit originile, desfășurarea și consecințele ei pe plan intern și internațional. Lărgirea bazei documentare, prin explorarea sistematică a arhivelor din țară și străinătate a fost și continuă să fie una din principalele direcții ale anchetei istoriografice. Achizițiile documentare din ultimii ani — de pildă deschiderea arhivelor Foreign-Office-ului din anii 1943—1944 — au relevat aspecte puțin sau de loc cunoscute ale acestui eveniment — cotitură din istoria poporului român. În rîndurile de mai jos, prezentăm un șir de documente care dezvăluie perceperea de către diverse instanțe germane (diplomați, militari, experți economici, agenți secreți, conducători ai „Grupului etnic german" etc.) a situației din România în pragul desprinderii acestei țări din orbita Reichului nazist.

Aruncată de evenimentele tragice din vara anului 1940 în primejdioasa strînsoare a brațelor germane, România și poporul ei, în frunte cu comuniștii, au luptat pentru restabilirea independenței naționale, răsturnarea regimului de dictatură, instaurat în umbra baionetelor Wehrmachtului, abolirea Diktatului de la Viena și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste. Conștienți de ostilitatea imensei majorități a poporului român, factorii de conducere ai Germaniei hitleriste au întreținut o vastă rețea de servicii de informații pe teritoriul român [1] și s-au străduit să obțină prin diverse canale (legația, misiunea militară etc.) o imagine cît mai fidelă a situației din România.

La sfîrșitul anului 1943 și începutul anului 1944 situația politică din România cît și relațiile oficiale româno-germane constituiau cauzele unor vii preocupări în cercurile conducătoare politice, economice și militare germane într-un moment în care linia aripii de sud a frontului sovieto-german se apropia de teritoriul român.

Într-o telegramă strict secretă din 1 noiembrie 1943, ministrul Germaniei la București constata că „Situația în România se agravează" și făcea o trecere în revistă a aspectelor politice, militare și economice care

[1] După mărturia lui Eugen Cristescu, șeful Serviciului Secret de Informații, numărul lor era de 11, vezi *Procesul marii trădări naționale*, București, 1946, p. 155.

„Revista de istorie", tom 37, nr. 6, p. 518—533, 1984

www.dacoromanica.ro

susțineau acest punct de vedere. „Încercarea de a menține în țară cît mai puține trupe germane este de mult evidentă" sublinia diplomatul german care atrăgea totodată atenția asupra intensificării propagandei antigermane și în favoarea puterilor aliate [2]. Deși aprecia că nu exista un pericol acut din partea comunismului, diplomatul german era nevoit să constate intensificarea activității comuniste în ultimele luni și să transmită : „Celulele comuniste lucrează intens. Puternică difuzare de manifeste. Și între studenți o evoluție care dă de gîndit". După ce enumera și alte aspecte ale situației din România, von Killinger încheia : „Nu cred că există un pericol acut și că noi ne aflăm în România în fața unor evenimente la fel ca cele survenite în Italia, am însă convingerea că pericolul în sine există" [3]. Tot spre sfîrșitul anului 1943, unul din experții germani pentru economia României, Karl Blessing, director al societății Kontinentale Öl, analizînd problemele relațiilor economice și financiare româno-germane ajungea la concluzia că antrenarea completă a economiei României în efortul de război al Germaniei ar fi creat României o situație care nu putea fi menținută fără concesii politice din partea Germaniei — de exemplu în privința Transilvaniei — sau numai cu forța. Blessing considera însă că prin utilizarea forței s-ar fi creat „o nouă regiune de partizani" astfel încît contribuția economică a României, avîndu-se în vedere și sabotajele relativ ușor de înfăptuit în regiunea petroliferă, ar fi devenit și mai mică [4]. „Sub presiune puternică" — după cum transmitea șeful delegației economice germane, Carl Clodius — guvernul român a cedat însă la mijlocul lunii decembrie 1943 și s-a declarat de acord cu încheierea unui acord economic „care ținea cont în toate punctele importante de interesele germane" [5]. Semnarea acordului, la 9 februarie 1944 și reconfirmarea, în urma întrevederii de la Klessheim din 28 februarie 1944, a încrederii pe care o avea în mareșalul Antonescu s-au aflat între factorii care au condus la decizia lui Hitler de a ordona anularea elaborării operațiunii „Margarethe II" care viza ocuparea deschisă a României de Germania nazistă [6].

Vom prezenta în continuare conținutul unor informații care s-au acumulat, începînd cu luna martie 1944, la Berlin, în legătură cu evoluția situației politice din România și vom avea în vedere cu precădere rapoartele și notele provenite mai ales din afara canalelor diplomatice firești privind evoluția stării de spirit a populației și armatei, activitatea partidelor politice. Informațiile vor fi prezentate după criteriul cronologic și pornind nu de la momentul la care ele se refereau, ci de la data la care ele parveneau cercurilor conducătoare naziste, deci cînd puteau influența, într-un fel sau altul, cristalizarea unei anume imagini despre

[2] Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes. Bonn (în continuare PA) Inland II g, dosar 426, T. 6342; telegrama este publicată în trad. românească: *Mărturii documentare* (documente editate de Mioara Tudorică) în „Revista arhivelor" an LI, vol. XXXVI, 1974, nr. 3, doc. 13, p. 384—388.

[3] *Idem.*

[4] Bundesarchiv Koblenz (în continuare BA), R7 3019, Copie raport K. Blessing din Berlin, 20 decembrie 1943.

[5] PA, Inland II g, dosar 426, T. 7090, București, 20 decembrie 1943, Clodius către von Ribbentrop.

[6] Andreas Hillgruber *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu. Die deutsche — rumänischen Beziehungem 1938—1944*, 2 Auflage, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965, p. 177—178.

www.dacoromanica.ro

ceea ce se petrecea în România şi în consecinţă adoptarea unor eventuale propuneri sau decizii.

În luna martie şi la începutul lunii aprilie, la Berlin s-au înmulţit informaţiile despre intensificarea activităţii comuniştilor din România. Raportul cu privire la situaţia pe ianuarie 1944 a grupelor etnice germane din diferite ţări, întocmit de Volksdeutsche Mittelstelle (VOMI) abia la 1 martie 1944 aprecia că România va încerca să imite Italia, că în România fuseseră arestaţi doi paraşutişti englezi [7] şi informa că „În regiunea Reşiţa, deci într-o regiune industrială, au apărut primele două grupări mai mari de partizani în România. S-a ajuns deja la lupte între trupele române şi partizani şi au fost pierderi de ambele părţi. Avînd în vedere situaţia socială catastrofală în această zonă industrială munca de agitaţie comunistă este plină de succes şi de aceea nu este de mirare că s-au format bande de partizani" [8].

La începutul lunii martie, Südost Europa-Gesellschaft consacra 4 din rapoartele sale informative (nr. 13 din 3 martie, nr. 14 din 6 martie şi nr. 15 şi 16 din 7 martie 1944) politicii româneşti [9], în care elemente reale erau amestecate cu informaţii deformate sau nereale. Astfel, raportul nr. 13 pretindea că doar trei grupări politice se bucurau de influenţa în masă : naţional-ţărăniştii, socialiştii şi legionarii. Ori la Berlin era cunoscută bine încă din 1940/1941 atitudinea marii majorităţi a poporului român şi a armatei faţă de legionari şi astfel de afirmaţii — la fel ca şi în cazul raportului VOMI în privinţa paraşutiştilor englezi — determinau inevitabile prudenţe în acceptarea şi a restului informaţiilor. Chiar în cazul socialiştilor erau evidente unele confuzii între socialişti şi comunişti, după cum nu trebuie pierdută din vedere nici tendinţa frecventă pentru agenţii germani, dar şi pentru organele poliţieneşti din România şi alte ţări, de a considera comunistă orice atitudine politică de stînga sau de a vedea în comunism expresia unor intervenţii din afară. Raportul SOEG nr. 13, citat mai sus, considera că nu trebuia nici supra dar nici subestimată importanţa socialiştilor şi că aceştia erau conduşi de „un anume Pătrăşcanu" care de curînd primise domiciliu forţat. (Desigur este vorba de liderul comunist Lucreţiu Pătrăşcanu). În raport se sublinia că gruparea socialistă avea influenţă în special în regiunea petroliferă, în industria mare bucureşteană şi în regiunea Reşiţa şi că „ea avea puternice tendinţe comuniste" [10]. Cîteva zile mai tîrziu, raportul nr. 16 constata intensificarea activităţii comuniştilor în România menţionînd descoperirea

[7] În realitate a fost un grup de trei paraşutişti englezi conduşi de lt. col. Alfred George Gardyne de Chastelain despre care ataşatul de poliţie al legaţiei Germaniei la Bucureşti a informat Berlinul încă de la 31 decembrie 1943. În legătură cu misiunea Chastelain vezi Florin Constantiniu *Însemnările unui agent britanic în ajunul insurecţiei române din august 1944* (I), (II) în „Revista de istorie" tom 35 (1982), nr. 1, p. 161—170, nr. 5—6, p. 735—739; Ioan Chiper, *Surse germane despre misiunea Chastelain în România*, în „Revista de istorie", tom. 35, 1982, nr. 12, p. 1339—1351.

[8] „Revista arhivelor" an LI, vol. XXXVI, 1974, nr. 3, doc. 17, p. 390. Raportul VOMI a fost realizat probabil, după cum se proceda curent, pe baza unor informaţii provenite în cazul României de la conducerea Grupului etnic german transmise după sfîrşitul lunii ianuarie 1944.

[9] Direcţia Generală a Arhivelor Statului Bucureşti, Arhiva istorică centrală (în continuare AIC), fond Microfilme SUA, Rola 257 (T84—88) cadrele 379330—33; 379326—29; 379322—25; 379318—21.

[10] Loc. cit., c. 379331.

www.dacoromanica.ro

de către autoritățile românești a unor organizații comuniste în decembrie 1943 — februarie 1944 și scopurile acestora, descoperirea unui exemplar din ziarul ilegal „România liberă", activitatea unui post de radio comunist „Prahova", despre care însă raportul nu putea preciza locul aproximativ de unde emitea [11].

În pofida unor aprecieri sau date eronate, intensificarea activității comuniste era semnalată și pe alte canale la începutul primăverii anului 1944, informațiile necontrazicîndu-se în esență și completîndu-se în detalii semnificative. Astfel, o telegramă din 7 aprilie 1944 din București semnată de M. von Killinger și H. Neubacher transmitea ministerului de externe din Berlin : „După informații obținute prin conducerea marilor societăți petroliere, se constată, ca urmare a maintării rușilor, o pronunțată atitudine comunistă printre muncitorii din regiunea petroliferă. La indicația funcționarilor comuniști, lucrătorii sînt totuși îndemnați să nu se manifeste în afară cu atitudinea lor comunistă și mai ales să nu comită acte de sabotaj mainte de vreme, căci altfel există pericolul unei intervenții din partea forurilor române și germane. Este mai curînd în interesul cauzei comuniste să se dezvolte pe neobservate o organizație gata de bătaie, care să poată fi introdusă în luptă în momentul oportun și după un ordin special" [12].

În aceiași perioadă, deci în luna martie — începutul lunii aprilie 1944, Berlinul a primit pe diferite canale informații despre plecarea lui Barbu Știrbey peste hotare [13] despre alte negocieri și sondaje românești [14], informații suplimentare despre scrisorile lui E. Beneš către I. Maniu [15], activitatea unor diplomați și oameni politici români peste hotare [16]. Raportul SOEG nr. 13, la care ne-am mai referit, considera, în ceea ce privește armata română, că între ofițerii superiori se aflau relativ puțini aceia care erau fără rezerve și cu adevărat pentru o colaborare cu Germania și că ofițerii de grade superioare și mijlocii manifestau o puternică repulsie și chiar ură față de legionari [17].

Berlinul a fost, de asemenea, informat de Legația germană din București [18], încă la 3 aprilie 1944, despre scrisoarea adresată de Maniu și Brătianu la 21 martie 1944 lui I. Antonescu, prin care se cerea acestuia

---

[11] Idem, c. 379318—21.

[12] „Revista arhivelor", an LI, vol. XXXVI, 1974, nr. 3, doc. 19, p. 392—393.

[13] PA, Inland IIg, dosar 427, T. 336 din 2 martie 1944, Altenburg către von Killinger.

[14] AIC, fond Microfilme SUA, rola 257, c. 379322—29; PA, Inland IIg, dosar 427, raportul lui Andreas Schmidt către Werner Lorenz (VOMI) din Brașov, 3 aprilie 1944 cu privire la convorbirile avute la 28 martie 1944 cu Ion Antonescu și Mihai Antonescu. Liderul Grupului etnic german din România aprecia că Mihai Antonescu ar fi devenit ceva mai prudent în contactele sale cu „puterile inamice", dar nu a abandonat aceste contacte.

[15] AIC, fond Microfilme SUA, rola 257, c. 379298—301 (Raportul SOEG nr. 21 din Viena, 3 aprilie 1944). În legătură cu această problemă vezi Tr. Udrea *Sur les relations politique roumano-tscheques durant les années 1940—1944* în „Revue Roumaine d'histoire", tome VII, 1968, nr. 1.

[16] PA, Inland II, dos. 427, Documente privind pe Victor Antonescu, Solacolu.

[17] În legătură cu adevărata starea de spirit a armatei române vezi Vasile Mocanu, *Date noi privind starea de spirit antihitleristă a armatei române — premiză esențială a victoriei insurecției din august 1944* în „Anale de istorie", an XXII, 1976, nr. 4, p. 36—50; Mihai Retegan *Aspecte ale stării de spirit a militarilor români în perioada 1940—1944* în *File din istoria militară a poporului român*, Studii, volumele 5—6, (coordonator de ediție gl. maior dr. Ilie Ceaușescu) Edit. militară, București, 1979, p. 147—167.

[18] „Revista arhivelor", an LI, vol. XXXVI. 1974, nr. 3, doc. 18, p. 391—392. SOEG a transmis abia prin raportul nr. 27 din 28 aprilie 1944 conținutul memoriului.

www.dacoromanica.ro

să se retragă din alianța cu Germania sau să-și prezinte demisia [19]. Tot la 3 aprilie 1944, von Killinger transmitea la Berlin informația din sursă elvețiană, pe care nu o putuse controla, că la Moscova s-ar fi format „un guvern liber român" cu Mihai Ralea și Ionescu-Bujoiu — guvern care trebuia să se transfere la Iași — și că s-ar fi constituit din prizonierii români o armată de eliberare care trebuia să intre în teritoriu român ocupat de trupele sovietice [20]. În același timp, raportul privind România în luna martie 1944 — redactat la Ministerul german al economiei — consacrat în cea mai mare parte, în mod firesc, problemelor economico-financiare și relațiilor din acest domeniu dintre România și Germania, constata că „nu s-au produs schimbări" în situația politică generală din România și că nu erau de așteptat modificări în politica financiară și valutară în România [21].

Trecerea în revistă a acestor informații cu privire la România care parveneau în primele săptămîni ale primăverii anului 1944 diferitelor centrale germane indică un număr important de date care erau reale și relevau elemente fundamentale ale unei evoluții politice în România defavorabile intereselor germane, dar și existența unor date eronate și chiar aberații, care puteau fi controlate relativ ușor de serviciile de informații germane și care puneau sub semnul întrebării cel puțin unele din elementele reale ale datelor colectate din România. În același timp, aceste surse de informații dovedeau ignorarea, în acel moment, a numeroase aspecte esențiale ale politicii românești.

În cursul primăverii 1944 s-au înmulțit și diversificat însă informațiile din sursele germane privind situația politică din România.

Factori oficiali sau agenți germani au continuat să manifeste nemulțumire în privința efortului de război al României, considerat insuficient, și pentru unele aspecte ale relațiilor economice româno-germane. Un amplu raport redactat după toate probabilitățile în aprilie sau începutul lunii mai de dr. Voss, conducătorul uzinelor Skoda din Brno, analiza pe larg aspecte variate ale economiei românești prin prisma intereselor germane pentru intensificarea producției și enumera între factorii care contribuiseră la nașterea dificultăților, absența „încrederii maselor largi ale populației în cursul clar autoritar al conducerii de stat", „puținul contact în masa poporului" a acestei conduceri [22]. Exprimînd aceleași nemulțumiri din domeniul economic în conținutul său, raportul pe luna aprilie 1944 privind România, redactat la Ministerul Economiei din Berlin, sublinia că: „Așteptarea ca evenimentele din Ungaria să determine guvernul român la o intervenție energică contra anumitor cercuri politice antigermane nu s-a realizat pînă în prezent". Erau caracterizate ca „înaltă trădare" propunerile cuprinse în ultimele demersuri, cunoscute în largi cercuri, ale „așa zisei opoziții liberale" [23] făcute pe lîngă I. Antonescu. Raportul privind

[19] O analiză a atitudinii liderilor PNL și PNT la col. dr. Ilie Ceaușescu, *Aspecte contradictorii în atitudinea unor forțe politice burgheze din România față de problemele militare și politice ale țării în perioada septembrie 1940 — august 1944*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. I, Edit. Militară, București, 1973, p. 181—226.

[20] PA, Inland II g, dosar 427, T. nr. 1269.

[21] BA, R/3404, f. 101—104.

[22] PA, Handakten Ritter, Bd. 27, Rumänien, 1944, n.p. Raport asupra situației în România (nesemnat, nedatat).

[23] BA, R 7/3404, f. 192

www.dacoromanica.ro

România în lunile mai-iunie 1944, redactat la același minister, constata în privința situației politice că aceasta „nu s-a îmbunătățit" și adăuga, „că acum ca și în trecut cercurile influente liberale se străduiesc să ridice în calea solicitărilor economice de război germane toate greutățile posibile" [24].

Au sporit în aceeași perioadă știrile colectate de rețelele germane de informații în legătură cu acțiunile interne sau externe ale cercurilor politice neoficiale din România. Raportul SOEG nr. 27 din 28 aprilie 1944 făcea aprecieri în legătură cu ceea ce considera a fi încercări de atragere a palatului regal la o participare mai energică în viața politică [25]. La mijlocul lunii mai 1944, în raportul informativ nr. 34, elaborat tot la SOEG, era transmisă o serie de date privind negocierile de la Cairo, unele reale și altele nu (SUA și Marea Britanie nu au putut oferi condiții de pace României și au cerut acesteia să se adreseze URSS; condițiile de armistițiu propus de sovietici prevedeau: revenirea la granița româno-sovietică stabilită în 1940; retragerea trupelor germane din România; ocuparea a 7 din cele mai importante regiuni ale României) [26]. Autorul raportului aprecia ca un fapt favorabil din punct de vedere german că „Maniu nu este totuși de fel un activist, ci tipul unui parlamentar întreprinzător, dar nedecis, care nu îndrăznește să-și asume o adevărată responsabilitate pentru o hotărîre", dar aprecia că Mihai Antonescu se afla în contact permanent cu opoziția și că la Cairo se negocia în mod sigur cu știrea acestuia. „Din partea română, colaborarea germano-română se sprijină în prezent exclusiv pe mareșal" — se considera în raport [27]. De altfel, rapoartele germane din diferite surse, care analizau situația politică din România în perioada la care ne referim, exprimă încredere în bunele intenții ale lui Ion Antonescu și acuză constant pe Mihai Antonescu.

Aflat în țară pentru cîteva zile în luna mai 1944, căpitanul Cartellieri, de la Cartierul general al lui Hitler, raporta la întoarcere despre intensificarea activității opoziției în căutarea unor soluții politice și menționa opinia unor ofițeri ai Werhmacht-ului că Germania era amenințată să repete în România experiența din Italia. Cartellieri transmitea că multe oficii militare germane considerau că salvarea consta în ocuparea României, dar, sublinia el în continuare, „ele nu-și dau seama că ocuparea solicită nu numai forțe germane, ci că, după aceea trebuie să se conteze în cel mai scurt timp pe regiuni de bande (partizani — n.n. — C.I.) și acțiuni de sabotaj" [28]. Informațiile provenite la Berlin din partea conducerii Grupului etnic german adăugau noi elemente asupra situației politice din România, noi interpretări, noi propuneri. O sinteză intitulată „Impresii de călătorie la sfîrșitul lui mai 1944", elaborată de persoane din subordinea lui Otto Lies, sau chiar de acesta, consemna puternica propagandă activă

[24] *Idem*, f. 393—396.

[25] AIC, fond Microfilme SUA, Rola 257 (T 84—88), c. 379274—77.

[26] În legătură cu sondajele și negocierile cu puterile aliate, în vederea ieșirii României din război vezi A. Simion *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Edit. Dacia, București, 1979, p. 337—414.

[27] AIC, fond Microfilme SUA, Rola 257 (T 84—88) c. 379246—49.

[28] Archiv des Institutus für Zeitgeschichte, München, MA — 240, F.H. Qu., 14 mai 1944.

www.dacoromanica.ro

„inamică", consemna că armata română şi corpul de ofiţeri aveau o orientare anglofilă, sublinia că unele aspecte ale situaţiei muncitorilor făceau muncitorimea „coaptă pentru propaganda bolşevică" [29]. Raportul alcătuit de Andreas Schmidt asupra situaţiei României în luna mai 1944, înserînd observaţii şi constatări asemănătoare cu cele din rapoartele din alte surse ajungea la următoarele concluzii: Germania trebuia să intervină „cu tact" în conducerea României pentru a face din „această dezorganizare din nou un organism viabil şi capabil de luptă". Schmidt constata că mulţi dintre cetăţenii germani care vin sau pleacă din România din cauza „debandadei" din ţară raportează sau răspîndesc zvonuri despre prăbuşirea României, ceea ce liderul grupului etnic german aprecia a slăbi puterea României şi a favoriza propaganda inamică. Prin aceasta, Schmidt nu făcea decît să contribuie la atenuarea impresiilor produse la Berlin asupra diferiţilor factori de rapoartele alarmante din România. Soluţia propusă de Schmidt era ca prin remanierea guvernului (un guvern condus tot de I. Antonescu, format din personalităţi „conservativ-naţionale" şi militari progermani) şi includerea în toate domeniile a unor specialişti germani şi „cu păstrarea deplină a suveranităţii româneşti" (sic!) să fie menţinută România ca un valoros „partener" de război pînă la sfîrşitul războiului şi „prin aceasta să-l slăbim şi biologic în aşa fel ca el să nu mai poată după război să inunde şi să cucerească spaţiul carpatic". După cum se poate lesne aprecia, A. Schmidt propunea un program care se încadra perfect în conceptele „Lebensraum"-ului şi „Wirtschaftsraum"-ului nazist [30]. A. Schmidt respingea şi el, la fel cum făcuseră şi alţii — precum Blessing, Cartellieri — ideia ocupării deschise a României de către Germania, cam cu aceleaşi argumente. „O ocupare a României ar putea să atragă o puternică slăbire a armatei române (care în mare nu este progermană) şi de asemenea să atragă după sine pericolul partizanilor" [31]. Ideea unui control german mai puternic, fără însă a se recurge la forţă, din cauza urmărilor militare şi economice contrare scopurilor urmărite de Berlin apare, după cum se observă, repetat de la sfîrşitul anului 1943 — vezi raportul Blessing — dar conducerea Germaniei naziste se afla în faţa unei dileme fără soluţii convenabile.

În această privinţă este de notat opinia, atît de autorizată, a unui înalt funcţionar german, bun cunoscător al realităţilor economice şi politice

---

[29] PA, Inland IIg, dosar 427 (Inl. II 1172 g).

[30] Trebuie avut în vedere că Andreas Schmidt, liderul Grupului etnic german, protejat al SS-ului (socrul său, Obergruppenführer-ul Gottlob Berger ocupa una din funcţiile cele mai importante în aparatul SS şi era un intim al lui H. Himmler), a urmărit subordonarea totală a naţionalităţii germane din România Germaniei naziste, a acţionat permanent ca agent al Berlinului contra intereselor poporului român şi a cauzat grave prejudicii naţionalităţii germane din România. Un raport al Abwehrului din 17 mai 1944 asupra atmosferei din Transilvania sublinia nemulţumirea saşilor faţă de Andreas Schmidt în legătură cu care circula şi un joc de cuvinte: „Adolf von Berchtesgaden und Schmidt von Bergers Gnaden" (ceea ce în traducere înseamnă: „Adolf (Hitler) din Berchtesgaden şi Schmidt din graţia lui Berger) (AIC, fond Microfilme SUA, Rola 277, c. 290662—665). Importante şi variate cauze de nemulţumiri ale saşilor contra lui Andreas Schmidt erau semnalate într-un raport secret al consulului german din Braşov, la 3 aprilie 1944 (PA, Büro des Staatssecretär, Rumänien, Bd. 15, f. 499—504).

[31] BA, NS. — 19 neu/21[illegible] Braşov, 2 iunie 1944.

www.dacoromanica.ro

românești, care din mai 1944 va rămîne permanent în România pînă la evenimentele din august 1944 ca un fel de „superministru" al Germaniei la București [32]. Este vorba de dr. Carl Clodius. Luînd cunoștință de un raport asupra situației din România (nesemnat, transmis prin dr. Hans Kehrl) pe care presupunea că-l întocmise directorul general Jakopp de la firma Klöckner/Humboldt/Deutz — în realitate este vorba, după toate indiciile, de raportul lui Voss, de la Škoda, care a fost menționat mai sus — Clodius sublinia într-o scrisoare din București din 2 iunie 1944 către Karl Ritter (ambasador cu însărcinări speciale în Ministerul de externe german): „Cu toate dificultățile pe care le întîmpin aici zilnic în munca mea, nu pot să nu recunosc că este mai bine să avem în România o conducere de stat politică și militară rigidă și energică, care ne face în domeniul economic și financiar mari dificultăți, decît să provocăm din considerente economice o schimbare ale cărei consecințe militare și politice nu ar putea fi de către nimeni prezise cu certitudine" [33].

Evoluția situației din România nu a rămas cu totul fără ecouri la anumite eșaloane militare și politico-economice germane, determinînd unele măsuri.

Situația din zona petroliferă și din rafinării la care ne-am referit în paginile anterioare, starea de spirit a muncitorilor, încetinirea producției care provoca „cele mai vii griji" [34] tuturor factorilor germani au determinat în aprilie — mai cererile lui von Killinger și ale generalului Gerstenberg pentru întărirea rețelei germane de informare și apărare. Au fost introduse noi comandouri ale Abwehr-ului, a fost creată o rețea de agenți dintre specialiști, iar din trupele poliției SS, comandante de generalul Hildebrand, au fost preluați militari în zona petrolieră, camuflați în uniforme ale aviației germane, fără știința mareșalului Ion Antonescu și împotriva obiecțiilor de natură politică ale generalului Hanșen. Generalul Gerstenberg avea, după spusele sale, aprobarea lui Hitler [35]. Cu data de 1 iunie 1944, prin ordin al șefului OKW, feldmareșalul W. Keitel, generalul Gerstenberg, comandantul aviației militare germane din România, a fost numit „comandant german al regiunii petrolifere române", cu largi împuterniciri. Numirea a fost determinată pentru că, după cum arăta Keitel, „situația actuală din regiunea petroliferă română ca și grelele pierderi (Einbrüche) în întreaga producție de carburanți solicită cea mai riguroasă reunire a tuturor forțelor pentru asigurarea unei capacități cît mai mare posibilă a industriei petroliere românești" [36].

În același context al evoluției situației din România, în urma părăsirii țării pe calea aerului de către unii emisari sau persoane, von Killinger a propus o serie de măsuri destinate să permită supravegherea aeroporturilor românești care nu se aflau sub control german și interceptarea de către aviația de vînătoare germană a unor eventuale noi zboruri de acest

[32] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 191.

[33] PA, Handakten Ritter, Bd. 27.

[34] PA, Inland IIg, dosar 427, T. 1484 din București, 20 aprilie 1944, Killinger.

[35] Idem, T. 1542 din 26 aprilie, 1759 din 20 mai, 1801 din 25 mai 1944, București, semnate Killinger.

[36] PA, Handakten Ritter, dosar 27.

www.dacoromanica.ro

gen [37]. Chiar ideea necesităţii unei remanieri guvernamentale în România pentru a răspunde mai bine intereselor germane, propusă şi în mai multe din rapoartele la care ne-am referit, a avut anumite ecouri la Berlin în cercurile unor înalţi demnitari. Astfel, Hans Kehrl, şeful Oficiului planului de pe lîngă Împuternicitul pentru planul de patru ani — care deţinea un post important în problemele relaţiilor economice externe ale Germaniei — aprecia că „o remaniere a guvernului român va fi mai curînd sau mai tîrziu indispensabilă (unerläßlich)" şi se interesa, prin Ritter, de persoana generalului Rozin [38]. Transmiţînd relaţiile necesare, pe care Ritter i le solicitase, Clodius îşi exprima, la rîndul său, opinia că întrebarea lui Kehrl îi apărea ca încă o dovadă „că aceste foarte serioase lucruri erau tratate totuşi cam prea diletant de anumite servicii din Germania" [39].

La începutul lunii iulie 1944, în Germania au parvenit noi informaţii cu privire la situaţia din România între care şi primele ştiri despre crearea unui bloc al opoziţiei din România şi intenţiile sale. Raportul din 26 iunie 1944, redactat de Andreas Schmidt cu privire la evoluţia situaţiei politice din România, transmis la 7 iulie de VOMI către Auswärtiges Amt, comenta consecinţele debarcării aliate în Normandia asupra cercurilor politice, ca şi efectele puternice ale evacuării Crimeii asupra stării de spirit în interiorul ţării şi asupra armatei române. În acest context, Schmidt aprecia că trupele române retrase din Crimeea fuseseră influenţate de comunism şi că se poate observa că soldaţii reveniţi din Crimeea în ţară desfăşoară o activitate pentru constituirea unor unităţi de partizani [40]. Atribuind în mod eronat constituirea unui aşa-zis „Front al unităţii patriotice, condus de Maniu", activităţii desfăşurate de „aliaţi ca şi de ruşi", Schmidt constata că lozincile contra Germaniei şi armatei germane, atribuite de el lui Maniu, se răspîndesc foarte repede în întreaga ţară şi aprecia că erau de aşteptat înmulţirea actelor de sabotaj şi constituirea mai puternică de unităţi de partizani. Schmidt se pronunţa pentru o atitudine mai fermă a Germaniei. „Mareşalul Antonescu va trebui într-o zi să afle prin noi, exact ca şi Mussolini, adevărul, dacă vrem să păstrăm România sau noi renunţăm la colaborarea României ca stat" conchidea Schmidt cu convingerea că România, adică regimul antonescian, nu putea face faţă dificultăţilor interne şi de pe front „fără barele corsetului german"[41].

Informaţii mai precise asupra evoluţiei din România erau cuprinse într-un buletin de uz intern, redactat la Berlin referitor la săptămîna 25 iunie — 2 iulie 1944. Buletinul consemna că opoziţia din România părea a se fi pus de acord într-o anumită măsură şi că Tătărescu şi Ralea rămăseseră cu certitudine în afara coaliţiei. Potrivit buletinului, coaliţia din România „este de părere că o cedare a poziţiilor la Iaşi, după un atac sovietic de aşteptat şi retragerea trupelor pe linia Focşani—Galaţi va însemna semnalul pentru înlăturarea mareşalului de la guvern. Aceste idei par să fi primit un sprijin deosebit prin năzuinţele din armată orien-

[37] PA, Inland IIg, dosar 427, T. 2006 din Bucureşti, 21 iunie 1944. Trebuie menţionat însă că însuşi Killinger sublinia că toate măsurile propuse necesitau personal care era, în acel moment, doar în mod limitat la dispoziţie.

[38] PA, Handakten Ritter, dosar 27, Salzburg, 12.06.1944, Ritter către Clodius.

[39] *Idem*, Bucureşti, 7 iulie 1944, Clodius către Ritter.

[40] PA, Inland IIg, dosar 427.

[41] Idem.

www.dacoromanica.ro

tate în același sens, ceea ce poate însă să fie foarte ușor o concluzie falsă a politicienilor din opoziție, dacă se ia în considerare poziția foarte puternică de pînă acum a mareșalului în armată" [42]. Cu excepția acestei îndoieli referitoare la atitudinea armatei române [43], infirmată de altfel curînd după aceea, în august 1944, considerăm informațiile menționate mai sus ca fiind cele mai exacte din cele transmise pînă în acel moment, deși punctele platformei Blocului Național Democratic nu păreau a fi cunoscute.

Informațiile cu privire la situația din România colectate prin diferite canale în Germania pînă spre mijlocul lunii iulie erau parțial completate, iar pe de altă parte în bună măsură anulate în latura lor alarmantă pentru Berlin printr-un amplu, raport cunoscut de altfel în istoriografie, redactat de Clodius, la Fuschl, la 12 iulie 1944 [44]. Concluziile lui Clodius erau că deși existau elemente care nemulțumeau Germania în legătură cu situația internă din România (se afla acum din cea mai autorizată sursă despre memoriul difuzat de I. Maniu și condițiile de armistițiu [45]), trebuia considerat că mareșalul Antonescu a rămas „în mare și pe de-a întregul" „credincios liniei germane" și că criticile germane cele mai serioase erau îndreptate în primul rînd față de atitudinea lui I. Antonescu în problemele financiare și economice. În încheiere Clodius reafirma, într-o formulare ușor schimbată, opinia sa pe care o transmisese lui Ritter încă la 2 iunie 1944: „În această stare de lucruri — scria Clodius — rămîne așadar numai posibilitatea fie ca pînă acum, de la caz la caz, sub presiune permanentă să impunem cel puțin cele mai importante revendicări economice de război necesare, fie că ajungem la o schimbare deplină a sistemului de guvernare în România cu riscul de a provoca prin aceasta, tocmai în acest moment, zguduiri militare și politice". Este important de luat în considerare această opinie aparținînd unei persoane care prin poziția sa — director în Ministerul de externe german și „superministru" în România — putea influența deciziile germane la nivel înalt. Dealtfel însuși raportul menționat și prezența temporară a lui Clodius, în iulie, în Germania, au fost determinate de schimbul de opinii, cu reproșuri puțin voalate, între factorii germani de decizie militară și diplomatică în legătură cu aprovizionarea trupelor germane din România, în cursul căreia Ribbentrop — vezi scrisoarea sa către Keitel din 20 iulie — l-a sprijinit de fapt pe Clodius [46]. După cum este cunoscut, în acest moment, cînd con-

---

[42] BA, R 58/124. Pressestelle, Vertrauliche Mittcilungen, 270. Wochenbericht. Südosteuropa. Berichtszeit: 25 Juni bas 2 Juli 1944.

[43] Cu privire la atitudinea armatei române vezi gl. maior dr. Constantin Olteanu, col. dr. Ilie Ceaușescu, col. dr. Vasile Mocanu *Activitatea Partidului Comunist Român în armată 1921—1949*, Edit. Militară, București, 1974, p. 150—268; gl. maior dr. Ilie Ceaușescu, *Atitudinea și activitatea Marelui stat major român în perioada septembrie 1940—23 august 1944 ostile politicii duse de Germania hitleristă în România pentru contracararea unor măsuri antipopulare ale dictaturii antonesciene* în *File din istoria militară a poporului român*, vol. 5—6, p. 190—237.

[44] PA, Handakten Ritter, dosar 27.

[45] Pe filiera unor agenți legionari și din Grupul etnic german aceste condiții de armistițiu — avînd la bază același document — au parvenit la Berlin abia la începutul lunii august 1944 (PA, Inland II g, dosar 427 anexă la Inl. II 1626/44 g).

[46] PA, Handakten Ritter, dosar 27. Copie a raportului general-colonelului F. Schörner din 20 iunie 1944 cu privire la aprovizionarea Grupului de armate Ucraina de Sud; scrisoarea lui C. Clodius, din 29 iunie 1944, către gl. col. Schörner; copia scrisorii șefului OKW, feldmareșalul W. Keitel către ministrul de externe J. von Ribbentrop din 5 iulie 1944; copie a răspunsului lui von Ribbentrop, din 20 iulie 1944, către [illegible] Keitel.

www.dacoromanica.ro

vorbirile începute între Keitel, Clodius şi Ritter, urmau a fi continuate în România cu participarea lui Clodius, Schörner, Hansen şi Gerstenberg a intervenit numirea, de la 25 iulie 1944, a general-colonelului Johannes Friessner în locul general-colonelului Schörner la comanda Grupului de armate Ucraina de Sud.

În aceste împrejurări, la sfîrşitul lunii iulie şi primele zile ale lunii august 1944, în Germania s-au acumulat noi informaţii cu privire la situaţia politică din România. Cele mai multe dintre aceste informaţii au parvenit prin reţeaua de agenţi SD ai Grupului etnic german sau direct de la Andreas Schmidt aflat în acele zile în Germania şi surprins de evenimentele de la 23 August 1944 acolo [47]. Unele din aceste informaţii erau total sau în cea mai mare parte fanteziste [48]. Altele prezentau o imagine a României care trebuia să preocupe sau chiar direct să alarmeze Berlinul. Un raport privind „atmosfera politică din România", nesemnat, după ce aprecia că situaţia internă — stabilizată acum — depindea de situaţia frontului, atrăgea atenţia că în timp ce cercurile politice conducătoare încercau prin diferite metode să-şi creeze alibi în faţa aliaţilor, în acelaşi timp, potrivit unor informaţii de la Ministerul de interne român, „agitaţiile comuniste în cadrul muncitorimii" creşteau continuu şi menţiona că, din aceste considerente, avuseseră loc în ultimul timp mai multe mişcări demonstrative de trupe — aduse special în capitală pentru asigurarea ordinii — în cartierele sărace ale Bucureştiului. Se sublinia, de asemenea, că luase amploare constituirea de celule comuniste şi în oraşele universitare, mai ales în Sibiu. Raportul avertiza că aceste aspecte nu trebuiau supraestimate cît timp armata, în pofida unor aşteptări şi a orientării francofile a corpului de ofiţeri s-a arătat a fi „cel mai puternic factor moral", dar că opoziţia, tocmai de aceea, începuse o „prelucrare sistematică" a corpului de ofiţeri în sensul ideilor ei şi acestei acţiuni a opoziţiei trebuia să i se acorde „cea mai mare atenţie" [49].

O notă a lui Andreas Schmidt din 30 iulie 1944 cu privire la România aprecia că în acel moment „situaţia politică din România este foarte încordată" (fraza a fost ştearsă, cel puţin pe copia care a parvenit la Ministerul de externe) considera, de asemenea, că evoluţia situaţiei poli-

---

[47] În cadrul Grupului etnic german a existat o reţea de agenţi SD ai grupului, instruiţi la Berlin. După cum a rezultat din cele de mai sus, Andreas Schmidt şi aceşti agenţi au transmis frecvent informaţii la Berlin privind situaţia politică din România, dar multe dintre ele, după cum s-a observat, nu erau reale sau erau deformate. Nici toate datele prezentate sau sugerate în acest sens de Gustav Markus (vezi *Die Deutsche Volksgruppenführung in Rumänien am 23 August 1944* în „Sudostdeutsche Vierteljahresblatter', 20 Jahrgang, München, 1971, Folge 2, p. 94—100) nu sînt confirmate de cercetarea istorică (vezi V. Liveanu, *Surprinderea inamicului la 23 August 1944 şi condiţionarea ei social-politică* în „Revista de istorie', Tom 31, 1978, nr. 12, p. 2189—2191) dar au existat evident şi informaţii de primă mărime care nu au fost sau nu au ajuns a fi luate în considerare de factorii germani de decizie.

[48] PA, Inland II g, dosar 427, notă din Bucureşti, 28 iulie 1944, şi anexa 1 la Inl. II 1641 din 4 august 1944.

[49] PA, Inland II g, dosar 427, Inl. II 1634 din 4 aug. 1944. Raportul privind România în luna iulie 1944 redactat la Ministerul Economiei din Berlin, probabil în jur de 10 august, se limita, în partea introductivă, la aprecierea că „situaţia nu se schimbase substanţial" faţă de raportul precedent şi se consemna că nu erau încă clare consecinţele evoluţiei relaţiilor dintre Turcia şi Germania asupra Ro

www.dacoromanica.ro

tice depindea de evoluția frontului. Pe lîngă unele informații privind negocierile și sondajele românești pentru pace, A. Schmidt transmitea că I. Maniu și Dinu Brătianu s-au constituit într-un „front unit", că au transmis, la 20 iulie, lui Ion Antonescu rezultatele sondajelor lor pentru pace și că năzuințele lor vizau ca „prin Casa regală să înlăture pe mareșalul Antonescu și să se desprindă din război" [50]. Raportul semnala depistarea unui detașament de partizani în pădurile de lîngă Reșița și existența unor rapoarte privind formarea unor detașamente de partizani, din dezertori ai armatei române recrutați de agenți speciali, în munții Cibinului, Sebeșului și Metaliferi — și pe care-i considera în legătură cu PNȚ [51] — și avertiza în încheiere ca „Trebuie să se constate o intensificare în continuare a propagandei comuniste. Atrage atenția că această propagandă este dusă acum și în armata română" [52].

De altfel, în vara anului 1944 au sporit raporturile transmise de atașatul german de poliție cu privire la activitatea comunistă în România. Spre deosebire de rapoartele din primele luni ale anului, care semnalau mai mult descoperirea unor organizații comuniste, predomină acum rapoartele, cel puțin după cum reiese din borderourile de expediție, privind Partidul Comunist Român [53].

După cum este cunoscut, evoluția situației din România a provocat vii preocupări și comandantului german de la Grupul de armate Ucraina de sud, generalul Friessner, la începutul lunii august 1944. În urma unor convorbiri la București, la 1 august 1944, cu von Killinger și cu generalii Hansen și Gerstenberg, el a trimis emisari speciali la OKW pentru a raporta situația și a solicita adoptarea unui program de măsuri [54]. Tot în prima parte a lunii august 1944, raportul lunar pe luna iulie 1944 elaborat de organizația din România a cetățenilor germani membri ai NSDAP exprima aceiași profundă îngrijorare: „Sute de mici lucruri, pe care numai cei care au stat mult în România le observă și le simt, se îndesesc în ultimul timp astfel încît, ne vedem obligați, să arătăm astăzi cu seriozitate că România plănuiește ceva în ascuns împotriva intereselor noastre comune, adică contra noastră" [55]. Sintetizînd informațiile privind România, o notă a RSHA (Oficiul central de securitate a Reichului) din 5 august

---

[50] PA, Inland II g, dosar 427, anexa 2 la Inl. II 1641 din 4 august 1944.

[51] Raportul pe luna iulie 1944, redactat de VOMI, emitea aceleași supoziții, semnala însă prezența conuniștilor în detașamentele de partizani și sublinia intensificarea activității partizanilor în România. În acest sens, pe lîngă zonele mai sus menționate, erau indicate masivele muntoase din preajma Sibiului și Brașovului (AIC, fond. Microfilme SUA, Rola 277, c. 209574).

[52] În legătură cu activitatea P.C.R. în rîndurile armatei române vezi nota 43.

[53] Cf. PA, Inland II g, dosar 94. Dosarul nu cuprinde decît borderoul de expediții ale rapoartelor (cu o indicare a conținutului acestora) atașaților germani de poliție de pe lîngă legația germană din București din toamna anului 1942 și toamna 1943 — vara 1944. Pe această bază rezulta că la 14 iunie 1944 au fost transmise 2 rapoarte privind P.C.R.; la 28 iunie 1944 — un raport privind propaganda comunistă; la 12 iulie 1944 — un raport privind descoperirea unei organizații comuniste în România; la 14 august 1944 — data ultimelor expediții înregistrate — două rapoarte privind P.C.R. La 18 iulie 1944, Richter a transmis un raport privind „constituirea unei organizații ilegale în România" (probabil se referea la constituirea Blocului Național Democrat).

[54] Hans Friessner, *Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungern*, Holstein Verlag, Hamburg, 1956, p. 54—58; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 211—212, 344. Vezi și V. Liveanu, *Surprinderea inamicului ...*, *loc. cit.*, p. 2185—2187.

[55] BA, R 22/20182. Auszug aus dem Monatsbericht der LG in Rumänien, Juli 1944.

www.dacoromanica.ro

1944 sublinia că „în ultimele patru săptămîni se manifestă limpede o deplasare a întregii opoziții spre stînga și, odată cu ea, preluarea conducerii acestei opoziții de către partidul comunist" [56]. Nota releva că, după cît se părea, convorbirile dintre conducerile partidului comunist și ale opoziției burgheze s-au încheiat și că „sub conducere comunistă" s-ar fi urmărit constituirea unui fel de guvern de Front popular care viza angajarea unor negocieri cu Uniunea Sovietică în vederea stabilirii unor condiții favorabile pentru armistițiu [57]. Tot la începutul lunii august 1944 și alte informații și observații contribuiau de asemenea, la conturarea unui tablou al situației politice din România care trebuia să preocupe Berlinul [58].

În aceste împrejurări avea loc ultima întîlnire dintre Ion Antonescu și Hitler, la 5—6 august 1944, la Rastenburg. Dincolo de eventualele rezerve ale mareșalului în a se angaja explicit într-o colaborare „bis zum bitteren Ende" cu Germania [59], surse de origine variată indică însă impresia generală din cercurile române și germane că cei doi parteneri erau decișI să continue cooperarea. Difuzarea acestei concluzii explică „dezamorsarea" temporară a aprehensiunilor cauzate de rapoartele alarmante despre posibila defecțiune a aliatului român. Simptomele apropiatului seism politic ce avea să pună capăt regimului antonescian la 23 august se înmulțeau însă într-o prea mare măsură pentru ca atmosfera de calm, dacă nu de certitudine creată de întrevederea de la Rastenburg să aibă durată.

La 21 august 1944, valorificînd deci informații culese cu cel puțin cîteva zile înainte, raportul SOEG nr. 59, referitor la situația politică din România, informa despre constituirea „Blocului democratic" (corect Blocul Național Democratic), care reunea P.C.R., P.S.D., P.N.Ț. și P.N.L.[60] Raportul aprecia că „În timp ce național-țărăniștii, liberalii și social-democrații consideră acum acest Bloc democratic ca o organizație care trebuie în momentul hotărîtor, adică cînd va sosi clipa, de așteptat după opinia lor, a prăbușirii României, să servească ca un fel de poziție de plecare, reprezentanții comuniștilor în acest bloc năzuiesc să dezvolte o politică mai activă, revoluționară pentru a accelera cursul evenimentelor". Erau menționate ca fiind doar ale reprezentanților comuniști unele revendicări, dar acestea erau, de fapt, punctele declarației din 20 iunie 1944 a Blocului Național Democratic. Erau înserate și alte elemente (poziția generalului Sănătescu, adversar al lui Antonescu și apropiat liderilor opoziției burgheze, avea „o mare importanță" în orientarea cercurilor palatului) unele mai mult sau mai puțin deformate (politica Curții regale năzuia „să mențină în orice împrejurări tronul" și de aceea nu desfășura activitate politică; altele fanteziste (de exemplu în privința condițiilor de armistițiu propuse de Uniunea Sovietică). Raportul SOEG nr. 61,

[56] AIC, fond Microfilme SUA, Rola 59, c. 631433—34.

[57] *Idem.* Vezi și V. Liveanu, *op. cit.*, p. 2188.

[58] Vezi Fl. Constantiniu, *Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste*, în „Revista de istorie", Tom 32, 1979, nr. 7, p. 1311—1312.

[59] Pentru versiunile contradictorii ale conținutului dialogului dintre cei doi dictatori înregistrate în notele de conversații ale lui Ion Antonescu și ale interpretului Paul Schmidt, vezi V. Liveanu, *op. cit.*, p. 2178—2184 și Fl Constantiniu, *op. cit.*, p. 1309—1310.

[60] AIC, fond Microfilme SUA, Rola 257 (T84, 58), c. 279 161—164.

www.dacoromanica.ro

datat Viena 22 august 1944 oferea o imagine mai puțin îngrijorătoare a situației din România deși atrăgea atenția că în România se „ascuțea" totul de pe o zi pe alta. Raportul, contrazicînd în bună parte pe cel redactat cu o zi înainte — poate de alți autori sau centralizînd informații din alte surse — tindea să diminueze activitatea opoziției, în general, ca și a mișcării de rezistență. Se menționa că opoziția întreprindea demersuri mai insistente pe lîngă rege — unele informații se refereau însă la luna iulie — și se stăruia asupra negocierilor cu aliații (prin canalul Ankara etc.) dar, credeau autorii raportului, activitatea opoziției se limita numai la un relativ mic cerc de politicieni de profesie. „Doar în București — se aprecia în raport — se constata în rîndurile muncitorimii o opoziție în sens comunist" și, ca urmare, ministrul de război, generalul Pantazi, ceruse comandanților de regimente din Capitală „să-și țină trupele lor bine în mînă" pentru a putea interveni în caz de necesitate [61]. Sînt bine cunoscute, pentru a mai stărui aici, cum s-au comportat și de partea cui s-au aflat regimentele Capitalei și comandanții lor, dar nu putem să nu semnalăm ironia că raportul era înregistrat ca „proprietate SOEG" la 24 august 1944 cînd mai toate aceste informații și aprecieri erau spulberate de evenimentele care începuseră să se desfășoare în România din ziua precedentă.

Informațiile prezentate în cuprinsul acestui articol, care se vrea în primul rînd o contribuție documentară, nu au inclus, în general, datele cunoscute din alte studii și nici toate aspectele situației politice din România în lunile premergătoare lui 23 August 1944. Nu au putut fi cuprinse aici nici cel puțin toate datele inedite de care dispunem provenite din documente depozitate în arhivele germane. În această categorie se află și mai multe documente posterioare — fie cu cîteva zile, fie cu săptămîni sau luni — datei de 23 August 1944, în care se susține că Berlinul fusese avertizat din timp — indicîndu-se uneori date și persoane — asupra evoluției situației din România. Astfel de documente prezintă uneori informații deosebit de interesante, dar importanța lor poate fi stabilită doar printr-o riguroasă critică a izvorului istoric care necesită, la rîndul ei, investigații suplimentare, încă neîncheiate. În această categorie de documente posterioare se încadrează și unul nesemnat — cel puțin în copia depistată — redactat la 21 septembrie 1944. Autorul documentului, foarte probabil unul din liderii Grupului etnic german, afirmă, între altele, că a raportat personal sau a transmis prin radio, în perioada februarie—august 1944, o serie de știri, indicînd data și natura informației. Unele din știrile menționate erau oricum cunoscute la Berlin la data cînd le transmitea agentul nazist. Reținem din acest document — care necesită poate o analiză separată, cu alt prilej — doar că autorul său pretinde a fi transmis la 7 august 1944, prin radio, că „Marele Stat Major român a emis un ordin pentru stabilirea locurilor de staționare, a numărului și a armamentului trupelor germane, pentru a putea stabili cîte trupe române ar fi necesare pentru dezarmarea armatei germane din România" [62]. Desigur, „regula epilogului" se cuvine evocată aici și este legitimă întrebarea dacă

[61] Idem, c. 379 153—156.

[62] PA, Inland II g, dosar 427, document anexă la Inland II 2415 g/44.

www.dacoromanica.ro

nu avem de a face cu „previziuni" post-factum, foarte greu de verificat în absența altor surse.

Informațiile germane prezentate mai sus, indicau evident, în primăvara și vara anului 1944, o continuă modificare a situației politice din România într-un sens defavorabil intereselor celui de al III-lea Reich și cel puțin unele dintre ele ar fi trebuit să fie avertismente serioase pentru factorii germani de decizie. Toate aceste avertismente nu au putut împiedica însă surprinderea inamicului — și, de fapt, și a puterilor aliate — de către declanșarea evenimentelor de la 23 August 1944 din România [63]. Încrederea în fidelitatea mareșalului Antonescu a fost invocată pentru a explica refuzul factorilor de decizie germane de a lua măsuri preventive în România. Și totuși I. Antonescu însuși, într-o discuție caracterizată drept violentă de sursele germane, îl avertiza pe C. Clodius, la 19 august, că dacă Germania nu readucea în România cel puțin o parte a trupelor sale retrase spre a consolida alte fronturi și dacă nu-i era indicată linia definitivă de apărare germană din România, atunci își va lua „libertatea de acțiune" [64]. Generalul E. Hansen, care a aflat la 20 august de această discuție, a transmis, la rîndul său, informația instanțelor militare. Nici la nivel politic, nici la cel militar declarația mareșalului nu a declanșat contramăsuri energice. Repetată la 22 august, aceluiași Clodius, ea a fost minimalizată de diplomatul german [65]. Criza politică a regimului Antonescu se afla însă atunci la apogeu [66]. Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din România, organizată și condusă de P.C.R. avea, a doua zi, să aducă deznodămîntul : prăbușirea dictaturii și întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste.

---

[63] Problema a preocupat numeroși factori implicați — diplomați, militari, servicii de informații etc. — și observatori contemporani încă imediat după 23 August 1944. Ea este, de asemenea, o temă care a preocupat și continuă să preocupe numeroși istorici. În istoriografia română ea a fost tangențial sau sub unele aspecte abordată de mai mulți autori și analizată mai larg de V. Liveanu în studiul citat mai sus, publicat în 1978, *Surprinderea inamicului la 23 August 1944 și condiționarea ei social-politică*. În ceea ce ne privește considerăm că la realizarea surprizei și la anihilarea capacității Germaniei naziste de a preveni evenimentele din România au contribuit și alți factori — unii se conturează chiar din documentele prezentate mai sus — între care și o multiplă scurtcircuitare apărută în cadrul serviciilor de informații germane și a relației acestora cu factorii de decizie ai Germaniei naziste și, în acest sens, vom analiza întreaga problemă într-un proxim studiu.

[64] Florin Constantiniu, *23 August 1944 în memoriile unui general german* în „Revista de istorie" Tom. 35 1982, nr. 10, p. 1140—1141.

Semnalăm că în aceiași zi, M. von Killinger într-o telegramă urgentă și strict secretă transmisă Ministerului german de externe, referindu-se la imposibilitatea apărării în continuare a zonei rafinăriilor de petrol în condițiile copleșitoarei superiorități aeriene a aliaților — cu o zi înainte după cum aprecia, în mod exagerat, diplomatul german contra 1100 avioane aliate au fost angajate doar 50 de avioane de vînătoare care au fost în mare parte doborite — dacă nu erau trimise în România tunuri antiaeriene mai bune și mai multe avioane de vînătoare, sublinia că „Din motive militare și politice trebuie să se întîmple ceva". Prin aceasta, ministrul german atrăgea atenția Berlinului asupra consecințelor militare și politice ale unor atitudini germane într-un moment cînd pregătirile sovietice pentru ofensivă erau considerate încheiate (PA, Handakten Ritter, dosar 27, T. nr. S 57 din București, 19 august 1944; vezi și *idem*, T.S. 58 din aceiași zi. Jodl a primit copii ale celor două telegrame, cel mai devreme la 21 august 1944).

[65] Vezi *Documente privind istoria militară a poporului român 23 — 31 August 1944*, vol. I, București, 1977, p. 117—118.

[66] Mihail E. Ionescu, *Apogeul crizei politico-militare a regimului antonescian în preajma declanșării insurecției din august 1944* în „Revista de istorie", tom 33, 1980, nr. 9, p. 1651—1667.

www.dacoromanica.ro

LA SITUATION POLITIQUE DE ROUMANIE AU PRINTEMPS ET EN ÉTÉ 1944 À LA LUMIÈRE DES DOCUMENTS ALLEMANDS

RÉSUMÉ

La présente contribution s'appuie sur l'étude de documents allemands, en général inédits, microfilmés aux U.S.A., et se trouvant en copie aux Archives historiques centrales de Bucarest ou d'autres documents nombreux figurant aux archives de la R. F. d'Allemagne. Les documents examinés révelent la perception par diverses instances allemandes (diplomates, militaires, experts économiques, agents secrets, dirigeants nazis du „Groupe ethnique allemand" etc.) de la situation de Roumanie pendant les mois qui ont précédé le détachement du pays de l'orbite du IIIe Reich.

L'analyse de sources tellement variées indique la perception quasi-unanime d'une évolution politique à l'intérieur de la Roumanie contraire aux intérêts de l'Allemagne nazie et des précoupations non-dissimulées de certains facteurs allemands pour divers aspects des relations roumano-allemandes. Les informations recueillies à Berlin portaient tant sur l'activité de l'opposition que sur celle du gouvernement. Elles ont enregistré différents aspects de l'activité intérieure et extérieure de l'opposition, des données concernant la création d'un front uni des partis politiques de Roumanie, l'intensification continuelle de l'activité et l'ascendance acquise par le parti communiste dans le cadre de ce front, l'attitude de l'armée roumaine, l'évolution de l'activité des partisans etc. Les documents reflètent les craintes exprimées en quasi-unanimité par différents observateurs allemands plus ou moins influents face à la situation de Roumanie, à la solution d'une occupation militaire directe du pays et la véhiculation, dans ce contexte, de propositions visant à défendre et à imposer les intérêts allemands en Roumanie. Dans le même temps, de nombreuses informations erronées ou même fantaisistes ont contribué — aux côtés d'autres facteurs — qui seront analysées dans une future étude — à la diminution de la capacité d'évolution précise de la situation de Roumanie par des facteurs de décision allemands. Il est certain que la revolution de libération sociale et nationale antifasciste et antiimpérialiste de Roumanie déclenchée le 23 Août 1944 — organisée et dirigée par le P.C.R. — allait surprendre Berlin.

www.dacoromanica.ro

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND ELABORAREA UNOR PROIECTE ALE CANALULUI DUNĂRE — MAREA NEAGRĂ

DE

STOICA GH. LASCU

În decursul istoriei — antice, medievale ori moderne — Valea Carasu din centrul Dobrogei, între Cernavodă și Constanța, a reprezentat una dintre principalele artere de comunicații (inclusiv strategice), pe traiectul căreia s-au constituit din cele mai vechi timpuri importante așezări omenești [1]. În timpul dominației otomane (sec. XV—XIX), prin această parte a Dobrogei se scurgeau numeroase mărfuri spre Constantinopol, multe dintre ele fiind purtate de ambarcațiuni ce pluteau, pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pe un canal artificial, numit *Laman*, cale navigabilă ce unea apele Dunării din zona Cernavodei cu Marea Neagră înspre portul Karaharman (Vadu de astăzi) [2], la nord, deci, de Constanța.

[1] Vezi studiul foarte documentat, actual și astăzi, al lui M. Ionescu-Dobrogeanu, *Valea Carasu*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie", XXXVII, 1916—1918, pp. 116—132 („În partea ei — a Dobrogei — n.n. — cea mai strîmtă, quasi-peninsulară, este gîtuită de-a curmezișul — dela Dunăre pînă aproape de Mare — de o depresiune adîncă și bălțoasă în cea mai mare parte a ei, numită pe turcește — după apa amestecată cu nămol negricios — *Carasu)*; A. Rădulescu, *Un muzeu al Văii Carasu*, în „Tomis", XVIII, nr. 6(160), iunie 1983, p. 2.

[2] T. Mateescu, *Din geografia istorică a Dobrogei: canalul Laman*, în „Revista Arhivelor", LII, vol. XXXVII, nr. 1, 1975, p. 37; pînă la jumătatea secolului trecut, călătorii în trecere prin Dobrogea erau încă martorii circulației unor ambarcațiuni mici de la Cernavodă pînă la Alacap (Poarta Albă), pe albia Văii Carasu așadar, denumire ce desemnează „lacul ce ocupă jumătate din întinderea dela Dunăre la Marea Neagră". Lacul Carasu comunică cu Dunărea printr-un canal natural sau bogaz, cu o lățime de 20 m și adîncime de 4 m. Canalul șerpuiește într-o vale frumoasă, alcătuită din două lanțuri de dealuri paralele care pleacă de la Dunăre. El are o întindere de o oră pe distanța Dunăre-Carasu (Medgidia—n.n.) (...) vaporașele pot să stabilească o comunicație continuă între Dunăre și Carasu, al doilea centru de schimb, unde se țin de două ori pe an două din cele mai importante tîrguri ale Dobrogei" (J. Jonesco, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinopole, 1850, p. 38); în 1828, Hector de Béarn, în trecere prin Dobrogea, vorbește de Valea Carasu numind-o „vechiul curs al Dunării. Această vale mlăștinoasă e mărginită pe aproape toată lungimea ei de stînci abrupte și merge pînă la mare; dar aici se termină brusc prin faleze ale căror natură și formă nu lasă să se bănuiască că ar fi fost vreodată o gură de vărsare" (H. de Béarn, *Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie*, Paris, 1828 (text la gravura nr. 19)); transportul călătorilor între Cernavodă și Constanța se făcea, potrivit mărturiilor călătorilor, pe uscat după anul 1840, cînd pentru a scurta drumul spre capitala otomană, pasagerii pe Dunăre, cu această destinație, erau debarcați la Rasova — apoi la Cernavodă — și reîmbarcați la Constanța pentru Constantinopol (A. Boué, *La Turquie d'Europe*, vol. III, Paris, 1850, p. 152); în 1848, o altă sursă franceză atestă aceeași debarcare a călătorilor „în punctul numit Cernavodă, ducîndu-i cu diligențele pînă la portul turcesc Kustendjé pe Marea Neagră" (E.A. Billecoq, *Czernawoda et Kustendjé*, în „L'Illustration", vol. XII, nr. 292, 30 septembrie 1848, p. 72); în 1863, preotul francez E. Boré, călător prin Dobrogea, amintea într-o scrisoare că traseul Cernavodă-Constanța se parcurge cu diligența în mai puțin de 2 ore,

www.dacoromanica.ro

Unii călători străini, în trecere prin Dobrogea în secolul trecut, nu se îndoiau de faptul că încă din timpul lui Traian ar fi fost săpat un canal între Dunăre şi Mare [3], ipoteză care, în timpul din urmă, a fost readusă în discuţie prin cercetările corelative întreprinse de M. Botzan [4].

Începînd cu deceniul patru al secolului al XIX-lea, interesul puterilor europene, al opiniei publice şi specialiştilor, inclusiv al unor personalităţi româneşti, privind crearea unei legături directe mai scurte între Dunăre şi Marea Neagră, pe Valea Carasu, devine tot mai accentuat, el materializîndu-se şi în cîteva încercări de realizare a acestei căi navigabile. Întrucît despre primele proiecte privind realizarea unui canal între Dunăre şi Marea Neagră, în urmă cu cîţiva ani cercetătorul Paul Cernovodeanu a publicat un studiu foarte avizat [5], rîndurile de faţă vor prezenta proiectele româneşti de după 1878, pînă în zilele noastre, nu înainte de a puncta aspectele mai relevante ale problematicii de pînă la revenirea Dobrogei la ţară, pe baza amintitului studiu. Astfel, în 1837, un grup de ofiţeri de stat-major prusieni — între ei baronul Karl von Vincke şi viitorul mareşal Helmuth von Moltke [6] —, aflaţi în serviciul Turciei, dau un aviz nefavorabil privind

---

prima localitate fiind „staţia de îmbarcare pentru Dunăre", iar „Serviciul de corăbii fiind destul de regulat" (C. Allard, *La Bulgarie Orientale*, Paris, 1864, p. 278); în aceeaşi perioadă, alt călător prin Dobrogea era informat de către persoanele care au debarcat la Cernavodă spre a merge la „Küstendjé" că „drumul nu oferă vreo relevaţie deosebită; e format dintr-o linie de lacuri care par să indice că un canal ar fi uşor de săpat sau de restabilit, căci unii pretind că se văd urmele unor lucrări mai vechi, făcute în acest scop, pînă la Marea Neagră" (W. Rey, *Autriche, Hongrie et Turquie 1839—1848*, Paris, 1849, p. 202); la rîndul său, Ed. Spencer, recomanda călătorului care vine pe mare să oprească la Constanţa, spre a evita trecerea prin canalul Sulina, precizînd că aici există un agent al companiei austriece de navigaţie şi vehicule gata să-l ducă pe călător la Cernavodă; „Un canal între Cernavodă şi Constanţa — adaugă el — ar scurta mult drumul şi n-ar costa mult" (Ed. Spencer, *Travels in European Turkey in 1850*, vol. II, London, 1851, p. 404).

[3] Vezi, în acest sens, Capt. Spencer, *Turkey, Russia, the Black Sea and Circassia*, London, 1854, p. 86: „Se spune („it is said") că împăratul Traian ar fi avut ideea să facă un canal între Dunăre şi Marea Neagră, ceea ce ar fi scurtat drumul pe Dunăre spre Constantinopol cu aproape 100 de leghe; în acelaşi timp — adaugă el, susţinînd necesitatea săpării lui — canalul n-ar fi mai lung de 30 de mile, efectuat cu o cheltuială mică, avînd în vedere că terenul este destul de neted şi lacul Karasou e destul de adînc pentru a uşura întreaga lucrare".

[4] M. Botzan, *Canalele navigabile ale împăratului Traian la Dunărea de jos*, în „Hidrotehnica", vol. 23, nr. 1, 1978, pp. 19—20; relevînd vocaţia de constructori a romanilor, autorul menţionat arată că lucrarea respectivă era relativ uşoară, în raport cu alte asemenea întreprinderi ale lor; în acelaşi timp, el avansează şi ipoteza că s-ar putea ca nu Traian să fi fost autorul prezumptivului canal, acesta putînd fi conceput şi săpat în perioada bizantină (respectiv, secolele VI sau X), concomitent cu ridicarea valurilor de pămînt dobrogene.

[5] P. Cernovodeanu, *Românii şi primele proiecte de construire a Canalului Dunăre-Marea Neagră (1838—1856)*, în „Revista de istorie", tom. 29, nr. 2, 1976, pp. 189—209.

[6] Herr v. Vincke, *Valea Cara-Su* (trad. de C. Brătescu), în „Analele Dobrogei", III, nr. 2, 1922, pp. 303—308; deşi recunoaşte că depunerile de la gura Sulinei vor împiedica din ce în ce mai mult navigaţia şi e nevoie de găsirea altei legături a Dunării cu Marea, Helmuth von Moltke arată că săparea unui canal între „Czernawoda et Kustendché" ar fi practic greu realizabilă şi nerentabilă: „Il faudrait donc (datorită înălţimii terenului între Poarta Albă şi Constanţa) percer ce canal jusqu'au niveau du Danube, près de Czernawoda, et pour cella, remener des masses de terre tellement énormes que l'on peut tenir l'entreprise pour impossible. Un chemin de fer même recontrerait des obstacles assez considérables. Si l'on se contenait d'une chaussée, le transport par terre serait encore plus coûteux que le détour par eau; on perdrait — mai adaugă el — en outre la communication avec Brăila et Galatzi, les débouchés de la Moldavie et de la Valachie, dont l'importance s'accroît tous les jours" *(Lettres du Maréchal de Moltke sur L'Orient (1836—1839)*, Paris, 1877, p. 325); vezi şi Baron de Moltke, *Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829*, Pa[illegible] de subsol — arată că măsură-

www.dacoromanica.ro

posibilităţile transpunerii în viaţă a unui proiect iniţiat de o companie austriacă de săpare a unui canal între Cernavodă şi Constanţa (după o prealabilă vizită pe Valea Carasu); în 1844, guvernul austriac încearcă o nouă tentativă de a relua problema tăierii canalului în istmul dobrogean, trimiţînd în explorarea acestuia pe inginerul militar Karl von Birago, proiect abandonat şi el datorită dificultăţilor tehnice ce-l presupuneau; în 1851, diplomatul şi publicistul englez (cu accentuate vederi antiţariste) David Urquhart propune şi el Porţii săparea unui canal (este intens susţinut şi de către Ion Ghica), dar răspunsul acesteia este, şi de data aceasta, negativ, în principal datorită temerii de a provoca, prin înfăptuirea canalului, Rusia, stat ce-şi disputa cu Anglia şi Austria influenţa şi controlul la Gurile Dunării; în vara lui 1855, tot Austria este cea care încurajează întemeierea unei societăţi pe acţiuni pentru realizarea proiectului — ce ar fi purtat numele sultanului Abdul-Medgid —, dar în final şi acest proiect este abandonat în contextul european urmat semnării tratatului de la Paris, restabilirii libertăţii navigaţiei internaţionale pe Dunăre (Rusia este îndepărtată de la Gurile ei) şi înfiinţării Comisiei Europene a Dunării (C.E.D.). Aşa cum pertinent conchide cercetătorul român sus-menţionat, „dorinţa de construire a unui canal Dunăre-Marea Neagră a fost agitată (în 1838—1856 — n.n.) pe plan politic de cabinetul de la Viena, mai mult ca un mijloc de presiune exercitat asupra guvernului ţarist spre a-l determina să renunţe la monopolul obţinut prin posesiunea gurilor Dunării" [7].

Deşi aceste proiecte ce vizau construirea unui canal pe un pămînt românesc — stăpînit, temporar, datorită conjuncturii internaţionale, de către otomani — erau concepute de către puteri străine, fără consultarea autorităţilor româneşti din Principate, în ideea servirii, în primul rînd a intereselor lor, presa românească a vremii a inserat prompt şi pe larg ştirile aferente proiectelor vehiculate; gazete precum „Albina Românească", „Gazeta de Transilvania", „Cantor de Avis şi Comers", „Curierul românesc", „Vestitorul Românesc", „Telegraful Român", „Zimbrul", „Steaua României", „Anunţătorul", „Dacia literară" îşi informau pe larg cititorii în legătură cu stadiul proiectelor privind construirea unui canal între Cernavodă şi Constanţa, exprimîndu-şi, totodată, şi punctele de vedere ce reflectau o atitudine în general rezervată faţă de intenţiile puterilor europene [8], atitudine a cărei sinteză o găsim sugestiv enunţată în paginile „Zimbrului" din 1856, jurnal ce releva că problemele legate de construirea unei căi navigabile între Dunăre şi Mare vor putea fi soluţionate numai „cănd Dobrogea ar fi întrupată cu ţările române" [9].

Pe de altă parte, *unii oameni politici români din generaţia revoluţionarilor paşoptişti erau favorabili construirii unui canal între Dunăre şi Mare*, proiect ce avea să slujească, spuneau ei, progresului economic

---

torile efectuate în 1837 au demonstrat că începutul Văii Carasu, lîngă Constanţa, se află la 164 picioare deasupra nivelului mării, „ori, cum pe înălţimi nu se găseşte nici un fir de apă pentru a alimenta acest canal, ar trebui săpat, la această adîncime, într-o stîncă de calcar, pe o lungime de peste 2 mile".

[7] P. Cernovodeanu, *Op. cit.*, p. 205; acest fapt este sesizat şi în epocă, A. Boué arătînd că s-a ajuns la ideea săpării unui canal între Cernavodă şi Constanţa, din partea Austriei, pentru a contracara diplomatic atotputernicia Rusiei la Gurile Dunării (A. Boué. *Op. cit.*, p. 154).

[8] P. Cernovodeanu, *Op. cit.*

[9] Apud *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

general şi propăşirii ţărilor române. Astfel, în 1848, I. Ghica releva că dacă se va realiza proiectul — ce se vehicula — al construirii unei căi ferate între Adrianopol şi Belgrad, „noi Românii cu Bulgarii o să ne aflăm cu totul afară din drumul Orientului şi de nu vom lua îndată măsuri energice, peste puţin poziţia noastră se va face spăimîntătoare, căci nu vom mai putea înfăţişa Europei nici un interes. Avem o datorie sfîntă către noi, către urmaşii noştri, către omenirea întreagă — hiperboliza vizionarul patriot — să nu lăsăm să ne scape rolul ce am început a juca în comerţul Orientului (. . .). După rapoartele deosebiţilor ingineri austrieci, deschiderea canalului la Kustanţi înfăţişează cele mai mari înlesniri: drumul Orientului s-ar scurta pe jumătate, şi punctul unde acest canal ar da în Dunăre ar fi — crede I. Ghica — capitala firească a ţărilor Române" [10].

Doi ani mai tîrziu, alt revoluţionar paşoptist, *Ion Ionescu de la Brad, propune primul proiect românesc al unui canal între Cernavodă-Constanţa;* relevînd importanţa Dunării ca arteră de circulaţie, ca şi cea economică a cîmpiei Dobrogei, regiune în care „Vom avea de dezlegat aici foarte însemnate probleme economice: secarea mlaştinilor, irigaţii, exploatarea pădurilor şi lacurilor, agricultura pastorală", agronomul român (ce întreprindea în 1850 o excursie documentară în Dobrogea din însărcinarea Imperiului Otoman) arată: „Distanţa între Cernavodă şi Marea Neagră este în jur de 8 mile germane sau 16 leghe franceze. Dacă s-ar destupa această veche albie a fluviului comunicaţia pe mare între Viena şi Constantinopol s-ar scurta cu 150 leghe franceze. Independent de marele cîştig pe care l-ar trage Europa centrală de pe urmele navigaţiei pe acest braţ al Dunării, foloasele imediate ce ar rezulta pentru comerţ şi industrie în general ar fi de cea mai mare importanţă" [11]. Costul estimativ al proiectului viitorului canal s-ar fi ridicat „în cazul cel mai defavorabil" la circa 23 milioane piaştri (inclusiv cheltuielile reclamate de modernizarea portului Constanţa), în timp ce cheltuielile de întreţinere erau socotite la 5 milioane piaştri anual [12].

În legătură cu acest proiect, I. Ghica îl înştiinţează pe *Nicolae Bălcescu* de intenţiile lui I. Ionescu de la Brad, la care marele revoluţionar democrat, aflat atunci în exil, este de altă părere, mai pragmatică şi pe care istoria o va confirma: „Iubite Ghica, Scrisorile lui Ionescu m-au interesat foarte (scrisori trimise din Dobrogea — n.n.). P-acolo ni se deschide cîmp feliurit şi bogat, în care putem semăna şi mult secera. Trebuie să ne ocupăm cu totdinandinsul. În loc de canal la Custenge, n-ar fi mai bine d-a face un drum de fier?" [13].

---

[10] I. Ghica, *Măsurile şi Greutăţile româneşti şi moldoveneşti în comparaţie cu ole celorlalte neamuri, cu un articol asupra mijloacelor de comunicaţie,* în tipografia lui C.A. Rosetti şi Vinterhalder, Bucureşti, 1848, pp. 34—35; arătînd că, în decursul vremii, capitala „noastră s-a scoborît încet-încet de la munte la cîmp", el este de părere cu cei care „cu mult cuvînt" spun că „ea nu a ajuns încă la locul cel adevărat unde se va aşeza pentru totdeauna şi care punct este pe canalul Dunăre" *(Ibidem,* p. 35).

[11] J. Jonesco, *Op. cit.*, p. VIII.

[12] Apud I. Matei, *Un agronome roumain dans l'Empire ottoman pendant les années 1849—1859,* în „Studia et Acta Orientalia", VII, 1968, p. 300.

[13] N. Bălcescu, *Opere,* vol. IV *(Corespondenţă),* ediţie critică de Gh. Zane, Edit. Academiei RPR, Bucureşti, 1962, p. 321.

www.dacoromanica.ro

Într-adevăr, în acel moment de formare a bazelor moderne a infrastructurilor țării, în consens cu dezvoltarea capitalistă a forțelor de producție, construirea căilor ferate era de importanță, economică și strategică, mai stringentă decît investirea unor foarte mari capitaluri într-o cale de navigație de importanță mai mult, la acea dată, internațională; de altfel, în deceniul șase se întreprind pași concreți în Principate de creare a unei rețele de căi ferate [14], iar în *Dobrogea proiectul canalului este abandonat* [15], *în aceeași perioadă, în favoarea unei căi ferate între Cernavodă-Constanța*, construită de englezi între anii 1858—1860. Inaugurarea în toamna lui 1860 a liniei ferate dobrogene a fost cu deosebit interes, pe deplin justificat, primită de către autoritățile tînărului stat român. *Dionisie Pop Marțian*, „capu alu officiului statisticu", consemna cu acest prilej: „Însemnătatea acestui drum este foarte mare pentru Principate; el va cunoaște însemnate prefaceri nu numai în mișcarea comerciului nostru, ci va tăia adînc în cuestiuni mai înalte ale economiei și politicei române" [16]. Relevînd importanța și necesitatea unui studiu asupra implicațiilor în economia românească a noii căi ferate, în special pentru rentabilitatea comerțului cu cereale, *marele economist atrăgea, totodată, atenția asupra avantajelor și mai mari pe care le-ar implica construirea unui canal între Dunăre și Mare*, „ce va scurta distanța către Constantinopol cu 400 km" [17].

---

[14] De subliniat că autoritățile Țării Românești — luînd în considerare unitatea economică firească a tuturor regiunilor românești, chiar dacă temporar (cazul Dobrogei) unele se aflau sub dominație străină — condiționau concesionarea liniilor de cale ferată din țară de condiția construirii în continuare a liniei Cernavodă-Constanța, pentru a asigura, astfel, ieșirea Principatelor la mare. În acest sens au fost stabilite, în 1856, condițiile în care guvernul român a fost autorizat de către Divan să trateze concesionarea construirii unei căi ferate în Țara Românească. Această cale ferată trebuia să pornească de la granița (de atunci) austriacă, de lîngă Orșova, pentru a ajunge, prin Craiova, la București și, în final, la un port dunărean, cel mai potrivit în acest sens fiind Cernavodă; de altfel, paragraful 4 din hotărîrea Divanului Țării Românești era foarte explicit și condițional: „Prezenta convenție nu va avea efect deplin decît dacă compania (angajată pentru construirea căii ferate menționate — n.n.) va asigura, printr-o convenție cu Sublima Poartă, executarea liniei în continuare de la Dunăre la Marea Neagră" (Vezi *Conditions auxquelles l'assemblée du Divan général a autorisé le gouvernement Princier à traiter pour la concesion d'une ligne de chemin de fer en Valachie*, în „Le Courrier de Bucarest", I, nr. 27, 10/22 mars 1856, p. 2); de remarcat că și domnitorul Barbu Știrbei vorbește în ofisul său din 22 decembrie 1855 de necesitatea realizării unei ieșiri — prin intermediul căii ferate — la Marea Neagră, lucru ce „apare de neapărată trebuință" (Apud R. Seișanu, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor*, Edit. ziarului „Universul", București, 1928, p. 214), cîțiva ani mai tîrziu, în Mesajul de deschidere al Corpurilor Legiuitoare, Alexandru Ioan Cuza reafirmă nevoia unui port al României la mare: „Necesități comerciale și politice reclamă înființarea unui port la Marea Neagră" (apud C.C. Giurescu; *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Edit. științifică, București, 1966, p. 396; ca urmare a eforturilor statului, în anii '60—'70, în 1875 existau deja 1.233 km de cale ferată, România „terminînd simțitor înaintea țărilor vecine liniile ferate care trebuie să pună în legătură Orientul cu Occidentul Europei" (M.G. Obédénaru, *La Roumanie économique. D'après les données les plus récentes*, Paris, 1876, p. 214).

[15] Despre întreaga problematică a proiectării unui canal în Dobrogea și abandonarea acestuia în favoarea construirii căii ferate, vezi pe larg Th. Forester, *The Danube and the Black Sea: Memoir on their junction by a railway between Tchernavoda and a free port at Kustendjie*, Londra, 1857, în special p. 46—51.

[16] „Analele Statistice și Economice", I, nr. 3 și 4, 1860, p. 75.

[17] Ibidem, p. 76 („Această economie de cale fiind un beneficiu mare pentru comerciu și comunicațiune și promițînd un beneficiu mare pentru cel ce va realiza-o, o Societate de englezi (sic!) a făcut studiile trebuincioase în fața locului, cum ar putea trage un canal pe această linie scurtă, pentru ca vasele ce coboară Dunărea spre a merge către Marea Neagră să nu mai tre

www.dacoromanica.ro

După reîntregirea Dobrogei cu România, în urma războiului de independență din 1877—1878, „problema canalului a dobîndit un caracter național, prezentînd de la această dată un alt cadru și premise total diferite menite în primul rînd să pună în slujba intereselor statului nostru bogățiile pe ruta Dunăre-Marea Neagră și să promoveze comerțul României pe plan internațional" [18]. Pînă în ajunul celui de-al doilea război mondial, proiectele specialiștilor români ce vizau construirea unei căi navigabile între Cernavodă și Constanța — proiecte la care succint ne vom referi în rîndurile următoare — porneau, toate, de la relevarea avantajelor economice, sociale și strategice ce ar fi reieșit în urma realizării respectivei legături directe între Dunăre și Mare; sintetizate, acestea constau în scurtarea cu peste 400 km a legăturii pe Dunăre între Europa occidentală și Orient (Marea Mediterană), și de aici imensele avantaje comerciale, ieftinătatea considerabilă a transportului mărfurilor pe apă, asanarea Văii Carasu și irigarea terenului înconjurător, avîndu-se totodată în vedere, nu în ultimă instanță, că viitorul canal Cernavodă-Constanța „va *libera* economia națională de birul greu instituit la gurile Dunării prin voința comisiunii internaționale și, totodată, va scuti suveranitatea statului român de neplăcerile care i le cauzează C.E.D. [19]

---

buiască a face ocolul pe la Brăila-Sulina, ci (...) să ajungă în portul Mării de lîngă orășelul Chiustenje. Deși în linia aceasta se află o cale numită șanțul lui Traian, a cărei ripe perpendiculare par a dovedi că dacă nu sînt făcute de mîna omului, trebuie să fi fost matca unui rîu de mărimea Dunării, totuși, din mai multe dificultăți ale terenului pe care nu ne interesează a le sci, planul unei căi de apă nu a fost realizabil".).

[18] P. Cernovodeanu, *Op. cit.*, p. 205.

[19] N. Dașcovici, *Canalul Cernavodă—Constanța sau gurile Dunării?*, în „Argus", XIV, nr. 3.181,28 noiembrie 1923, p. 3; Comisiunea Europeană a Dunării (C.E.D.) fusese înființată în 1856, cu sediul la Galați. Ea urmărea asigurarea navigabilității la Gurile Dunării (brațul Sulina), percepînd, totodată, importante taxe ce frustau, în fapt, visteria statului român, mai ales după 1878, cînd i se conferă și drepturi de extrateritorialitate; de-a lungul anilor, C.E.D. se va opune ideii creării unui canal între Dunăre și Mare, pe ruta Cernavodă-Constanța, avansînd și agreînd acele soluții ce vizau o legătură între fluviu și Mare prin săparea unui canal în Deltă; vezi, în acest sens, pe lîngă proiectele propriilor specialiști, propunerea ing. Gh. Popescu, din octombrie 1921 (acesta era delegatul român în comisiunea tehnică consultativă a C.E.D.), ce viza un canal cu ecluze între brațul Chilia și Mare, sau brațul Sf. Gheorghe și Mare („Dobrogea economică", III, nr. 8, 1924, pp. 4—7), sau proiectul ing. Gr. Vasilescu, din 1931, de transformare a brațului Sulina în canal maritim, soluție pe care — spune autorul ei — Consiliul Superior Tehnic român a găsit-o „tehnicește admisibilă" (Gr. Vasilescu, *Asigurarea navigabilității gurilor Dunării prin transformarea brațului Sulina în canal maritim*, în „Buletinul A.G.I.R.", XVI, nr. 11, 1934, pp. 282_c—288_c). În perioada interbelică, opinia dominantă în cercurile comerciale, tehnice și ziaristice românești cerea anularea drepturilor speciale ale C.E.D., ce opera chiar și în regim de extrateritorialitate pe teritoriu românesc (vezi, de pildă, *Suprimarea Comisiunei Europene a Dunării*, în „Bursa", XXXV, nr. 1. 654, 2 august 1936, pp. 1.093—1.094, sau Memoriul Camerelor de Comerț și Industrie din Galați, Brăila, Ismail și Tulcea, din 5 mai 1926, al cărui deziderat viza „înlăturarea Comisiunii Europene de la gurile Dunării, întinderea regimului internațional și pe porțiunea maritimă a fluviului, deschiderea canalului zis de „Nord" și instituirea unei Comisiuni de Ingineri tehnici de specialitate români, care să analizeze folosința permanentă a gurilor Dunării pentru traficul nostru cît și pentru traficul internațional", pornindu-se de la premisa că „la gurile Dunării se lucrează intenționat (de către C.E.D. — n.n.) pentru distrugerea vieții economice a țării noastre" (Arhivele Statului, București, *Fond Președenția Consiliului de Miniștri*, dosar 7/1926, vol. I, f. 238). În ajunul celui de-al doilea război mondial, prin „Aranjamentul privitor la exercitarea puterilor Comisiunii Europene a Dunării din 1 aprilie 1939", semnat la Sinaia, aceasta „încetează de a mai exercita puterile care le-au fost conferite în ceea ce privește navigația, mai ales prin art. 8, 9 și 10 din Actul Public din 2 noiembrie 1865", articolul 2 precizînd că C.E.D. [illegible] portul Sulina puterile speciale

www.dacoromanica.ro

Primul dintre proiectele românești — după 1878 — *privind construirea unui canal în Dobrogea*, între Cernavodă și Constanța [20], *aparține lui Grigore Em. Lahovary și belgianului James Van Drunen.* În martie 1883 ei întocmesc proiectul unei legături între Dunăre și Marea Neagră, între Cernavodă și Constanța, pornind de la avantajele economice ce ar rezulta din realizarea acestei căi navigabile, în primul rînd pentru România. Relevînd neajunsurile ce le întîmpină țara în desfacerea în condiții avantajoase a bogățiilor sale agricole, cei doi inițiatori consideră că „România trebuie, din această cauză, să caute permanent a stabili legăturile cele mai directe între producătorul român și consumatorul străin" [21], pentru a nu mai fi în pierdere financiară din cauza intermediarilor oneroși. Cel mai propice și eficient mijloc în promovarea unui comerț cît mai echitabil pentru produsele economiei naționale îl constituie, în viziunea celor doi autori ai proiectului, construirea unui canal între Dunăre și Marea Neagră, pe Valea Carasu; sînt enumerate considerentele tehnice ce au determinat alegerea acestui traiect (între altele, hotărîtor este faptul că pe o mare parte a Văii se poate săpa foarte ușor datorită configurației terenului), dar autorii nu oferă amănunte de specialitate inginerească mai substanțiale, pornind de la premisa că, în orice caz, vor fi necesare studii detaliate de teren. Ei se arată optimiști în legătură cu posibilitățile practice de realizare, fiind convinși că săparea canalului „nu comportă dificultăți decît pe un sfert din lungimea sa ceea ce este încă puțin, și aceste obstacole — care nu trebuie să le exagerăm — își pierd în mod absolut gravitatea în comparație cu marea utilitate a operei" [22].

Considerînd că „din punctul de vedere al României (canalul) este o sarcină națională de îndeplinit", Gr. Em. Lahovary și J. Van Drunen avansează următoarele avantaje ale proiectului: comunicația pe apă rapidă, directă și economicoasă a României cu țările vestului european și Marea Mediterană, pămîntul Dobrogei va fi fertilizat, asigurîndu-se, astfel, prosperitatea sa, prin desecarea mlaștinilor se vor ameliora condițiile de viață ale locuitorilor din zonă, comercializarea bogățiilor țării va fi considerabil mai rentabilă, iar portul Constanța „va deveni un centru activ al României și va putea rivaliza cu marile porturi ale Europei" [23]. În cuprinsul expunerii proiectului, este exprimată încrederea că, în viitorul apropiat, „nu ne îndoim că (proiectatul canal) va deveni o arteră

---

de pînă atunci", pentru ca articolul 5 să certifice instituirea, de către guvernul român, a unui serviciu autonom denumit „Direcțiunea Dunării Maritime", însărcinat cu „elaborarea proiectelor de lucrări pe Dunărea maritimă și la gurile ei și cu executarea lor, cu perceperea taxelor și cu gestiunea produselor lor" (Apud *Codul General al României (1856—1940)*, Fondator C. Hamangiu, vol. XXVII, 1939, partea a II-a, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1940, p. 1. 279—1. 280).

[20] De remarcat că aproape toate proiectele — românești sau străine — ce vizau crearea unei legături directe mai scurte între Dunăre și Mare se refereau la traseul Cernavodă-Constanța (la nord sau sud de oraș); face excepție cel imaginat în 1880 de un francez care vedea un canal între Cernavodă și — traversînd oblic Dobrogea — Gurile Dunării, cu explicația că „pentru a-i mai scurta parcursul (Dunării — n.n.) s-ar putea săpa un canal maritim direct de la cotul pe care-l face la sud către Marea Neagră" (vezi A. Mathieu, *Projet de canaux maritimes et d'eau douce à travers l'Europe*, Paris, 1880, p. 6).

[21] Gr. Em. Lahovary, J. v. Drunen, *Projet d'un Canal Danubien de Kustendjé à Tchernavoda*, Ixelles-Bruxelles, 1883, p. 7.

[22] *Ibidem*, p. 11.

[23] *Ibidem*, p. 17—18.

www.dacoromanica.ro

importantă de tranzit pentru comerţul general, datorită debuşeului asigurat de această mare cale de navigaţie care, prin mijlocirea canalului de pe Main, merge de la Marea Nordului la Marea Neagră" [24]. În finalul memoriului lor, Gr. Em. Lahovary şi J. Van Drunen, în dorinţa lor de a sublinia şi mai mult importanţa construirii căii navigabile dunărene, scriu că „Guvernul român va fi vinovat dacă pentru o cheltuială care, în cele mai largi previziuni nu ar depăşi 40 milioane franci, ar renunţa (de fapt, nu fusese vorba de nici cea mai mică angajare a guvernului în realizarea proiectului — n.n.) la construcţia unui canal dunărean ale cărei consecinţe vor fi atît de binefăcătoare pentru viitorul ţării" [25].

Desigur, la acea dată eforturile întreprinse de statul român în plan economic vizau priorităţi interne stringente în modernizarea căilor de comunicaţie (căi ferate, poduri, porturi), apărînd în perspectiva timpului ca fiind îndreptăţită şi mai realistă remarca pe care un economist român o făcea în acelaşi deceniu 9 al secolului trecut, în care a apărut şi memoriul de mai sus: „noi credem că canalizarea Dunării de Jos va fi realizată într-un viitor apropiat", în acel moment al dezvoltării ţării guvernul român nehazardîndu-se în lucrări de amploare, „căci aceste lucrări ar necesita cheltuieli considerabile fără ca rezultatul să compenseze sacrificiile"[26].

În analizele diferiţilor specialişti români întreprinse la sfîrşitul secolului trecut ce vizau avansarea de soluţii privind modernizarea structurilor economice ale ţării, unii dintre ei luau în considerare şi perspectiva benifică a construirii canalului dintre Dunăre şi Mare, avîndu-se în vedere, pe lîngă avantajele economice, şi înlăturarea concurenţei puterilor europene şi mai ales a C.E.D., ţări şi organism ce acţionau în direcţia frînării comerţului cu cerealele româneşti la Gurile Dunării. Pornind de la aceste considerente de principiu, *în 1897 inginerul român B. G. Assan propune construirea unui canal fluvial între Cernavodă şi Constanţa*, în loc de săparea unui canal maritim, „cum se înţelegea de fiecare dată cînd se punea chestiunea utilităţii unui drum pe apă între Dunăre şi Mare" [27]. În argumentaţia privind necesitatea acestei căi navigabile, B. G. Assan avansează o serie de motivaţii de natură politico-economică de cel mai mare interes pentru statul român; este vorba de contracararea acţiunii Rusiei ce tindea a atrage comerţul şi navigaţia dunăreană spre braţul Chilia — pe care ea l-a canalizat —, construirea canalului propus degrevînd de apăsătoare impozite grînele româneşti ce treceau pe la Sulina (în avantajul C.E.D.); înlocuirea centrelor exportului de cereale, Brăila şi Galaţi, cu portul Constanţa nu ar fi diminuat deloc importanţa comercială a celor două oraşe, autorul aducînd argumente în acest sens; prin construirea canalului, s-ar fi intensificat nebănuit de mult atragerea mărfurilor cu destinaţia Bulgaria, Serbia, Austro-Ungaria şi Germania prin tranzit pe teritoriul nostru, cu pozitivele consecinţe financiare uşor de înţeles, prin România urmînd să se efectueze o bună parte din comerţul Europei Centrale şi de Est cu restul

[24] *Ibidem*, p. 17.
[25] *Ibidem*, p. 18.
[26] J.J.Nacian, *La Dobroudja économique et sociale. Son passé, son présent et son avenir*, Paris, 1886, p. 17—18.
[27] B.G. Assan, *Du rôle de la Roumanie dans le mouvement commercial de l'Europe avec l'Asie, l'Afrique, et l'Australie*, Imprimerie Populară, Bucureşti, 1897, p. 16; (vezi prezentarea proiectului şi în „Marea Neagră", I, nr. 38, 18 decembrie 1926, p. 2).

www.dacoromanica.ro

continentelor [28]. Autorul canalului fluvial danubian obiectează „energic" contra unei prejudecăți, spune el — căreia i se ralia și inginerul Anghel Saligny —, potrivit căreia costul săpării canalului ar fi depășit exorbitanta și descurajatoarea sumă de 200 milioane franci „și, prin consecință, nu va fi profitabil și n-ar putea să se lupte cu drumul de fier" [29]. Argumentul obiecției sale constă în rentabilitatea alegerii soluției unui canal fluvial de dimensiuni modeste — 16 m lărgime și 2,5 m adîncime : „Acest canal, pe o lungime de 33 km, pînă în apropierea de Murfatlar, va costa foarte puțin, judecînd că el există deja pînă la acest punct, încă de la începutul acestui secol (...). De la Murfatlar la mare mai rămîn 20 km și această distanță doar va necesita un plus de muncă din partea inginerilor, căci sînt înălțimi mari, printre care cea mai ridicată este de 57 m deasupra nivelului mării, întinzîndu-se pînă la 5 km de Constanța" [30].

Potrivit calculelor lui B. G. Assan, devizul aproximativ al lucrărilor s-ar ridica la numai 20 milioane franci (5 milioane pentru primii 33 km, 12 milioane pentru ultimii 20 km, pînă la mare, și 3 milioane pentru cheltuieli diverse), construcția putînd fi terminată în „4 sau 5 ani, adică în epoca inaugurării portului Constanța" [31]. Pe larg este demonstrată, cifric și comparativ (în special cu traficul de la Gurile Dunării), rentabilitatea unei asemenea căi de comunicație, inginerul român ajungînd la concluzia că viitorul canal va putea fi „complet amortizat în 4 ani și după aceasta va produce venituri minime de 6 milioane pe an, ridicînd astfel finanțele României" [32].

Exprimînd în mod tranșant gîndul asupra necesității săpării cît mai grabnice a viitoarei căi fluviale între Dunăre și Mare — „Părerea noastră fermă este că acest canal va fi făcut, căci el este indispensabil viitorului economic al României" [33], B. G. Assan înlătură și temerile, „foarte grave doar în aparență", a acelora care văd în existența C.E.D. un factor de opunere în această chestiune (cum, de fapt, se va și manifesta ulterior), considerînd că rolul acestei Comisiuni este sfîrșit în condițiile în care România este o țară independentă, hotărîtă să meargă pe drumul modernizării și prosperității sale economice, ei singure trebuind, după 1878, să-i revină sarcina de întreținere a navigației la Gurile Dunării : „Acest canal va fi o lucrare executată pe propriul nostru teritoriu și poate fi considerată ca relativă afacerilor noastre economice interne, afaceri în care nici o putere nu are dreptul a se amesteca, mai ales cînd nici una dintre ele nu va suferi vreun prejudiciu, ci, dimpotrivă, vor fi în profit" [34]. (Consecvența cu care întreprinzătorul B. G. Assan a urmărit materializarea construirii unei căi navigabile între Dunăre și Mare, l-a făcut pe vizionarul inginer să lase prin testament (a decedat în 1918) o sumă de 85.000 lei

[28] *Ibidem*, p. 17; B.G. Assan subliniază că orașul Constanța „nu va putea prospera dacă nu posedă un drum fluvial, cel de fier nefiind capabil să transporte decît o mică parte din mărfurile române și deloc din cele ale Bulgariei, Serbiei, Austro-Ungariei, care iau drumul Dunării" (*Ibidem*, p. 20).

[29] *Ibidem*, p. 25

[30] *Ibidem*, p. 26.

[31] *Ibidem*, p. 27 (inaugurarea portului Constanța a avut loc în septembrie 1909).

[32] *Ibidem*, p. 29.

[33] *Ibidem*, p. 30.

[34] *Ibidem*, p. 34.

www.dacoromanica.ro

„pentru facerea studiilor la faţa locului pentru construirea canalului navigabil între Cernavodă şi Constanţa". [35])

Pînă la primul război mondial, sporadice [36] se vor mai manifesta preocupările specialiştilor români faţă de chestiunea proiectării unui canal între Cernavodă şi Constanţa, ingeniozitatea lor tehnică, ca şi capacităţile şi eforturile constructive ale statului fiind îndrumate spre proiecte de mai stringentă nevoie, între ele construirea podului de peste Dunăre, la Cernavodă şi Feteşti, ca şi mărirea şi modernizarea portului Constanţa rămînînd — în domeniul comunicaţiilor — pe primul plan [37]. Totuşi, preocupările în menţinerea treză a interesului pentru construirea canalului nu lipsesc, ele apărînd, uneori, în paginile ziarelor, mai ales dobrogene [38].

De importanţa construirii unei căi navigabile dobrogene, „ce ar prescurta marele drum de navigaţie către Est cam cu 400 km", şi-au dat seama şi autorităţile de ocupaţie austro-ungare, în timpul primului război mondial, evident în ideea slujirii propriilor scopuri de expansiune şi dominaţie geopolitică, de exploatare şi sustragere şi mai sistematică a bogăţiilor româneşti. În aprilie 1917, Direcţia construcţiilor hidraulice din Ungaria tipăreşte la Budapesta o broşură în limbile germană şi maghiară intitulată *Planul unui canal navigabil de la Cernavodă la Constanţa;* era, de fapt, nu atît un studiu, cît un scurt memoriu de cîteva pagini ce schiţa o sumară descriere tehnică a proiectului : după primii 30 km, uşor de săpat, se prevedea un tunel — datorită diferenţei mari a apei — „care ar ieşi tocmai lîngă portul Constanţa"; la Cernavodă era proiectată construirea unei ecluze (80 m lungime, 12 m lăţime, 7 m adîncimea apei), în timp ce lăţimea canalului la cota zero era socotită la 50 m (în tunel —25 m);

---

[35] *Canalul Cernavodă — Constanţa. Un legat însemnat*, în „Dobrogea jună", XIII, nr. 85, 14 aprilie 1919, p. 2; (în afară de proiectul menţionat, testamentul mai prevedea rezervarea unei sume de 15.000 lei „pentru facerea unor studii la faţa locului pentru construirea unui tunel de cale ferată la o mică adîncime sub nivelul Dunării în apropiere de Turtucaia").

[36] Înainte de izbucnirea războaielor balcanice, C.A. Ciudin întreprinde un studiu al posibilităţii navigaţiei pe Valea Carasu, găseşte că diferenţa de nivel între Cernavodă şi Constanţa nu este mai mare de 95 cm şi aşterne toate detaliile topografice pe o hartă, care, în final, ajunge pe masa de lucru a regelui Carol I. Acesta „ar fi apreciat pe de-o parte importanţa lucrării (canalului — n.n.), iar pe alta a obiectat că nu era momentul oportun, atunci, din punct de vedere practic, cred. În adevăr, nu era exclusă posibilitatea ca vecinii noştri să pretindă că acel canal ar fi putut forma o adevărată frontieră naturală" (C.A. Ciudin, *Canalul Dunărea-Constanţa*, în „Plutus", I, nr. 41, 29 noiembrie 1923, p. 5).

[37] Vezi, M. Roşculeţ, *Fondarea şi construcţia portului Constanţa*, în „Buletinul Institutului Economic Român", XVII, nr. 1—4, 1938, pp. 40—89; V. Cotovu, *Portul Constanţa*, Monitorul Oficial, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1936, pp. 6—32; St. Lascu, *Mărturii privind istoricul Şantierului naval Constanţa (1892—1944)*, în „Revista muzeelor şi monumentelor. Muzee", nr. 3, 1981, pp. 61—69; Gh. Dumitraşcu, M. Bălăbănescu, *Implicaţiile economice şi politice ale construirii podului peste Dunăre, Feteşti-Cernavodă (1878—1895)*, în *Cercetări de istorie a Dobrogei*, Muzeul de istorie naţională şi arheologie Constanţa, Constanţa, 1980, pp. 112—134.

[38] În 1914, de pildă, un avocat constănţean întreprinde un mic istoric al proiectelor din prima jumătate a secolului trecut, argumentînd necesitatea economică şi geopolitică a executării canalului (vezi, A.C. Diamandopol, *Un canal navigabil Cerna-Vodă — Constanţa*, în „Curierul Constanţei", I, nr. 3, 20 aprilie 1914, p.1); un an mai tîrziu, alt avocat (şi proprietar de ziar), C. Irimescu, se pronunţă hotărît pentru construirea canalului, pornind de la „polemica interesantă avută între doi ingineri pentru Dobrogea, căci e vorba de canal"; „eternului cîntec — continuă elpiere Brăila şi Galaţi", trebuie să i se opună însemnătatea şi avantajele interesului naţional, al întregii ţări (vezi, C. Irimescu, *Eternul cîntec*, în „Dacia", I, nr. 2, 3 iulie 1915, p. 1); un alt ziar argumentează şi el importanţa căilor de comunicaţie pe apă, în special din punctul de vedere al rentabilităţii transportului (vezi, *Legătura între Marea Nordului şi Marea Neagră*, în „Gazeta română", I, nr. 2, 9 mai 1916, p. 1).

www.dacoromanica.ro

autorul propune, de asemenea, pentru siguranţa comunicaţiei în tunel, o instalaţie de edec mecanică, care, eventual, s-ar putea extinde, pe măsura creşterii traficului, pe întreaga lungime a canalului; ca lucrări auxiliare, mai erau prevăzute 15 poduri metalice rutiere (fiecare cu o lungime de 60 m) şi 2 poduri metalice de cale ferată; costul întregului proiect era estimat la 114 milioane coroane. Desigur, nu mai este nevoie a sublinia utopia putinţei săpării unui canal pe teritoriu românesc de către puteri străine, vrăjmaşe şi, temporar, ocupante — fără acordul guvernului român —, dar proiectul în sine „arată importanţa europeană pe care fostele Puteri Centrale o dădeau acestui canal", cum remarcă, pe bună dreptate inginerul constănţean Virgil Cotovu, ce menţiona, totodată, în 1923, că „Un adevărat proiect complet al canalului de la Dunăre la Mare urmează a se face de aici înainte" [39].

În perioada interbelică, iniţiativele proiectelor unui canal între Dunăre şi Mare nu vor aparţine atît statului — deşi la sfîrşitul anilor '30 vor fi întreprinse unele studii pe teren de către organele Ministerului Comunicaţiilor, după cum vom arăta —, *cît mai ales unor persoane particulare — ingineri, economişti, ziarişti, precum şi autorităţilor municipiului Constanţa.* Presa dobrogeană, cel puţin, s-a dovedit a fi permanent o ferventă propagatoare a construirii unei căi navigabile între Dunăre şi Mare, pe ruta Cernavodă-Constanţa, găzduind în paginile sale proiecte noi, reactualizînd cele din secolul trecut, prezentînd avantajele economice, sociale, strategice ce ar rezulta pentru întreaga ţară — şi desigur, mai ales pentru pămîntul şi comerţul dobrogean — din transpunerea în realitate a atît dezbătutului proiect, care ar „satisface şi nevoile locale ale Dobrogei, şi cele naţionale ale României, şi acelea economice ale tuturor provinciilor româneşti din apropierea Dunării, dar şi pe acelea economice ale Europei Centrale, ca şi ale Europei Occidentale" [40].

În noiembrie 1923, Primăria Constanţei convoacă o întrunire la care iau parte membrii Comisiunii interimare (preşedinte, profesorul Virgil Andronescu), prefectul (profesorul Nicolae T. Negulescu), inginerii Al. Alimănişteanu, L. Erbiceanu, Jean Stoenescu-Dunăre, Ghermani, Haret, Arghirescu, Ispirescu, Teodoru, primarii comunelor şi oraşelor de pe Valea Carasu, alte oficialităţi, ziarişti. *Scopul întrunirii: găsirea celor mai bune mijloace pentru construirea canalului Cernavodă-Constanţa.* În urma discuţiilor ce au avut loc — toţi vorbitorii pledînd în favoarea întreprinderii unei asemenea căi navigabile, argumentînd avantajele acesteia, iar primarul arătînd că oraşul Constanţa „a hotărît să facă, în ţară sau străinătate, un mare împrumut în care scop am stat de vorbă cu d-l Vintilă Brătianu, ministru de finanţe, care ne-a promis tot sprijinul în această direcţie" [41] —,

[39] V. Cotov, *Un proiect unguresc pentru canalul Cernavodă-Constanţa*, în „Analele Dobrogei", IV, nr. 3, 1923, pp. 312—315.

[40] C. Irimescu, *Canalul Carasu*, în „Dacia", X, nr. 256, 7 noiembrie 1923, p. 1. Acelaşi autor se arată încredinţat că „Dacă aş fi parlamentar, ar fi pentru mine cheia activităţii şi raţiunea de a fi în parlament" (Idem, *Canalul Carasu*, în „Farul", III, nr. 95, 30 octombrie 1921, p. 1).

[41] *Un canal navigabil Cernavodă-Constanţa*, în „Argus", XIV, nr. 3.164,7 noiembrie 1923, p. 7; şi mai tîrziu este invocată făgăduinţa lui Vintilă Brătianu — în şedinţa din 8 ianuarie 1928 a Camerei de Comerţ şi Industrie Constanţa, Virgil Andronescu (senator liberal la acea dată) o reaminteşte sub forma de „a nu precupeţi nici un ajutor în realizarea operei pomenite (a canalului)" (*Canalul Cernavodă-Constanţa*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 18, 27 ianuarie 1928, p. 1).

www.dacoromanica.ro

Primăria constănţeană înaintează un memoriu Ministerului Comunicaţiilor în care argumentează necesitatea social-economică şi strategică a realizării canalului: „Existenţa acestui canal va fi pentru ţara noastră un aport incomensurabil în economia naţională, căci prin el se vor scurge nu numai ceea ce producem noi, dar făcîndu-se trăsătura de unire între Oceanul Atlantic şi Marea Neagră, traficul comercial al Occidentului cu Orientul va fi pe aici avantajat fiind şi de scurtimea căii pe apă cu peste 400 km, după cum se face astăzi prin porturile Brăila-Galaţi-Sulina" [42].

Iniţiativa autorităţilor constănţene (Camera de Comerţ locală avansează şi suma de 100.000 lei pentru finanţarea proiectelor preliminarii, iar Primăria cere şi ea ministerului de resort aprobarea pentru înfiinţarea unei secţii speciale, de studiere a problemei canalului, pe lîngă Direcţia Portului Constanţa), pe larg argumentată şi popularizată în faţa contribuabililor, a opiniei publice în general [43], a găsit numeroşi aderenţi printre specialişti ce şi-au exprimat, la rîndul lor, părerile în presa vremii. *Profesorul de drept internaţional Nicolae Daşcovici*, de pildă, arată că viitorul canal, „deschis prin mijloacele noastre proprii, technice şi financiare se va găsi sub autoritatea deplină a Statului român", el eliberînd „economia naţională de birul greu instituit la gurile Dunării prin voinţa comisiunii internaţionale şi, totodată, va scuti suveranitatea Statului român de neplăcerile pe care i le cauzează suveranitatea C.E.D." [44]. La rîndul său, *fostul*

---

[42] *Consfătuirea de la 4 noiembrie 1923, ţinută în Palatul Comunal, pentru înfăptuirea Canalului Cernavodă-Constanţa*, în „Buletinul Municipal al Oraşului Constanţa", I, nr. 1, 1923, p. 51.

[43] V. Andronescu, *Canalul Cerna-Vodă — Constanţa sau Calea prosperităţii economice a României Mari*, în „Liberalul Constanţei", VIII, nr. 32, 9 decembrie 1923, p. 1—2. În 1924, ing. L. Erbiceanu, directorul Direcţiei Porturilor Maritime, întocmeşte un memoriu asupra construirii canalului, bazat în mare parte pe proiectul Puterilor Centrale, din 1917, avînd unele mici diferenţe; de exemplu, dimensiunile erau mai mici (2 m adîncimea, în loc de 3—5 m), iar ca soluţie pentru vărsarea în mare, pe lîngă Agigea, se avansa şi lacul Siutghiol; „În lei o asemenea lucrare ar necesita astăzi, după o apreciere cu totul sumară, circa două miliarde" (L. Erbiceanu, *Memoriu asupra Canalului Cernavodă-Constanţa*, în „Buletinul Municipal al Oraşului Constanţa", II, nr. 2, 1924, pp. 33—35); printre punctele rezoluţiei adoptate, în problema transporturilor, de către Congresul Camerelor de Comerţ şi Industrie din România (Oradea, 8—10 septembrie 1924), ultimul, nr. 10, propunea „Deschiderea canalului", „înfăptuirea acestui proiect (venind) mult în favoarea soluţionării chestiunei transporturilor interne" (apud *Problema Transporturilor. Dezvoltarea şi organizarea transporturilor în România în legătură cu economia naţională. Raport prezentat Congresului Camerelor de Comerţ şi Industrie din România, ţinut la Oradea-Mare în zilele de 8,9 şi 10 Septembrie 1924*, Constanţa, 1924, p. 18); în 1925, un comentariu de presă relevă că „Dacă la noi, chestiunea creării canalului navigabil a rămas în domeniul iluziilor neîmplinite, apoi străinii nu procedează la fel în ce priveşte realizarea marilor lucrări de importanţă mondială"; respectiv, este vorba de proiectul pe care un savant francez, contele de Bresson, l-a depus în Camera Parlamentului din Franţa, proiect ce viza construirea unui drum navigabil Nantes-Constanţa, care ar trece şi prin Dobrogea, legînd Cernavodă de Constanţa pe apă. Proiectul prevedea executarea în total a 66km de săpătură, dintre care 30 km ar fi revenit României să le execute. Se făcea precizarea că o copie a proiectului a fost trimisă şi guvernului român. „Pentru România şi comerţul ei — concluziona ziarul —. împlinirea unei astfel de opere ar însemna deslănţuirea comerţului român din ghiarele nesăţioasei Comisiuni Dunărene" („Dacia", XII, nr. 87, 18 aprilie 1925); aducînd ştirea că Bulgaria studiază un proiect de canal între Varna şi Dunăre, o publicaţie tulceană se arăta impacientată că în România „se aşteaptă totul de la iniţiativa privată, neputincioasă de cele mai multe ori", faţă de posibilităţile statului (*Un canal navigabil între Dunăre şi Marea Neagră*, în „Progresul Tulcei", I, nr. 49, 14 martie 1926, p. 1).

[44] N. Daşcovici, *Canalul Cernavodă-Constanţa sau gurile Dunării?*, în „Argus", XIV, nr. 3.181, 28 noiembrie 1923, p. 2.

www.dacoromanica.ro

deputat Nicolae C. Fleva pledează pe larg în favoarea construirii unui „canal maritim în adevărata accepțiune a cuvîntului, astfel precum a procedat statul german cu canalul de la Kiel, care leagă direct Marea Nordului cu Marea Baltică" [45]. Totodată, acesta furnizează, pe lîngă o serie de considerații privind avantajele unei asemenea căi de legătură între Dunăre și Mare, și o serie de amănunte tehnice : adîncime de 8 m, lățime de 80 m, sistem de ecluze la vărsarea în mare, punctul respectiv fiind — cel mai potrivit — la sud de portul Constanța, unde „ar urma să se construiască, în porțiunea menționată (dinspre Vii) aproape un nou port (ceea ce s-a și întîmplat în zilele noastre ! — n.n.), înzestrat cu mari și largi bazine, avînd adîncimi normale de cel puțin 10 m, bazine bine apărate prin diguri puternice, port dotat — pe lîngă un utilaj bogat și ultramodern, pentru toate felurile de manipulări, de încărcare și descărcare a diverselor categorii de mărfuri — și cu o mare radă (avantport) încăpătoare și comod accesibilă vaselor de cel mai mare tonaj și pe orice vreme". În privința procurării mijloacelor financiare și tehnice ce ar fi stat la baza înfăptuirii proiectului — timpul de 5 ani i se pare deja suficient —, N. C. Fleva conchide : „Formula : „prin mijloace proprii", ne-ar face mare cinste și ar fi, desigur, cea mai bine venită", dar starea economiei postbelice a țării nu îngăduie uriașele investiții, caz în care „nu ne rămîne decît să căutăm, fără prejudecăți și șovăieli, sfat și mijloace materiale aiurea" [46].

Între proiectele de construire a unui canal între Dunăre și Marea Neagră elaborate de inginerii români în perioada interbelică, două sînt cele mai importante, respectiv cele ale inginerilor Jean Stoenescu-Dunăre, din 1922, și Aurel Bărglăzean și Octavian Smigelschi, din 1929.

Inginerul constănțean J. Stoenescu-Dunăre publică în 1922 studiul *Canalul navigabil Cernavodă-Constanța. Putința de a realiza această lucrare*, studiu ale cărui date tehnice vor fi revizuite și îmbunătățite în anii următori (1927, 1928 și 1930) [47]. Autorul pornește de la premisa că „Pentru România, tăierea canalului navigabil Cernavodă-Constanța o întrevăd ca operă ce trebuie să fie încadrată în marile interese de generalizare și de consolidare a țării. Unul din marile eforturi naționale va trebui să fie călău-

---

[45] N.C. Fleva, *Canalul Cerna-Vodă — Constanța*, în „Plutus", I, nr. 43, 1 decembrie 1923, p. 1.

[46] Ibidem, I, nr. 47, 6 decembrie 1923, p. 3. Dintre opiniile exprimate pe marginea oportunității și posibilităților tehnice de înfăptuire a proiectului — aproape toate favorabile — , a existat și o părere contrară, respectiv cea a ing. M. Cioc, care își exprima scepticismul asupra realizării practice (financiare, tehnice) a canalului ; se pare însă că atitudinea sa era dictată mai mult de plata unor polițe foștilor săi superiori, edilii Constanței, în slujba cărora fusese : „Uită acești entuziaști și binevoitori ai Constanței că dacă s-ar face studiile tehnice și economice care să arate posibilitatea tehnică și economică a construirii acestui canal, s-ar putea ajunge poate la concluzia că acest canal este realizabil peste atîția ani cîți au trecut cînd Ovidiu cînta în durere și suferință Tomisul Pontului Euxin, pînă azi?!!" (M. Cioc, *Canalul Cernavodă-Constanța*, în Ibidem, I, nr. 40, 28 noiembrie 1923, p. 1); referindu-se la această părere contrară, I. Oancea (președintele Sindicatului Agricol constănțean) crede că ing. Cioc a ridiculizat avîntul multora dintre inițiatorii proiectului, atitudinea sa nefiind „decît o manifestare a acestui scepticism ... național", căci ca el cred mulți, dar nu-și manifestă părerile în scris (I. Oancea, *Canalul Carassu*, în „Dobrogea economică", III, nr. 1—2, 1924, p. 7).

[47] J. Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil Cernavodă-Constanța. Putința de a realiza această lucrare*, în „Analele Dobrogei", III, nr. 3, 1922, pp. 388—410; Idem, *Canalul navigabil de la Cernavodă la Constanța între Dunăre și Mare*, (Extras din „Analele Dobrogei", VIII, 1927), Institutul de arte grafice și editură „Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1927 (15 p.).

www.dacoromanica.ro

zit pentru realizarea acestei opere" [48]. În viziunea lui J. Stoenescu-Dunăre, acest proiect — cel mai complet pînă la acea dată — presupunea săparea unui canal de 60,2 km lungime pe traseul Cernavodă-Saligny-Medgidia-Basarabi-Valu lui Traian-Constanţa Sud; prima parte a traseului, respectiv pînă la Valu lui Traian, urma să fie executată, desigur, în deschizătură liberă (dimensiuni: 40 m lăţimea la cota zero, 8 m adîncimea apei), în timp ce pe ultimii 12,8 km canalul intra sub pămînt prin două tunele maritime, paralele şi asemănătoare, boltite în piatră (dimensiuni: 5 m adîncime sub nivelul mării, 20 m lăţime, 14 m înălţime de la apă la mediana bolţilor); fiecare tunel era flancat de către un trotuar cu lăţimea de 4 m (şi în deschizătură deschisă canalul era prevăzut cu două borduri de cîte 5 m lăţime ce urmau a servi la halajul mecanic al şlepurilor). Proiectul prevedea, de asemenea, patru bazine-porturi (avînd, fiecare, 1.000 m lungime şi 100 m lăţime) stabilite la Cernavodă, Medgidia, Basarabi şi Valu lui Traian. Portul maritim al canalului urma să fie construit puţin mai la sud de portul (din acea perioadă) al oraşului Constanţa, avînd dimensiunile de 2 km lungime/1 km lăţime/10 m adîncime. În scopul regularizării vitezei de scurgere a apei din canal la Dunăre, urma să se construiască, la capătul canalului de aducere din fluviu (ce ar fi avut 1 km lungime şi 40 m lăţime), două prize-stăvilar — cum le numeşte autorul —, metalice şi mobile, susţinute pe zidărie-beton. Proiectul avea în vedere şi construirea a 6 poduri metalice, precum şi a unei uzine electrice la Medgidia (2.000 H.P.). Totalul cheltuielilor reclamate pentru punerea în teren a proiectului inginerului J. Stoenescu-Dunăre erau estimate la aprox. 3,4 miliarde lei (1,162 miliarde pentru zidării şi pavaje, 406 milioane lei pentru săpături, 868 milioane pentru construirea portului la mare, 486 milioane pentru celelalte porturi, poduri, uzina electrică, 12 milioane lei pentru prizele-stăvilar de la Dunăre) [49].

Eforturile inginerului Jean Stoenescu-Dunăre în perfecţionarea proiectului său au avut un mare ecou în rîndurile opiniei publice, în special dobrogene; de altfel, publicului constănţean îi este prezentată (în vitrina unui magazin), în septembrie 1927, o machetă în relief „ce reprezintă fîşia terenului de la Dunăre la Mare, cu o arătare în linie roşie a traseului canalului". Presa inserează în paginile sale cuvinte laudative la adresa întregului proiect, fiind de părere că „Realizarea unei lucrări de însemnătatea canalului navigabil de la Cernavodă la Constanţa, legînd Dunărea cu Marea prezintă pentru ţară un interes covîrşitor" [50].

Consideraţiile tehnice ale construirii canalului — nu foarte amănunţite, unele puţin realiste (tunelul subteran), şi care ţineau, în primul rînd, de încadrarea generală a subiectului — sînt însoţite, în expunerea autorului lor, de pertinente şi la obiect observaţii pe marginea *Înrîuririlor*

[48] Idem, *Canalul navigabil de la Cernavodă la Constanţa între Dunăre şi Mare*, în „Analele Dobrogei", vol. II, IX, 1928, p. 320.

[49] Ibidem, p. 317—318. Proiectul iniţial, din 1922, nu prevedea săpare a unei porţiuni a canalului prin tunel, iar dimensiunile erau apreciate la 60 m lărgime şi 4 m adîncime; cît priveşte cheltuielile, „Pentru moment, trebuie să considerăm suma de lei 662.804.000 ca fiind aceea cerută pentru realizarea canalului navigabil de la Cernavodă la Constanţa" (Idem, *Canalul navigabil Cernavodă-Constanţa. Putinţa de a realiza această lucrare*, în Ibidem, III, nr. 3, 1922, p. 400).

[50] N. Sever Cărpinişeanu, *Relieful ţinutului Cernavodă-Constanţa cu traseul Canalului navigabil*, în „Dobrogea jună", XXIII, nr. 221, 12 septembrie 1927, p. 1.

www.dacoromanica.ro

asupra dezvoltării economice a țării [51]. J. Stoenescu-Dunăre constată și el — precum antecesorii săi care au tratat aceeași chestiune — că o proiectată legătură a Dunării cu Marea Neagră în zona Văii Carasu, prin scurtarea drumului cu 500 km — spune el —, este „motivată, în primul rînd, de însemnătatea bogățiilor solului și subsolului țării", căci, „oricît de mănos ar fi un pămînt și oricît de variate ar fi produsele locului, foloasele ce-ar urma să fie culese de pe urma acestor bunuri n-ar putea fi valorificate atîta timp cît mijloacele de transport n-ar fi puse cu înlesnire la îndemîna comerțului". Argumentînd că prin deschiderea canalului, porturile Brăila și Galați nu-și vor restrînge activitatea, inginerul J. Stoenescu-Dunăre profila însemnătatea europeană a viitorului port Constanța, precizînd că „însemnătatea canalului este o adevărată operă de propășire națională. O asemenea lucrare, pusă în ființă, va deschide porți noi pentru activitatea comercială și va licări în depărtare mari orizonturi", canalul putînd „servi ca pivot pentru dezvoltarea comercială a țării". Deși autorul observă, în treacăt, că vor exista, probabil, și unele obiecții din partea altor națiuni în problema construirii acestei căi navigabile — obiecții ce „vor apare la lumina zilei înfășurate cu caracterul, straniu de rece, al diplomației din vechile școli" —, greutățile de orice fel nu vor putea influența evoluția ascendentă a istoriei, ing. Jean Stoenescu-Dunăre fiind convins că „Azi, cînd afluența bogățiilor României întregite formează obiectul de continui preocupări ale tuturora și cînd știut este că frămîntările vremurilor noi cer cu insistență ca la baza oricărei dezvoltări naționale să se cimenteze o înțeleaptă orînduire de muncă rodnică, suntem aduși a primi cu încredere proiectele lucrărilor mari, de pe urma cărora toată activitatea modernă a comerțului și industriei naționale vor culege foloase".

Cel mai important și detaliat studiu, din perioada interbelică, cu privire la construcția unui canal între Cernavodă și Constanța — studiu, în primul rînd, de o mare valoare tehnică, calculele inginerești de specialitate abundînd — *aparține inginerilor timișoreni Aurel Bărglăzan și Octavian Smigelschi, publicat în 1929* [52]. Lucrarea celor doi ingineri (peste 130 pagini), absolvenți ai Școlii Politehnice din Timișoara, ce reprezintă, de fapt, un „detaliat anteproiect în cadrele lucrărilor de diplomă a acestei școli" [53],

[51] J. Stoenescu-Dunăre, *Op. cit.*, pp. 401—406.

[52] A. Bărglăzan, Oct. Smigelschi, *Studiul unui canal navigabil Cerna-Vodă — Constanța*, în „Bulletin scientifique de L'école Polytechnique de Timișoara", tome 2, fasc. 1—2, 1929, p. 43—174.

[53] Așa cum precizează profesorul de la amintita Politehnică, Pompiliu Nicolau, într-o conferință ținută la 30 octombrie 1938 la Adunarea Generală a Societății Regale Române de Geografie (S.R.R.G.) (vezi, P. Nicolau, *Canalul Cerna Vodă — Constanța și o nouă Mare pentru România*, în „Buletinul S.R.R.G.", tomul LVII, 1938, p. 156. Profesorul P. Nicolau se va dovedi un continuu propagator al ideilor studiului celor doi ingineri, popularizîndu-l prin articole de presă, rapoarte de specialitate și conferințe publice (vezi, în acest sens, Idem, *Canalul Constanța—Cernavodă, singura soluție pentru asigurarea ieșirii Dunării la mare*, în „România de la Mare", II, nr. 106, 9 decembrie 1935, p. 6; Idem, *Asigurarea navigației la ieșirea Dunării în Mare*, în „Buletinul A.G.I.R.", XVI, nr. 7, 1934, pp. 20_c—21_c; acest studiu era publicat în secțiunea lucrărilor ce urmau a fi prezentate celui de-al 12-lea Congres al Asociației Inginerilor din România (A.G.I.R.), din 1934, desfășurat la Galați. Discuțiile inginerilor români în chestiunea căilor de comunicații s-au concentrat asupra realizării navigabilității la Gurile Dunării, raportul final — în problema comunicațiilor — înserînd doar necesitatea „îmbunătățirii gurilor Dunării" (Ibidem, XVI, nr. 12, 1934, p. 400_c). Opinia inginerească românească considera, pe bună dreptate, în consens cu interesele naționale: „Cuvîntul hotărîtor în ce privește concepția și construirea canalului de la Sulina ne aparține nouă, căci se face pe pămîntul nostru și pe contul nostru.

www.dacoromanica.ro

conţine cîteva consideraţii generale asupra importanţei construcţiei canalului, marea majoritate a paginilor fiind afectate calculelor tehnice de specialitate privind execuţia propriu-zisă a lucrărilor, primele calcule inginereşti atît de amănunţite întreprinse pînă atunci în susţinerea proiectului unui canal între Dunăre şi Marea Neagră.

Traseul noului proiect coincidea în mare parte cu cel prevăzut în proiectul ing. J. Stoenescu-Dunăre; exista o deosebire, totuşi, ce viza locul de captare al fluviului, nu lîngă Fabrica de ciment, ci la 6 km în amonte de Cernavodă, pe Valea Mare, puţin la nord de Cochirleni. Avantajul alegerii acestei soluţii consta, în conceperea celor doi ingineri, în captarea mai bună a apelor, Dunărea avînd în locul respectiv adîncimea de 16 m (în loc de 9 m cît are în dreptul Cernavodei), fiind, în plus, şi spaţiu suficient pentru amenajarea noului port, nestînjenit de existenţa picioarelor podului (dezavantajul alegerii acestei soluţii consta, însă, în costul mai ridicat al cheltuielilor). Contactul cu marea era proiectat la 1 km sud de portul Constanţa (aşa cum prevedeau şi proiectele anterioare), existenţa deja a acestuia necerînd „o altă amenajare specială pentru necesităţile navigaţiei", căci „La gură, dacă prelungim canalul în mare, ajungem la farul din portul Constanţa; deci, prelungind puţin digul de apărare al portului, gura canalului va fi apărată de valuri" [54].

Dimensiunile canalului, în proiectul inginerilor A. Bărglăzan şi Oct. Smigelschi, erau apreciate la 8 m adîncime şi 100 m lărgime (cea mai mare propusă pînă atunci), iar totalul volumului de săpătură ridicîndu-se — conform unor detaliate calcule — la 193 mil. m^3 (de remarcat că volumul excavaţiilor pentru actualul canal este estimat la 300 mil. m^3), ca o altă noutate conceptională, faţă de proiectele anterioare, apare plasarea unei centrale hidroelectrice (cu o putere de 80.000 H.P. şi o producţie medie anuală de cca. 340 mil. Kw/ore) la km 42 — liziera nord de lîngă satul Valea Seacă — sau, eventual, „chiar la Mare, căci terenul e abrupt şi ar necesita o mare săpătură" [55]. Navigaţia era asigurată printr-o singură ecluză, dispusă lîngă amintita centrală hidroelectrică.

În estimarea celor doi autori — în urma unor amănunţite calcule —, costul aproximativ al devizului general al lucrărilor viitorului canal s-ar fi ridicat la 345 milioane lei aur (aproape 14 miliarde lei hîrtie), dintre care 240 mil. lei pentru terasamente şi dragaje, 15 mil. lei pentru ecluză, 11 mil. lei pentru amenajarea căilor de acces şi a celor 8 poduri prevăzute, 32 mil. lei necesari pentru proiectări, conducere şi cheltuieli, 10 mil. lei pentru amenajarea cursului Dunării pentru buna desfăşurare a navigaţiei. Aşa cum preciza profesorul de la aceeaşi Şcoală Politehnică, Pompiliu Nicolau, cei doi ingineri timişoreni au pornit de la premiza — în conceperea generală a proiectului — că „Afară de cîteva din maşinile-unelte necesare executării canalului, totalitatea lucrărilor se pot executa cu tehnicieni români, cu mînă de lucru românească şi cu material românesc" [56]. Această

El nu se va putea îndeplini fără de învoirea noastră, fără inginerii noştri şi fără braţele noastre. Mai avem şi noi un cuvînt şi Comisiunea Europeană a Dunării va trebui să ţină seama de el" (ing. N. Greceanu, *Ieşirea la mare*, în Ibidem, XVI, nr. 11, 1934, p. 275$_c$).

[54] A. Bărglăzan, Oct. Smigelschi, *Op. cit.*, p. 50.

[55] *Ibidem*, p. 67.

[56] P. Nicolau, *Canalul Cerna Vodă — Constanţa şi o nouă Mare pentru România*, în „Buletinul S.R.R.G.", tomul LVII, 1938, p. 159; în studiul lor, inginerii A. Bărglăzan şi Oct. Smigelschi opinau, referindu-se la latura financiară a construirii canalului, că „putem prevedea

www.dacoromanica.ro

idee călăuzitoare, de principiu, ce făcea apel numai la utilizarea posibilităţilor proprii ale economiei naţionale — prin promovarea concepţiei larg răspîndite în epocă „prin noi înşine", cu alte cuvinte —, şi a gîndirii tehnice originale a specialiştilor români, apare în perspectiva timpului ca deosebit de valoroasă şi meritată subliniată ca atare, ea fiind confirmată, în anii '70, de realitatea istorică căreia îi sîntem, astăzi, cu toţii martori.

Argumentînd importanţa construirii canalului între Dunăre şi Marea Neagră pentru economia naţională, inginerii A. Bărglăzan şi Oct. Smigelschi subliniază pe larg rentabilitatea lui — ca mijloc de transport ieftin şi rapid —, sporită de energia electrică produsă, „sursă determinantă la asigurarea rentabilităţii". Cu energia electrică respectivă se va putea oferi un nou orizont dezvoltării industriei în Dobrogea şi regiunea oraşelor Brăila şi Galaţi, se vor putea deseca cca. 50.000 ha teren mlăştinos (prin acţionarea electrică a pompelor respective), se vor putèa realiza mari lucrări de irigaţii în Bărăgan. Printre alte consideraţii privind necesitatea transpunerii în realitate a anteproiectului celor doi ingineri, aceştia avansau, nu în ultimă importanţă, şi motivaţia strategică : „din punctul de vedere al apărării naţionale, prin executarea acestui canal, pavăza dinspre sud hărăzită Dunării de la natură, va fi întinsă pe toată frontiera sa sudică, pe de o parte, iar pe de alta, numai prin executarea acestui canal vom putea avea un adevărat port militar maritim organizabil, fie la Cernavodă, fie la Brăila, fie la Galaţi, orice altă soluţie în starea actuală nefiind posibilă să fie realizată nici strategic şi nici economic" [57].

În deceniul patru, interesele economice şi strategice ale României iau în considerare din ce în ce mai vizibil şi construirea unei eventuale căi navigabile între Cernavodă şi Constanţa, preocupările în această direcţie ale diferiţilor întreprinzători particulari şi ale presei interferîndu-se, deşi încă timid, cu interesul tot mai accentuat al statului. Exemplificabil pledează în acest sens tatonările care au avut loc între anii 1930—1933 între reprezentanţi diplomatici ai guvernului român şi Angliei (în special ai Amiralităţii acesteia) în jurul problemelor de ordin politic, militar şi financiar ce le-ar ridica şi presupunea construirea unei baze militare navale, a unui port comercial ambele la Taşaul, precum şi a canalului pe traseul Cernavodă-Taşaul.

În 1930, Consiliul Superior al Apărării Naţionale, sub preşedenţia regelui Carol al II-lea, îşi însuşise propunerile şi proiectele Amiralităţii britanice — ai cărui experţi guvernul român îi solicitase în anul precedent — pentru crearea la Taşaul (lac, de fapt liman fluvio-marin, cu o suprafaţă de 23 km², situat la nord de Năvodari, despărţit de Marea Neagră de o fîşie îngustă de uscat) a unui „port comercial modern care împreună cu Constanţa să formeze un sistem sau un „Ansamblu de triaj" care să nu fie egalat de nici un port din Mediterana sau de pe Glob"; pentru realizarea legăturii cu Dunărea şi descongestionarea traficului din bazinul Dunării de Sus, se mai propunea „Deschiderea canalului Cernavodă-Con-

că o astfel de lucrare nu o poate face iniţiativa privată, ci numai statul român, sau chiar mai multe state ale Dunării, interesate în chestiune", precizînd, totodată, că o astfel de lucrare se va putea face — cum s-a şi întîmplat — numai în cadrul unui program complet de îmbunătăţire a navigaţiei pe Dunăre (erau destinate, în acest scop, 10 milioane lei, mai ales pentru amenajarea fluviului la Porţile de Fier (A. Bărglăzan, Oct. Smigelschi, *Op. cit.*, p. 172).

[57] P. Nicolau, *Op. cit.*, p. 161—162.

www.dacoromanica.ro

stanța-Tașaul, menit nu numai să intensifice traficul țărilor dunărene cu Orientul, dar să ne și înlesnească ocolirea diferendelor cu Comisiunea Europeană a Dunării" [58], după cum raportează diplomatul român, comandorul Gh. Niculescu, atașat militar la Londra.

În cursul discuțiilor ce au avut loc pe parcursul anilor menționați, negociatorul român, evidențiind avantajele economice ale construirii canalului — ce „oferă așezarea și dezvoltarea unei industrii de neînchipuit" —, preciza, în același timp, că „Interesul național ar fi, deci, ca acest canal să rămîie în afara obligațiilor de internaționalizare ale Dunării Maritime, pentru ca în urmă să devină proprietatea — pur — națională" [59]. În final, acest proiect, în care participarea de sută la sută a capitalului străin și a întreprinderilor de construcție de asemenea străine ar fi dus la numeroase ingerințe în treburile interne ale statului nostru, nu este realizat (tratativele nu mai sînt continuate), autoritățile, opinia publică, cadrele tehnice de specialitate din țara noastră îndreptîndu-și atenția spre găsirea posibilităților proprii de înfăptuire a unui viitor canal între Cernavodă și Constanța. Interesul tot mai accentuat pe care statul îl acorda spre sfîrșitul anilor '30 diversificării și îmbunătățirii căilor de comunicații, *determină Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor să înceapă din 1938 efectuarea unor studii preliminare pe traseul Văii Carasu.* Se avea în vedere că „acest canal constituie o soluție pentru ieșirea la mare care să dubleze pe aceea de la guri, nu s-o înlocuiască", considerîndu-se, totodată — la cel de-al XV-lea congres al Asociației Generale a Inginerilor din România (AGIR) — că, în contextul internațional de după 1938, „conjuncturi politice și militare pot să grăbească construcția canalului", ce nu era conceput „decît ca un canal fluvial" [60]. Studiile întreprinse de către Administrația P.C.A. au constat în ridicarea topografică a regiunii Văii Carasu, executarea a 114 foraje, stabilirea profilului geologic și „întocmirea mai multor proiecte." [61]

În același timp, în rîndurile opiniei publice este în continuare întreținut interesul pentru viitorul canal, în realizarea căruia comentatorii

---

[58] Arhivele Statului București, fond Casa Regală, dosar 52/1933, f. 4; desigur, în enunțarea acestei propuneri, experții militari britanici aveau în vedere, în primul rînd, atingerea unor scopuri proprii de natură strategică: „Amiralitatea este interesată — raporta negociatorul — să aibă un punct de plecare și sprijin în Marea Neagră, cu alte cuvinte o stațiune sau bază pentru a putea — în urmă — proceda la rezolvarea a o serie — întreagă — de probleme ale Mării Negre și Strîmtorilor" *(Loc. cit.*, f. 33). De aceea, pentru a masca adevăratele scopuri și a nu da prilej de complicații în relațiile cu celalalte state din zonă, britanicii impuseseră părții române, în negocierile privind procurarea mijloacelor financiare pe piața Londrei, ca „Totul să se facă pe baze comerciale, fără aparențe oficiale " *(Loc. cit.*, f. 32).

[59] *Loc. cit.*, f. 46. Comentînd proiectul de construire a unei baze navale la Tașaul, ing. J. Stoenescu-Dunăre își exprimă dezacordul cu soluția adoptată, ce prevedea contactul dintre canal și Mare la Tașaul, înlăturînd, prin urmare, Constanța din proiect (J. Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil de la Dunăre la Mare (Cernavodă—Constanța) și perspectiva unei Baze Navale la lacul Tașaul*, în „Analele Dobrogei", XI, 1930, pp. 175—180; spre sfîrșitul deceniului patru, Administrația Comercială a porturilor și comunicațiilor pe apă (P.C.A.) a întocmit un proiect pentru construirea „noului port militar Tașaul, care va servi ca bază navală pentru marina noastră de război" *(Lucrările pentru construirea portului Tașaul*, în „Dobrogea jună", XXXIV, nr. 30—31, 27 ianuarie 1938, p. 1), dar în final nu sînt transpuse în viață.

[60] V. Cotovu, *Căile navigabile din România*, în „Buletinul A.G.I.R.", XXV, nr. 7, 1943, p. 2, 3.

[61] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

subliniau şi dificultăţile ce ar fi fost întîmpinate: „Dorim realizarea unui canal, în legătură cu Constanţa şi navigabil şi pentru vase maritime; lucrarea este foarte grea pentru vremurile de astăzi, dar nu imposibilă şi ea merită toată atenţiunea factorilor de răspundere" [62]. În 1939, cercurile economice constănţene se fac ecoul unei soluţii intermediare, în problema construirii canalului, ţinînd seama de mijloacele financiare şi materiale ce depăşeau, în acel moment, posibilităţile economiei naţionale; [63] era vorba de începerea unor lucrări de asanare a Văii Carasu, pînă la Murfatlar, printr-un „canal de drenaj conceput modest şi uşor de realizat cu efortul premilitarilor şi locuitorilor din regiune"[64]. În aceeaşi perioadă, se avansează şi o altă soluţie de unire a Dunării cu Marea Neagră, respectiv prin sudul Dobrogei, pe traseul Popina-Ecrene-Balcic, avîndu-se în vedere (de către dr. Păcuraru, fost prefect al jud. Caliacra), în primul rînd, avantajele economice şi sociale benifice pentru regiunea parcursă de ipoteticul canal [65].

Se poate aprecia, aşadar, că pînă în timpul celui de-al doilea război mondial, iniţiativele unor oameni de specialitate şi preocupările statului în ideea construirii unui canal navigabil între Dunăre şi Marea Neagră nu au lipsit cîtuşi de puţin, dat fiind importanţa lui economică, socială şi strategică; amploarea lucrărilor, însă, şi investirea unui uriaş capital financiar şi tehnic — mijloace ce depăşeau posibilităţile statului în acea perioadă — au determinat de fiecare dată retranşarea în stadiul de proiect a tuturor iniţiativelor.

Importanţa şi necesitatea social-economică a construirii canalului Dunărea — Marea Neagră a fost luată în considerare de către noii factori politici postbelici ai României încă de la începutul construirii pe baze socialiste a economiei naţionale; încercarea efectuată însă între anii 1949—1953 de săpare a canalului pe traseul Cernavodă-Medgidia-Poarta Albă-Năvodari (la Midia urma să se construiască un port mult mai mare decît cel din Constanţa) [66], concepută în împrejurările în care economia ţării, ieşită slăbită din război, nu putea asigura mijloacele tehnico-materiale absolut necesare [67], a demonstrat că numai în condiţiile unei economii naţionale

---

[62] Căp. Nic. Ştefan, *Valea Carasu. Importanţa economică*, în „Voinţa Dobrogei", XV, nr. 120, 26 mai 1935, p. 3.

[63] În 1938, un fost preşedinte al Camerei de Comerţ şi Industrie Constanţa, căp. (rez.) Nicolae Ştefan, opina stringenta necesitate a construirii canalului, adăugînd: „Folosind mîna de lucru a armatei, premilitarilor reducem la jumătate sarcina (financiară)" (Idem, *Canalul Carasu-Cernavodă-Constanţa*, în „Dobrogea economică. Buletin al Camerei de Comerţ şi industrie Constanţa", XLVII, nr. 94, 1 august 1938, p. 5).

[64] M. Panaitescu, *Cu ce s-ar putea înlocui mult desbătutul canal Constanţa — Cernavodă*, în Ibidem,XLVII, nr. 94, 1 august 1938, p. 5.

[65] În jurul *Canalului dintre Dunăre şi Marea Neagră*, în „Curentul", XI, nr. 3.871, 10 noiembrie 1938, p. 8.

[66] G. Gusti, *Canalul Dunăre-Marea Neagră*, în „Arhitectura", I, nr. 4—5, 1950, pp. 135—137. La 25 mai 1949, Biroul Politic al C.C. al P.C.R., ascultînd raportul asupra „proiectului de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră şi de dezvoltare economică şi culturală a regiunii înconjurătoare, considerînd că această mare lucrare face parte din opera de construire a socialismului în ţara noastră, hotărăşte ca să fie pus în faţa Consiliului de Miniştri proiectul pentru începerea imediată a lucrărilor pregătitoare ale construirii acestui canal" (Apud *Rezoluţii şi Hotărîri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Edit. Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti, 1951, p. 111).

[67] A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 395.

www.dacoromanica.ro

avansate şi complexe — ce dispunea de o industrie modernă, capabilă să producă maşinile şi agregatele de mare tehnicitate necesare, — totodată în contextul întăririi suveranităţii statului român, se putea trece la proiectarea şi transpunerea în viaţă a mult dezbătutei şi aşteptatei căi navigabile.

Dimensiunile social-politice şi economice ale României socialiste din anii '70, ţară înfloritoare aflată în plin avînt şi progres pe toate planurile, au întrunit şi premisele relevate mai sus ce au făcut posibilă luarea deciziei de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră. Într-adevăr, *în urma hotărîrii Plenarei C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1973, de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră, traseul acestuia a devenit şantierul de lucru al celei mai complexe şi vaste lucrări din istoria României* [68].

Cîteva date tehnice pot sugera dimensiunile, cu adevărat ciclopice a magistralei albastre ce străbate Dobrogea pe traseul Cernavodă-Medgidia-Basarabi-Straja-Agigea Nord. Pentru profilarea celor 64 km de canal — prevăzut cu 2 ecluze, la ambele capete, şi 8 poduri de cale ferată şi rutiere —, vor fi necesare 300 mil. m^3 pămînt excavat, 3,5 mil. m^3 betoane turnate, 7,3 mil. m^2 protecţii de maluri; vor fi amenajate, de asemenea, 3 porturi, la Cernavodă, Medgidia şi Basarabi, avînd fiecare, respectiv 520 m chei de exploatare, 2.140 m şi 1.070 m, ultimul — cel de la Basarabi — avînd funcţie dublă — port comercial şi port al unui şantier de reparat nave fluviale.

Categoria noii căi de navigaţie fluvială corespunde celor mai mari clase — după normele internaţionale — de canale interioare, pe el putînd circula — datorită lăţimii la fund de 70—90 m şi a adîncimii apei de 7,5 m, la nevoie se va putea circula concomitent în ambele sensuri — şlepuri de 3.000 t fiecare, în convoaie de pînă la 18.000 t. Datorită ieftinătăţii transportului pe apă (capacitatea de transport a canalului este preliminată la cca. 75 mil. t/an), faţă de calea ferată o tonă-transport necesitînd doar 0,25 H.P. se vor putea realiza economii la combustibil de cca. 1,1 miliarde lei anual. Întreaga investiţie se apreciază că va fi amortizată în 27 de ani prin navigaţie. Punerea canalului în funcţiune va însemna, totodată, o creştere nebănuită a prosperităţii economice şi sociale a Dobrogei, asigurîndu-se, de pildă în agricultură, irigarea a peste 200.000 ha. de pămînt, în afara miilor de ha. ce vor fi desecate [69].

★

După cum este ştiut, în Raportul prezentat la Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, din 1979, secretarul general al partidului, preşedintele Republicii, tovarăşul Nicolae Ceauşescu a menţionat că, *după terminarea căii navigabile între Dunăre şi Mare*, în cincinalul 1981—1985, *„va începe, de asemenea, construcţia canalului navigabil Bucureşti-*

---

[68] „Scînteia", XLII, nr. 9. 545, 20 iunie 1973, p.1; *Canalul Dunăre-Marea Neagră, ce mai mare obiectiv de construcţii al României din toate timpurile* (interviu realizat de Oct. Georgescu cu Vasile Ionel, directorul general al C.C.D.M.N.), în „Tomis", XVIII, nr. 6(160), iunie 1983, p. 2—3; vezi şi M. Caranfil, *Ce este, ce va fi Canalul Dunăre-Marea Neagră*, în *Almanahul „Scînteia"*, 1981, p. 209—227.

[69] ing. I. Chiru, *Canalul Dunăre-Marea Neagră. De la idee la realitate*, în „Terra", XIII (XXXIII), nr. 1, 1981, p. 19.

www.dacoromanica.ro

Dunăre, care va asigura o legătură directă pe apă între Capitala țării, porturile de la Marea Neagră și țările Europei centrale'' [70].

Și în privința acestui canal, al creării unui port fluvial la București, intențiile și proiectele de construcție sînt mai vechi (la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, geograful originar din Cernavodă Iosif Moesiodax menționează pe o hartă un traseu al canalului Argeș-Dîmbovița). În perioada interbelică sînt întocmite mai multe proiecte, între care cele ale inginerilor Dimitrie Leonida, Al. Davidescu, P. N. Bejan și Dorin Pavel [71]. Problema construirii acestui canal depășise în anii interbelici stadiul proiectelor pur tehnice, statul implicîndu-se mai mult decît în privința canalului dintre Dunăre și Marea Neagră. Astfel, în iulie 1929, Parlamentul a votat *Legea pentru construirea canalului Argeș-București-Dunăre și electrificarea liniei ferate București-Brașov*, pornindu-se de la considerentele prezentate în Expunerea de motive a ministrului comerțului Virgil Madgearu : rezolvarea problemei aprovizionării cu apă a Capitalei, asanarea lacurilor din nordul acesteia, crearea de industrii noi, stimularea comerțului prin ieftinirea tarifelor de transport, întrebuințarea forțelor de muncă afectate de șomaj, „avantaj care singur în alte țări a determinat construirea unor asemenea lucrări'' [72]. Așa cum preciza Raportul Comisiunilor de comunicații, industrie și comerț, prezentat Parlamentului de către deputatul Mihail Ghelmegeanu, „din cauză că cel puțin în primii ani canalul București-Dunăre nu ar putea asigura o rentabilitate suficientă, rentabilitatea lui se bazează, cu deosebire, pe producerea unei însemnate cantități de energie, prin întrebuințarea căderilor de apă, în lungul canalului construindu-se uzine hidroelectrice'' [73]. Deși legea propusă a fost votată — cu amendamentul că autorizația dată organelor de stat și Primăriei Capitalei, de a încheia contractele necesare cu partenerii străini și de construire a societăților în vederea executării lucrărilor, era valabilă 6 luni de la promulgarea legii — împrejurările economice determinate nu au fost propice transpunerii în practică a obiectului actului legislativ, cu atît mai mult cu cît consecințele crizei economice, ce a urmat după 1929, au îndepărtat orice iluzie privind finanțarea unui asemenea proiect. Și în acest caz, transpunerea sa în realitate avea să fie opera societății socialiste edificate pe pămîntul unei Românii moderne, prospere și independente, într-o epocă în care năzuințele și proiectele cele mai îndrăznețe ale vizionarilor înaintași au prins contururile palpabile din zilele noastre.

---

[70] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, Edit. politică, București, 1980, p. 207.

[71] Vezi D. Leonida, *Importanța economică a canalului Argeș-București-Dunăre*, în „Argus'', XIV, nr. 3.156, 28 octombrie 1923, p. 2 (în nr. 3.162 din 14 noiembrie, p. 5, se află și desenul proiectului); Idem, *Canalul Argeș-București-Dunăre*, în „Energia'', nr. 11—12, aprilie 1927 (nr. special), pp. 699—719 (dimensiunile ce se avansează ar fi de 34 m lățime la suprafața apei, 3,5 m adîncime la mijloc, 16 m lățime la fund); inginerul Alex. Davidescu *(Canalul navigabil București-Dunăre*, în „Buletinul A.G.I.R.'', IX, nr. 4, 1927, pp. 163—173), propune nu traseul Argeș-București-Dunăre, ci doar București-Dunăre, insistînd, față de ing. D. Leonida, și asupra importanței lucrării pentru irigații.

[72] Arhivele Statului București, fond Senat, dosar 15. 578/1928—1929, f. 6.

[73] *Loc. cit.*, f. 3.

www.dacoromanica.ro

Opera care va rămîne peste secole şi milenii „permanent ca o mărturie vie a forţei şi capacităţii creatoare a poporului român, a societăţii noastre socialiste, a generaţiei noastre care am schimbat cursul Dunării, creîndu-i o nouă cale care va dăinui cît timp va dăinui planeta noastră", cum sublinia preşedintele României socialiste, tovarăşul Nicolae Ceauşescu la 26 mai 1984 — istorica zi a inaugurării Canalului Dunăre — Marea Neagră.

TÉMOIGNAGES DOCUMENTAIRES CONCERNANT L'ÉLABORATION DE PROJETS DE CONSTRUCTION DU CANAL DANUBE-MER NOIRE

RÉSUMÉ

L'étude présente les projets roumains de construction du canal Danube-Mer Noire 1878 datant de la période allant depuis 1878 jusqu'à nos jours. On relève que la construction du canal présentait des avantages importants pour le commerce roumain et international, en écourtant de plus de 400 km. la communication sur le Danube entre l'Europe occidentale et l'Orient.

Après la présentation de projets antérieurs à la conquête de l'indépendance, relevant l'intérêt de personnalités telles Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, ou Dionisie Pop Marţian et de la presse, l'auteur expose en détails les projets roumains de construction du canal de Gr. Em. Lahovary et J. Van Drunen de mars 1883, B. G. Assan de 1877, ainsi que les intentions des autorités d'occupation austro-hongroises datant de la première guerre mondiale dans ce problème.

Les projets roumains les plus importants de l'entre-deux-guerres sont dûs aux ingénieurs Jean Stoenescu-Dunăre (1922) et Aurel Bărglăzan et Octavian Smigelschi (1929), pour qu'après 1930 l'Etat roumain s'intéresse à nouveau, pour des raisons économiques et stratégiques, notamment à la veille de la deuxième guerre mondiale, à la question du Canal, déterminant en 1938 le ministère des Travaux publics et des Communications à entreprendre des études préliminaires.

L'auteur de l'article relève en conclusion que, en dépit du fait que des projets de construction avaient été élaborés et que l'on avait saisi l'importance économique du canal, faute du capital nécessaire, celui-ci n'a pu être réalisé que pendant les années du socialisme.

www.dacoromanica.ro

CNEZI ROMÂNI DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA LUI IANCU DE HUNEDOARA — CÎNDEŞTII DIN RÎU DE MORI

DE

ADRIAN ANDREI RUSU

Ţara Haţegului s-a detaşat întotdeauna printr-o comunitate românească cu puternică individualitate. Factorii care au creat-o şi mai apoi au întreţinut-o sînt în parte comuni tuturor celorlalte „ţări" transilvane. Dar, alături de ei, au stat şi alţii nu îndeajuns de cunoscuţi. Geneza şi evoluţia feudalităţii româneşti din Haţeg se încadrează între acelea ale feudalităţii din Ţara Românească şi Maramureş, mai bine cunoscute. Familia Cîndeştilor, originară din sud-vestul districtului, reprezintă cel mai ilustru exemplu al ascendenţei nobiliare româneşti posibilă în veacurile XIV—XVI. Mai regăsim în istoria acestei familii modelul limită şi caracteristicile proprii tuturor feudalilor români ai Transilvaniei în condiţiile politice specifice epocii.

Scrierile istorice privitoare la Cîndeşti şi-au făcut apariţia din veacul al XIX-lea [1]. Primul istoriograf al lor a fost Szábo Károly, cunoscutul organizator al bibliotecii Muzeului Ardelean. Concluziile lui s-au bazat în primul rînd pe arhiva familiei Kendefy, păstrată pe atunci la Aiud. Tot el a cunoscut şi cîteva acte originale păstrate în arhiva familială a lui Kemény Gábor [2]. Ulterior, arhiva Cîndeştilor, evaluată la 2—3 000 de documente, a revenit în Haţeg, în conacul de la Cîrneşti [3]. Din acel loc, Solyom-Fekete Ferenc a copiat cîteva documente publicîndu-le în revista Societăţii de istorie a comitatului Hunedoara. Publicarea serială, începută foarte promiţător, a fost întreruptă îndată după ce editorul a plănuit constituirea unui corpus de documente hunedorene. Unele originale provenite din alte surse şi copii după acte din arhiva familială au rămas deci

[1] Trebuie menţionat aici că familia însăşi a păstrat tradiţia începuturilor ei în primul rînd din nevoile practice ale dovedirii drepturilor ei asupra unor pămînturi. Dar, în veacul al XVIII-lea, genealogiile familiare s-au înmulţit şi pentru a satisface nevoile ramurilor prea stufoase ale urmaşilor. Deja în acelaşi veac, un membru al familiei, Alexe (Elek) Kendeffy, a încercat o istorie familială rămasă manuscrisă (Cf. Szabó K., *A Kendefiek*, în: „Századok", Budapesta, 2, 1868, p. 23). Singurele ecouri tipărite ale acestor preocupări au rămas discursurile funebre prilejuite de decesul unor membrii *(Ibidem)*.

[2] Szabó K., *op. cit.*, p. 23—24.

[3] Potrivit afirmaţiilor lui Solyom-Fekete Ferenc consemnate în procesul verbal al Societăţii maghiare de istorie, în urma deplasării ei în comitatul Hunedoara (vezi „Századok", 21, 1887, p. 34—36).

„Revista de istorie", tom 37, nr. 6, p. 556—568, 1984.

www.dacoromanica.ro

inedite prin moartea culegătorului şi au urmat destinul majorităţii actelor Societăţii. Alte evenimente, puţin cunoscute, au făcut ca impresionanta arhivă de la Cîrneşti să ajungă astăzi în posesia filialei Arhivelor Statului din Cluj-Napoca. Cele mai vechi piese de secol XV—XVI au dispărut însă. Preţioase sînt inventarele arhivei istorice realizate la începutul secolului al XIX-lea. Din lectura lor constatăm că în 1832 familia poseda două acte de secol XIV şi 81 de secol XV [4]. Cele ale veacului XVI au fost şi ele foarte numeroase. Calea scurgerii acestor documente din arhiva familială ne rămîne deocamdată necunoscută. La începutul secolului nostru, un repertoriu documentar dezvăluia existenţa unui alt grupaj de documente, foste ale familiei, păstrate în depozite din Slovacia [5]. Prezenţa în acele părţi a unei consistente colecţii pare că se datorează unor moşteniri succesive a bunurilor unei ramuri a Cîndeştilor desprinsă după mijlocul veacului al XV-lea şi stabilizată treptat în părţile comitatelor Sătmar şi Szábolcs. Înainte şi după acest moment au apărut noi documente în care familia era prezentă. Ele au fost cuprinse în diverse colecţii. Niciodată informaţia lor nu a fost subsumată pentru a depăşi ceea ce Szábo afirmase despre Cîndeşti la 1868.

Subiectul a sensibilizat şi istoriografia românească. Realizările s-au resimţit datorită dependenţei de sursele furnizate de istoriografia maghiară. Începutul, modest, l-a făcut Ioan Puşcariu în 1892—1895 [6]. Scurta sa prezentare a familiei se baza pe documentele publicate de Ştefan Moldovan şi G. Bariţ în paginile „Transilvaniei", copiate de primul din colecţia manuscrisă a lui Kemeny Iosif. Victor Motogna a rămas pînă la noi cel mai informat monograf al familiei. În 1926 el publica un articol în care folosea din plin cele scrise de Szábo, adăugînd apoi informaţii extrase din colecţia Hurmuzaki şi repertoriul lui Csánki [7]. După anul arătat, despre Cîndeşti s-a mai scris tangenţial, în contextul luptelor împotriva turcilor [8] iar mai nou, din ce în ce mai des în analizele privind formarea clasei feudale româneşti din Haţeg [9] ori a cetăţilor deţinute de aceasta [10].

Istoria străveche a familiei va rămîne schematică cel puţin pînă la dezvăluirea rezultatelor cercetărilor arheologice ce au debutat recent. În secolul al XIV-lea, un început furtunos le prevestea doar ambiţiile

[4] *A Kendeffi familia fiat illetö leveleinek Regestruma impuruma* datat la Cluj, 22 octombrie 1832. Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Kendefi, pachet nr. 2, nr. 343. (în continuare *Kendeffi Regestruma)*

[5] Fondul Kendefi din arhiva Révay. Cf. Csánki Dézsö, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyad'ak korában*, vol. V, Budapesta, 1913 (în continuare *Csánki)*. Actualmente fondul respectiv se găseşte în păstrarea Arhivei naţionale slovace din Bratislava. Documentele pot fi consultate în microfilm la Direcţia Generală a Arhivelor Statului Bucureşti, Colecţia de microfilme, R.S. Cehoslovacă, rola 25.

[6] Ioan cavaler de Puşcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 144—146; vol. II, 1895, p. 177—178.

[7] V. Motogna, *Familia nobilă Cînde în documentele veacului al XIV—XVI*, în: „Revista istorică", 12, nr. 4—6, 1926, p. 68—80.

[8] Ştefan Pascu, *Rolul cnezilor români din Transilvania în lupta antiotomană a lui Ianeu de Hunedoara*, în „Studii şi cercetări de istorie", Cluj,8, nr. 1—4, 1957; Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, Bucureşti, 1968.

[9] Maria Holban, *Deposedări şi judecăţi în Haţeg pe vremea angevinilor*, în *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, Bucureşti, 1981, p. 232—244; Radu Popa, *Structures socio-politiques roumains au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Âge*, în: „RRH", 14, nr. 2, 1975, p. 306—307.

[10] Radu Popa, *Cetăţile din Ţara Haţegului*, în: „BMI" , 41, nr. 3, 1972, p. 57—59.

www.dacoromanica.ro

social-politice fără să-i departajeze de nivelul comun al altor familii cneziale haţegane ca acelea ale Sălăşenilor, Ostrovenilor, Silvăşenilor, Densuşenilor ori al altora. Ridicarea lor, din ce în ce mai spectaculară, începe odată cu veacul al XV-lea. Stabilirea unor contacte strînse cu oficialitatea şi participările militare succesive, din păcate nenominalizate dar intuibile, i-au scos repede din anonimat. În deceniul al doilea vor fi întăriţi în stăpînirile lor obţinînd şi unele scutiri faţă de visteria regală. Donaţia vămii de la Poarta de Fier a Transilvaniei, confirmată de către inventarul actelor familiale, ca fiind de la regele Sigismund, din anul 1430 [11], le-a asigurat o bază economică de excepţie în districtul Haţegului. Împletirea destinului familiei cu acela al lui Iancu de Hunedoara a avut consecinţe cu totul deosebite pentru ea. În rîndurile care urmează ne propunem, deocamdată, urmărirea celor aproximativ 20 de ani care se pot defini ca fiind epoca lui Iancu de Hunedoara.

În intervalul anilor 1438—1456 au trăit cei care au constituit generaţiile a patra şi a cincea ale familiei. Ioan Cînde şi Cînde II au fost fiii lui Cînde I. S-au născut deja la finele veacului al XIV-lea. La 1394, cînd un act de confirmare de stăpînire asupra satului Nucşoara le menţiona pentru prima oară numele [12], trebuie să fi fost foarte tineri. Dintre cei doi fraţi a avut urmaşi doar Ioan Cînde. Îi cunoaştem patru fii : Mihail II, Ladislau-Laţcu, Ioan Cîndreş şi Nicolae II, precum şi două fiice : Ana şi Cerna. În documente, băieţii vor apare dintr-o dată în 1430 [13]. La 1431, Ana, probabil cea mai în vîrstă dintre fraţi, era deja văduvă după primul ei soţ, Ioan de Fărcădin [14]. Toţi par a fi cu ceva mai tineri decît Iancu de Hunedoara. Mihail II, cel ce a moştenit numele străbunicului, va fi singurul care nu va trăi în epocă. Sîntem convinşi că dispariţia sa trebuie pusă pe seama expediţiei turceşti desfăşurate în iunie-iulie 1438. Dacă în martie acelaşi an, el mai apărea alături de tatăl, unchiul şi fraţii săi [15], din februarie 1439 nu mai este pomenit [16].

Momentul 1438 trebuie să fi fost decisiv în aderarea Cîndeştilor la politica antiotomană a lui Iancu. Spre deosebire de campania din septembrie 1420, aceasta a avut consecinţe mult mai aspre pentru întregul district românesc. Două documente pomenesc despre devastarea moşiilor Cîndeştilor [17] şi despre distrugerea podului şi a vamei de la Poarta de fier [18]. În sfîrşit, mai ştim, dintr-un document rămas inedit, că turcii au

---

[11] *Kendeffi Regestruma*, nr. 92. Semnalarea pare cu atît mai importantă cu cît confirmarea donaţiei, datorată regelui Albert. din 9 septembrie 1439 (G. Fejer, *Codex diplomaticus*, vol. XI, Buda, 1844, nr. 162, p. 316—318) susţine că actul a fost ars în campania turcească din 1438.

[12] „Hunyadvármegye történeti és régeszeti társulat évkönyve" (în continuare „Hunyad"), 2, 1884, p. 20.

[13] 14 septembrie 1430, Deva, în : *A romai szent birodalom gróf széki Teleki család levéltára* (în continuare *Teleki család)*, vol. II, Budapesta, 1895, p. 530—531.

[14] „Tudományos gyüjtémeny", Pesta, 15, vol. 7, 1831, p. 31—32.

[15] Arh. Naţ. Maghiare, Budapesta, Dl. 44.195, fotocopie la Filiala Cluj a Bibliotecii Academiei.

[16] *Teleki család*, II, p. 4—6.

[17] *Ibidem*.

[18] G. Fejer, *Codex*, doc cit.

www.dacoromanica.ro

pustiit şi moşiile cnezilor din Vad [19]. Trecerea în rîndul oamenilor lui Iancu s-a petrecut probabil imediat după numirea în funcţie de ban de Severin, venind din slujba voievozilor Transilvaniei, în care îi descoperim la începutul anului 1438 [20]. Deşi ne lipsesc cu totul dovezi directe ale unei colaborări anterioare numirii lui Iancu în slujba de voievod al Transilvaniei, pentru un astfel de fapt pledează deosebit de strînsa relaţie ulterioară, excepţională între toate pe care voievodul le-a întreţinut cu nobilimea românească.

Cea dintîi sigură prezenţă a Cîndeştilor alături de Iancu, după ocuparea funcţiei de voievod, este semnalată în luptele din preajma Belgradului, de la începutul lunii octombrie 1441 [21]. Prezenţa lor în armata lui Iancu se confirmă în aproape toate campaniile următoare. În martie 1442 au participat la lupta de la Sîntimbru [22] şi la cea de la „Poartă" [23], au trecut apoi în Ţara Românească [24], luînd parte la bătălia de pe Ialomiţa. În acelaşi an, 1442, au fost prezenţi şi în luptele din Bulgaria, în jurul Vidinului, şi la altele purtate în Serbia, pe drumul de întoarcere al expediţiei [25]. Prezenţa în „campania cea lungă" este atestată doar prin participarea la lupta de la Zlatiţa [26]. În anul următor, ajungeau, alături de Iancu şi regele Vladislav I, lîngă Marea Neagră [27], împărtăşind dezastrul de la Varna. La sfîrşitul lunii septembrie a anului 1446, Cînde II şi Ioan Cîndreş erau în drum spre tabăra guvernatorului pregătită pentru războiul cu Frederic al III-lea de Habsburg [28]. În februarie 1448, Ladislau-Laţcu a fost unul dintre ofiţerii corpului expediţionar transilvan trimis de Iancu în Moldova pentru a-l înlocui pe domnitorul Roman al II-lea cu Petru al II-lea, ruda hunedoreanului. Evenimentele, desfăşurate între 18 şi 23 februarie, au împlinit voinţa guvernatorului schimbîndu-l pe domn şi dobîndind Chilia [29]. Pe itinerarul armatei a figurat şi mănăstirea Neamţu-

---

[19] 14 august 1440, Buda, transumpt în actul regelui Matia Corvin din 22 aprilie 1475. (Arh. Naţ. Magh., Budapesta, Dl. 45.156). Documentul povesteşte că în vremea regelui Albert, turcii au jefuit, prădat şi ars casele şi posesiunile oamenilor şi cnezilor din Vad, bunurile le-au fost duse, nevestele, fetele şi slujitorii au fost luaţi în robie. De asemenea au fost incendiate actele de proprietate. Despre informaţiile privitoare la expediţia turcească din 1438 vezi Fr. Pall, *Ştiri noi despre expediţiile turceşti din Transilvania în 1438*, în: „Anuarul Institutului de istorie", Cluj, 1—2, 1958—1959, p. 18—21.

[20] În actul din 14 martie 1438, emis la Buda, cel care referă pentru ei în faţa regelui pentru confirmarea stăpînirii posesiunii *Pala*, este Petru Cheh de Leva, voievodul Transilvaniei.

[21] *circa Nandor Albam*, inserată înainte de lupta dc la Sintimbru în memorarea faptelor lor din 15 aprilie 1447, Pesta (Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Kemeny, copie de sec. XIX şi regest la Szabó K., *op. cit.*, p. 30—31). Asupra datei primelor lupte purtate de Iancu în jurul Belgradului nu există o datare indiscutabilă. Dacă Camil Mureşan *(op. cit.*, p. 66) le pune în dreptul toamnei anului 1441, într-o monografie mai recentă asupra lui Iancu de Hunedoara (Tcke Zsuzsa, *Hunyadi János és kora*, Budapesta, 1980, p. 106) se propune anul 1440.

[22] *Szent Imbre*, în doc. 15 aprilie 1447, Pesta.

[23] *Kapu*, *ibidem*; *Waskapu* în doc. 16 aprilie 1443, Buda („Hunyad", 2, 1884, p. 33—34) şi 18 decembrie 1462, Baia de Criş (Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente* . . ., II/2, nr. 118, p. 138—140).

[24] *in Transalpinis partibus*, *ibidem*.

[25] 16 aprilie 1443, Buda.

[26] *Arankapu*, în doc. 15 aprilie 1447, Pesta.

[27] *Ibidem*.

[28] *A Zichy és Vásonkeöi gróf Zichy-család idösb ágának okmánytára* (în continuare *Zichy)*, IX, Budapesta, 1899, nr. 125. p. 161—162.

[29] Vezi Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447—1448*, în: „Studii", 16, 1963, p. [illegible]

www.dacoromanica.ro

lui [30]. În toamna aceluiași an un alt episod al luptei antiotomane s-a consumat pe Cîmpia Mierlei. Este sigură participarea lui Ioan Cîndreș [31], în timp ce, aceea a fratelui său Nicolae este doar presupusă [32]. Un singur document afirmă că Nicolae ar fi murit luptînd împotriva turcilor *în Alpibus Walkan* [33]. Sigur este doar faptul că el nu mai apare între frații săi după 1448 [34]. Din 1448 dispare din documente și Ioan Cînde, fără ca această dispariție să fie legată de vreun eveniment politic deosebit. Pentru cronica familiei, anul următor, 1449, a rămas tot de tristă amintire. În timpul verii, Iancu de Hunedoara a trimis împotriva lui Jan Giskra, cel ce tulbura stăpînirea asupra Slovaciei, pe ruda sa Toma Székely. În vreme ce oștirea guvernatorului își pierdea vremea fără folos în jurul localității Vel'ke Košecke Podhradie, Giskra a atacat-o prin surprindere și a învins-o, în data de 5 septembrie, la satul *Somos* [35]. Printre puținii căzuți în luptă, alături de numărul mare al prizonierilor, s-a aflat și Cînde II [36]. Funcțiile deținute de Ioan Cîndreș ne îndeamnă să prelungim rolul său în luptele care s-au desfășurat în vestul și nordul regatului între anii 1450—1454. Dar, cum acele lupte nu aduceau prea mare glorie participanților și pentru că Iancu nu a mai fost în măsură să-și recompenseze direct oamenii de credință, ne lipsesc atestările nemijlocite. Întîmplarea a făcut să cunoaștem cu exactitate că în ultima campanie a lui Iancu Cîndeștii au fost absenți. În timp ce luptele de la Belgrad erau în plină desfășurare, la 10 iulie, Ladislau și Ioan se găseau în fața conventului de la Iasov (magh. Lelesz, în Slovacia), pentru a perfecta o cumpărare de moșie [37].

Analizată în globalitate, contribuția Cîndeștilor la politica militară a lui Iancu de Hunedoara se remarcă prin constanță și jertfe. Comparată însă cu aceea a altor cnezi și nobili români, ea nu are în sine nimic neobișnuit. Există exemple cunoscute ale unor feudali români remarcați pentru fapte de arme deosebite, din care nu lipsesc nici cele în care a fost decisă viața comandantului. Așadar rămîne să apreciem că raporturile dintre Cîndești și Iancu au avut numai ca fundament frăția de arme. Dincolo de ea au stat însă o seamă de solide legături, astăzi nu întru-totul explicabile. Din ele au ajuns pînă la noi doar formele cuprinse în litera documentelor. În 1443, regele Vladislav îi desemna drept familiari ai lui Iancu [38], calitate sub care toate actele ulterioare îi vor recunoaște. Termenul îi includea printre apropiații voievodului, presupunînd o legătură de tip feudal vasalic, proprie regatului. Urmărind forma și conținutul actelor epocii vom constata că Iancu a emis pe numele lor șase documente. Este mult în comparație cu alți beneficiari de danii și familiari ai săi. Dintre cele șase, trei

---

[30] Ar fi fost unicul prilej cu care Ladislau-Lațcu Cînde a vizitat-o, determinîndu-i decizia de a face pe seama ei o danie. Vezi mai jos.

[31] 18 decembrie 1462, Baia de Criș.

[32] Vezi Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 35.

[33] 18 decembrie 1462, Baia de Criș. Pare să fie totuși de M-ții Retezat.

[34] Cf. unui act consemnat în *Kendeffi Regestruma*, nr. 119, din păcate fără alte date calendaristice.

[35] Mayer György, *Giskra és huszitái Magyarországon*, Budapesta, 1886, p. 13.

[36] Vezi doc. din 18 decembrie 1462, Baia de Criș.

[37] 10 iulie 1456, <Iasov>. Arh. Stat. Bratislava, arh. conventului din Iasov (Lelesz), Sign. Protoc. C II, p. 589, nr. 26, copie microfoto Direcția Generală a Arh. Stat. București, colecția de microfilme, fond R.S. Cehoslovacă, rola 97, cadrele 242—243.

[38] *familiarum Iohannis de Hunyad*, 16 aprilie 1443, Buda.

www.dacoromanica.ro

se ocupă numai cu tîrgul de la Sîntămăria Orlea iar două au caracterul unor donaţii consistente de pămînturi noi. O serie de confirmări şi donaţii regale au fost inspirate direct de Iancu ori au fost date ca urmare a serviciilor aduse alături de el. În daniile sale Iancu păstrează formularistica sobră cuvenită unor înscrisuri solemne. Din cele cîteva scrisori adresate Cîndeştilor (trei la număr), citim în aceea datată la Széged, în 18 iunie 1451 : *egregio Kenderes... fratri nostro* [39]. Evident apelativul nu îl vom lua în considerare nici în sensul său propriu, nici în cel de „frate condivizional" (copărtaş), deoarece prezenţa lui în preambulul documentului exclude valoarea lui de referinţă obiectivă privitoare la o stare socială. Nu ne rămîne decît în a-l considera ca o formulă de adresare extrem de cordială, acoperind o relaţie intimă.

După numai cîţiva ani de sigură conlucrare, Iancu de Hunedoara a luat în favoarea Cîndeştilor o decizie politică foarte importantă. Dintre toţi nobilii români hunedoreni ei vor fi singurii cărora li se vor încredinţa funcţii politice în şi în afara teritoriului lor de origine. Cu ajutorul lor, voievodul a reînviat cetatea Haţegului, oferindu-le castelatura probabil imediat după amplificarea fortificaţiilor. Au deţinut-o pe rînd Ioan Cînde[40] şi probabil imediat, în cursul celei de a doua jumătăţi a anului 1448, fiul său mai mare Ladislau-Laţcu [41]. Dată fiind autonomia administrativă a districtului Haţeg nu pare de loc exclus ca cei doi să fi fost principalii conducători ai corpului haţegan de feudali şi ţărani români care au luptat alături de Iancu. Chiar mai devreme de anul menţionat, alţi membrii ai familiei vor fi aşezaţi în fruntea unor dispozitive militare importante, din nordul regatului medieval maghiar, locuite în marea lor majoritate tot de români. Încă din decembrie 1445, Ioan Cîndreş îndeplinea, aşa cum ne relevă un document inedit transmis de Gh. Şincai, funcţia de vicecomite de Maramureş [42]. De obicei acest titlu atrăgea automat şi pe cel de castelan al cetăţii Hust, calitate în care îl vom regăsi în alte acte mai tîrzii. Îndată după ce a primit cetatea MunKačevo, Iancu l-a trimis acolo pe Cînde, cu titlurile de castelan şi comite de Bereg [43]. În acele funcţii, Cînde de Rîu de Mori a decedat în 1449, în Slovacia. Imediat după aceea, Ioan Cîndreş, nepotul său, obţinea titlurile sale. Le-a deţinut pînă cel puţin în iunie 1451 [44]. În 1453 tot el revenea în Maramureş în calitate de comite [45]. Şi în anul următor el continua să deţină funcţii importante, fără să avem posibilitatea de a verifica succesiunea lor

---

[39] Ioan Mihály, *Diplome maramureşene din secolul XIV—XV* (în continuare *Mihály)*, Sighet, 1900, nr. 212, p. 362.

[40] Vezi studiul nostru *Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în: „Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia", Cluj-Napoca, 26, fasc. 1, 1981, p. 15—16.

[41] Textul tradus al atestării sună astfel: „Laţco Cinde, pîrcălabul de Haţeg, a ferecat acèastă carte". Despre ea vezi N. Iorga, *Ştefan cel Mare şi mănăstirea Neamţului*, în „BCMI", 3, 1910, p. 100.

[42] Gh. Şincai, *Rerum spectantium*, vol. II, f. 152—153 în Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, Ms. românesc nr. 462.

[43] *Zichy*, IX, p. 110—111.

[44] Sigur din 14 februarie 1451 *(Mihály*, nr. 211, p. 361) pînă în 18 iunie 1451 (Idem, nr. 212, p. 362). Pentru acelaşi an Csánki (I, p. 442) semnalează şi calitatea sa de comite de Ugocsa.

[45] 1 iunie 1453, Haţeg *(Mihály*, nr. 216, p. 367).

www.dacoromanica.ro

corectă din lipsa izvoarelor ori din ambiguitatea referinţelor extrase de cei ce le-au consultat [46]. Întreruperea atestărilor, după 1454, nu poate fi legată decît de retragerea din funcţii a lui Iancu.

Un alt semn al bunăvoinţei guvernatorului se întrevede din datele unui proces în care Cîndeştii fuseseră implicaţi între 1447 şi 1449. Deşi Cînde şi Ioan Cîndreş jefuiseră în septembrie 1446 cîteva posesiuni, în timp ce se îndreptau spre tabăra lui Iancu şi nu se prezentaseră la judecată la somaţii repetate, în faţa judelui curţii regale, procesul s-a amînat şi în 1449 *de litteratorio mandato domini gubernatoris* [47].

Prosperitatea familiei din Rîu de Mori datorează imens celor 16 ani de autoritate politică a lui Iancu de Hunedoara. Succesiunea donaţiilor de pămînturi se deschide în decembrie 1440 cu primirea posesiunilor Sibişel, Unciuc şi Valea Dîljii. Introducerea în stăpînire a fost operată destul de tîrziu, în iulie 1441 [48]. La 10 aprilie 1443, regele Vladislav I le acorda Sînpetru şi Reea [49]. Peste patru ani, Cîndeştii erau din nou înzestraţi. Cancelaria guvernatorului consemna trecerea în patrimoniul lor a localităţii Sîntămărie Orlea [50]. Tot Iancu le-a confirmat dreptul de tîrg trienal [51]. În 1448 au venit să se adauge părţi din satele Toteşti, Cîrneşti, Pîclişa, Fizeşti, Galaţi şi Poieniţa [52] care aparţinuseră lui Dragoslav de Cîrneşti şi Radul Orbul. Donaţiile astfel dobîndite le asigurau un domeniu relativ compact, în zona centrală a Ţării Haţegului. Chiar şi numai satele sau porţiunile de sate (12 la număr) primite între 1440—1448 le asigurau rolul fruntaş în ierarhia feudalităţii locale. Din 1449 ei abandonează modalitatea concentrării domeniale în jurul satului de origine, fie siliţi de nobilii români vecini suficient de puternici, fie dintr-o nouă concepţie socială inspirată din afara Haţegului. În 1449 Iancu le-a cedat posesiunile lui Dumitru Barb de Rîu Bărbat, mort fără moştenitori [53]. Ceva mai tîrziu vom afla că era vorba despre părţi din satele Ponor, Ohabiţa, Uric, Federi şi Bar [54], probabil alături de alte stăpîniri în depresiunea Jiurilor [55]. După 1449 daniile s-au oprit. Au urmat doar o scutire de plata cincizecimii [56] şi o confirmare a tîrgului săptămînal de la Sîntă-

---

[46] Vezi *Csánki*, I, 428 şi Lehoczky Tivadar, *Beregevármegye monographiája*, vol. III, Ungvár, 1881, p. 534.

[47] *Zichy*, IX, p. 163.

[48] 22 iulie 1441, < Alba Iulia>. Arh. Naţ. Magh. Budapesta, Dl. 44. 3 17, fotocopie Biblioteca Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca.

[49] „Hunyad", 2, 1884, p. 33—34.

[50] 15 mai 1447, Pesta, iar porunca pentru introducere în stăpînire este datată în 24 mai, la Timişoara (transumpt în actul capitlului din Alba Iulia din 17 iunie. Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente* ... I/2, p. 741—742).

[51] *Kendeffi Regestruma*, nr. 537.

[52] Csánki (V, p. 191) menţionează donaţia la anul 1447, august 5, (Dl. 30.443) în timp ce registrul arhivei semnalează actul de donaţie pentru anul 1448 (nr. 119), fără Toteşti.

[53] *Kendeffi Regestruma*, nr. 66.

[54] *Csánki*, V, p. 156.

[55] În actul din 18 ianuarie 1493, în care localităţile apar pentru prima dată nominalizate ca fiind în stăpînirea lui Mihail Kendeffi se specifică că ele i-au revenit de la *progenitores suos*, care nu au fost alţii decît tatăl, Ladislau, sau bunicul, Ioan Cînde („Hunyad", 4, 1886, p. 81—82; Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente* ..., II/2, p. 349—350 = Dl. 46.206).

[56] 5 mai 1451, Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente* ..., II 2, p. 35—36.

www.dacoromanica.ro

mărie [57]. În 1453, concomitent cu Iancu de Hunedoara şi cu alţi cnezi şi nobili haţegani, Cîndeştii au fost confirmaţi în toate donaţiile lor anterioare [58].

Din relaţia unor documente mai tîrzii decît epoca 1440—1456, ni se relevă o cantitate însemnată de monedă în numerar intrată în cămările lor [59]. Sumele nu puteau să provină decît în primul rînd din prăzi de război. Principala destinaţie a acelor bani a fost tot către achiziţionarea unor noi pămînturi. Au existat două modalităţi: cea directă, prin cumpărări, sau indirect, prin împrumuturi pe bază de zălogiri de proprietăţi, definitiv preluate apoi prin neplata debitorilor. În Haţeg astfel de înstăpîniri s-au produs în satele Unciuc, Bucova, Poceşti, *Pala* (disp.) [60]. Sistemul ca atare avea şanse mai mari de a fi utilizat în exteriorul districtului românesc datorită piedicilor impuse de formele specifice de stăpînire asupra pămîntului. Din 1454 Cîndeştii s-au angajat direct într-o acţiune cu mari urmări în istoria familiei lor. Atunci ei au cumpărat două posesiuni în comitatul Sătmar, în apropierea vărsării rîului Someş în Tisa [61]. În anul următor au luat în zălog alte două posesiuni aparţinînd familiei Kallai [62]. Treptat, mai ales prin căsătoria lui Ioan Cîndreş cu Elena de Cehăluţ [63], va lua naştere un adevărat domeniu, extins şi în comitatele Bereg şi Ugocsa. Centrul său va deveni localitatea Varsan. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, pînă către mijlocul celui următor, vor fi principalele stăpîniri ale familiei Kenderesi de Rîu de Mori, dezvoltată din menţionatul Ioan Cîndreş. Cauzalităţile acestei „investiţii" atît de îndepărtate de locurile de baştină trebuie căutate în staţionarea acolo, timp de ani în şir, în slujba lui Iancu, apoi, probabil şi din dorinţa de a ieşi din raza de acţiune a incursiunilor turceşti.

Cu alţi bani, Cîndeştii au iniţiat deschiderea unor şantiere de construcţie. Atenţia cea mai mare le-a fost reţinută de cetatea de la Suseni, numită de ei Colţ *(Kolch)*. Incinta trebuie să fi fost înălţată în aceeiaşi vreme în care Iancu de Hunedoara transforma cetatea Hunedoarei în

---

[57] *Kendeffi Regestruma*, nr. 291.

[58] Cunoaştem două acte regale, ambele datate la Praga, la 22 noiembrie: Arh. Statului Bratislava, fond Kendeffy, fasc. 87, fasc. 1, nr. 7, copie microfoto Direcţia Generală a Arh. Statului Bucureşti, colecţia de microfilme, fond R.S. Cehoslovacă, rola 25, cadrele 19—22; Arh. Naţ. Magh. Budapesta, Dl. 44.722, într-un transumpt al capitlului din Alba Iulia din 22 februarie 1454, fotocopie Biblioteca Academiei R.S. România, filiala Cluj-Napoca.

[59] În 1454 cumpărau două moşii în comitatul Sătmar, pentru suma de 40 de florini de aur; în 1455 şi 1460 au împrumutat alte sume neconcretizate; în 1461, 20 de florini de aur; în 1464 plăteau 25 de florini aur pentru o posesiune; în 1470 un alt împrumut; în 1478 alţi 25 de florini (Vezi *Csánki*, I, p. 424, 496; III, p. 755). Referinţe indirecte la alte sume se fac pînă tîrziu, la începutul secolului al XVI-lea, cînd unii stăpîni de moşii zălogite încercau să le redobîndească.

[60] Conform actului de solicitare a bunurilor de zestre ale Anei, fiica lui Ioan Cînde, din 18 august 1495, Turda (Kemény Iosif, *Supplementum diplomatarium*, vol. V, p. 157—158, Biblioteca Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca).

[61] Arh. Stat. Bratislava, arh. conventului din Iasov (Lelész), copie microfoto Direcţia Generală a Arh. Stat. Bucureşti, colecţia de microfilme, fond R.S. Cehoslovacă, rola 97, cadrele 209—213.

[62] *Csánki*. I, p. 536.

[63] 1479 — *condam Ioannes Kenderes de Malomwÿz et nobilis domina Elena consortis eiusdem* (Arh. conventului din Iasov, Protoc. D. III, nr. 155, p. 47, cadrele 426—428); 19 mai 1505, Buda — *condam domine Elene filie... Ladislai de... Chahol..., videlicet memorati condam Ioannis Kenderes* [*consortis*] (Idem, Protoc. E, nr. 17, p. 520, cadrele 568—569). În 1454 el era deja căsătorit căci apare menţionată fiica sa Margareta.

www.dacoromanica.ro

castel nobiliar de primă importanţă şi amenaja la Haţeg o incintă simplă. Ioan Cîndreş a fost cel care a început să ridice zidurile unei curţi nobiliare în Rîu de Mori [64]. Devenea prin acţiunea sa unul dintre pionierii construcţiilor nobiliare civile de piatră din Ţara Haţegului. Probabil în aceleaşi vremuri meşterii pietrari şi zugravi au activat şi la bisericile domeniului.

În sfîrşit, alte eforturi materiale au presupus întemeierile de noi sate de pe domeniu (Suseni, Gureni, Colţ), întreţinerea curţii cu slujitori şi familiari, înzestrarea fetelor etc.

Urmare a contactelor largi cu realităţile regatului, situaţia socială a familiei a suferit modificări apropiindu-se tot mai mult de calitatea comună a nobilimii mijlocii. Noutăţi se observă deja în felul de stăpînire a pămîntului. Dacă satele strămoşeşti au rămas un bun unic, indivizibil, odată cu donaţiile ori cumpărările intervin fisuri în dreptul strămoşesc. Aşa de pildă, un document din 1439 lasă să se întrevadă un drept exclusiv al lui Cînde II asupra unei jumătăţi din satul Unciuc [65]. După dispariţia sa averea imobiliară se redistribuie în favoarea fiilor fratelui. Apoi, Ioan Cîndreş devine principalul iniţiator al noului domeniu din comitatul Sătmar. În primele acţiuni el este însoţit de fratele său Ladislau dar documentele celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea arată limpede drepturile aproape exclusive ale sale. Tot Ioan Cîndreş va ţine să-şi construiască propria curte în Rîu de Mori. Explicaţiile acestor acţiuni nu pot fi găsite decît în conturarea unui drept al primogeniturii, neconfirmat în dreptul românesc tradiţional, căruia Ioan Cîndreş i se supune. Este adevărat departajarea bunurilor nu va deveni un fapt împlinit nici măcar la începutul secolului al XVI-lea. Noi probleme apar în dreptul de moştenire al fetelor. Conform dreptului românesc fetele aveau parte egală la moştenirea părintească. Şi în Haţegul secolului al XV-lea era o realitate mai presus de orice îndoială [66]. Alături de acest drept îşi va face loc curînd şi dreptul oficial, împrumutat din justiţia lumii catolice, care acordă fetelor doar pătrimea *(quarta puellaris)*. În 1431, Ana, fica lui Ioan Cînde, opera cu 1/4 din Rîu de Mori, în virtutea lui *usus regni* [67], dar nu putem şti dacă partea respectivă nu reprezenta în acelaşi timp dreptul ei de la împărţirea egală a întregului patrimoniu. În anul 1495, fiica ei, Vişa, afirma existenţa dreptului pătrimii Anei din stăpînirile din Rîu de Mori, Suseni, Gureni, Ostrovel, Nucşoara, Odaba, Sibişel, Valea Dîljii, Sînpetru, Pîclişa, Cîrneşti, Poieni, Galaţi, Fizeşti, Ponor şi Bar [68]. Cerna cea de-a doua fiică a lui Ioan Cînde, a primit, tot în contul pătrimii, o sumă de bani [69]. După cît se pare, dreptul pătrimii nu se extindea asupra pămînturilor deţinute prin cumpărare sau zălogire [70].

---

[64] *domus seu curie nobibitali egregii quondam Ioannis Kendeffy* 1505 (Kemeny Iosif. *Supplementum diplomatarium*, vol. V, p. 319).

[65] *Teleki család*, II, p. 4—6.

[66] Pînă în prezent atestat doar în Ţara Românească şi Făgăraş, cf. *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Bucureşti, 1980, p. 519, 521.

[67] „Tudomanyos gyüjtemeny", 15, vol. 7, 1831, p. 31—32.

[68] Kemeny I., *op. cit.*, loc. cit.

[69] *non possessionaria donacionis sed pecuniaris solucione mediante*, în actul din 24 aprilie 1499, Cluj, potrivit afirmaţiilor fiului ei, Petru Wakasin de Caraşova, în procesul împotriva lui Mihail Kendeffi. (Arh. Naţ. Magh. Budapesta, Dl. 46.496).

[70] Vezi actul din 18 august 1495, Turda (nota 69). Despre pătrime în general vezi şi *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Bucureşti, 1980, p. 530—531.

www.dacoromanica.ro

Încă înainte de colaborarea cu Iancu de Hunedoara, Cîndeştii au fost consideraţi, în urma daniilor regale, drept nobili. Pînă la acel moment au trecut prin calitatea de cnezi regali, supuşi ai cetăţii Haţegului. Abia în 1451 erau scutiţi de plata dării specifice, a cincizecimii, pentru satele Rîu de Mori, Unciuc, Sînpetru, Galaţi şi Reea [71]. Alte sate, nemenţionate în privilegiu, trebuie că au continuat să-şi plătească darea Cîndeştilor, care rămîneau în continuare intermediari între populaţia românească şi oficialitate. Era păstrată una dintre principalele atribuţii cneziale. Autoritatea juridică li se va împlini doar în 1462 cînd vor dobîndi şi dreptul paloşului. Pînă atunci şi pe pămînturile lor, pentru crime grave, trebuie că au acţionat forurile districtuale ori comitatense. Ţărănimea aservită nu figurează încă în documentele haţegane. Aşa cum era firesc şi ne-o demonstrează şi un act din 1461, iobagii existau pe moşiile sătmărene ale Cîndeştilor [72]. Practicile exploatării lor au servit cu siguranţă şi pentru experienţe în Ţara Haţegului. Toate aspectele enumerate devin argumente pentru îndepărtarea modului de stăpînire de cel tipic nobiliar, destul de ferm înrădăcinat în Transilvania.

Donaţiile de noi pămînturi i-au substituit unora dintre cnezii satelor dobîndite. Singurul exemplu pe care îl cunoaştem este cel al cnezului din Sînpetru, purtînd curiosul nume de Hitemre, şi a fiului său Dumitru [73]. În epoca pe care o discutăm nu cunoaştem nici un cnez care să fi stat sub dependenţa lor, în felul în care alţi cnezi şi chiar voievozi români depindeau de stăpîni feudali în alte părţi ale Transilvaniei. Sub acest unghi trebuie să observăm că Haţegul nu ilustrează modelul operaţional creat pentru Maramureş, cu dualitatea cnezi de vale — cnezi de sat.

Noua ambianţă socială cu care au luat contact în slujba lui Iancu a accelerat închegarea unui microsistem de subordonare, de tip vasalic în care nu este exclus să fi fost cuprinşi şi unii cnezi din satele primite prin danii ori din cele învecinate. Deja din 1447, un document vorbea retrospectiv de familiari ai Cîndeştilor pieriţi în luptele împotriva turcilor [74]; în acelaşi an, Cînde II şi Ioan Cîndreş erau învinuiţi că au jefuit împreună cu familiarii lor, două posesiuni locuite de iobagi şi un alodiu din nordul regatului [75]; documentul lui Matia, din 1462, consemnează şi el dispariţia mai multor familiari ai lor în lupta de la Cîmpia Mierlei [76]. Întîmplarea a făcut ca să ni se transmită şi numele unuia dintre familiarii lui Ioan Cîndreş. Este vorba despre un Ioan More din Pîglişa care l-a servit încă din copilărie pe Ioan Cîndreş şi mai apoi pe fiul său Petru. Răsplata serviciilor, o sesie iobăgească şi un loc de moară în Pîglişa, i-o

---

[71] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*..., II/2, p. 35—36.

[72] *pauperes homines iobagiones* îndemnaţi de un instigator au devastat, în 1460, o posesiune şi au distrus un pod (*Zichy*, X, nr. 126, p. 159—160).

[73] Dacă în 1443, Dumitru mai apărea ca frate condivizional („Hunyod"), 2, 1884, p. 33—34), deja din 1453 nu mai este menţionat.

[74] Arh. Stat. Cluj, fond Kemeny, copie de sec. XIX.

[75] *Zichy*, IX, nr. 125, p. 161—162.

[76] *complures familiares caros sibi belli calamitate raptos* (Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*..., II/2, nr. 118, p. 1

www.dacoromanica.ro

acordă Iuliana, soţia lui Petru, şi copiii lor, în anul 1506 [77]. Din acest unic exemplu ni se pare prematur a trage concluzii asupra principiilor după care acei familiari s-au recrutat şi au fost răsplătiţi în epoca dinainte de 1456.

În arsenalul atributelor nobilităţii trebuie considerate şi o serie de alte elemente. Dreptul la blazon, lance cu flamură, cort propriu în expediţii militare, trebuie că le-au primit deja în vremea lui Iancu, dacă nu chiar de la el. Fără să avem dovezi directe, credem că nu le-au lipsit nici Cîndeştilor din moment ce alte personaje, mult mai neînsemnate, le-au dobîndit [78]. Blazonul familial s-a transmis pînă la noi în forma unui scut pe care este reprezentată o coroană cu trei spini din care iese un personaj cu plete lungi, purtător de căciulă, în mîini cu un arc şi o săgeată încordată. Aspectul şi arma îndreptăţesc datarea într-o vreme în care erau în uz în familie, epocă care ar putea fi foarte bine şi aceea a anilor 1440—1456. El concordă întru-totul cu alte reprezentări heraldice de secol XV.

Intenţionat am lăsat la sfîrşitul consideraţiilor noastre privitoare la Cîndeşti problematica religioasă. În general se cunoaşte că în cele mai vechi perioade ale evului mediu, mai ales în Transilvania, etnia românească era în bună parte inseparată de credinţa ortodoxă. Starea de nobil şi slujbaş al regatului feudal maghiar erea rezervată celor de religie catolică. Desigur, de la actele de intoleranţă repetate succesiv, în diverse formulări, de la arpadieni şi pînă în veacul al XV-lea, distanţa pînă la realitatea provincială a fost apreciabilă. Contactele cu turcii şi populaţiile creştine din Balcani, perspectivele sumbre ale pierderii statutului social dobîndit în obşte, au creiat motivaţii, au oferit exemple pentru o relativă îndepărtare de manifestările cultice tradiţionale, fără pierderea spiritului religios în sine. Datele pe care le putem invoca în cazul Cîndeştilor sînt contradictorii, încît, la un moment dat ne vine greu să-i aşezăm în rîndul unui grup de catolici sau ortodocşi. Cum am văzut, calitatea pe care le-o conferă actele oficiale, slujbele pe care le-au îndeplinit în aparatul de stat, reclamau cu necesitate catolicismul. Urmărind numele reprezentanţilor generaţiei a cincea, îl vom găsi doar pe Ladislau cu un nume de certă inspiraţie catolică, altele fiind luate din panteonul biblic (Ioan, Ana) ori cel al sfinţilor comuni ambelor religii (Mihail, Nicolae). Pentru a se putea căsători cu Elena de Cehăluţ, Ioan Cîndreş ar fi trebuit să fie şi el catolic. În contrapondere sînt invocabile numele aceluiaşi Ladislau, transformat în Laţcu, în slavonă, apelativul surorii mai mici, Cerna. Dacă căsătoriile Anei cu Ioan de Fărcădin şi Dumitru de Streisîngiorgiu au legătură cu acelaşi mediu haţehan, Cerna a ajuns soţia unui sîrb, pe nume Vacaşin, aşezat prin graţie regală la Caraşova, în Banat. Indiferent de epoca în care se datează pictura bisericii familiale, fie în al treilea sfert al secolului al XV-lea[79] sau în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea,

---

[77] Arh. Naţ. Magh., Budapesta, Dl. 29.597, cf. *Csámki*, V, p. 193.

[78] Vezi spre exemplu cazul lui Petru de Birsău, în studiul nostru *Documente inedite privitoare la comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în: „Sargetia", 15, 1981, sub tipar.

[79] Vasile Drăguţ, *Pictura murală din Transilvania*, Bucureşti, 1970, p. 55, 58.

www.dacoromanica.ro

așa cum afirmă ultimele interpretări [80], ea aparține oricum operei de ctitorire a Cîndeștilor luați de noi în discuție. Ea trădează încă un spirit ortodox de autoapărare [81] chiar afinitățile religioase ale lui Ladislau sînt cu prisosință relevate de gestul său de dăruire către mănăstirea Neamțului din Moldova. Datele pe care le posedăm par să arate existența unui proces nefinalizat al cărei etapă am putea-o eventual desemna drept heterodoxă. Complexitatea elementelor socio-politice modulează deci și conștiințele oferind proiecții materiale neașteptate, incompatibile cu litera dogmelor.

Pendularea între ortodoxismul tradițional și catolicismul de conjunctură dobîndește însă mai puțină importanță în aprecierea etniei Cîndeștilor. Asupra originii lor românești nu există îndoieli. Procesul de maghiarizare pe care am fi tentați să-l fixăm tocmai în perioada discutată, nu a fost totuși decît la un nivel primar. Cîndeștii adoptă un nou mod de viață, o mentalitate proprie nobilimii maghiare a regatului fără a se rupe încă definitiv de originile lor. Generația a IV-a a fost mai conservatoare și probabil datorită ei nici generația a V-a nu a înregistrat progrese prea rapide. La sfîrșitul secolului trecut, Solyom-Fekete observase pe verso-ul actelor latine ale Cîndeștilor însemnări cu alte caractere. Adresîndu-se cunoscutului slavist Franz Miklosich, a aflat că se găsea în fața unor însemnări chirilice redactate în medio-bulgară. Însemnările începeau pe actele din anul 1440 și continuau pînă în anul 1497 [82]. Din păcate nici unul dintre exemplarele de acte originale studiate de noi nu păstrează astfel de însemnări. Deoarece existența lor a fost sigur confirmată și se susține și cu alte argumente preluate din același mediu [83], nu ne rămîne decît să vedem în ele dovezi ale culturii feudale slavo-române cu nimic mai prejoase decît aceea a boierilor din Țara Românească și Moldova. Indirect pledează pentru caracterul încă românesc al familiei însăși slujbele deținute. Să observăm că Iancu i-a trimis, fără îndoială cu bună știință, în unități administrative unde elementul românesc era exclusiv (Hațeg), quasi-majoritar (Maramureș) sau important (Bereg). Elementele pe care s-au bazat cei ce au afirmat maghiarizarea, respectiv metamorfozele numelor de familie (Kendefy și Kenderessi), caracterizează sfîrșitul vieții lui Ladislau și Ioan Cîndreș, în deceniul al optulea al secolului al XV-lea. Cu toate că nici ele nu se pot absolutiza, este nevoie să acceptăm în ele semnalul unei transformări ireversibile, împlinite la începutul secolului al XVI-lea.

---

[80] Ecaterina Cincheza-Buculei, *Le programme iconographique des absides des églises à Riu de Mori et Densuș*, în: „RRHA ser. BA", 13, 1976, p. 90. Adăugăm totuși că ultimele noastre cercetări pledează pentru datarea la sfîrșitul veacului al XV-lea.

[81] *Ibidem.*

[82] „Hunyad", 11, 1900, p. 140.

[83] Este vorba despre inscripțiile chirilice care însoțesc fresca mai multor monumente religioase din zonă (Riu de Mori, Densuș, Ostrov, Sălașu de Sus, Baru Mare etc). ori despre trimiterea directă la documente elaborate în cancelaria Țării Românești, pentru hațegani (Cf. Böjthe Ödön, *Hunyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története tekintettel a birtokviszonyokra*, Budapesta, 1891, p. 120).

www.dacoromanica.ro

Statutul Cîndeştilor astfel definit nu trebuie luat decît ca parte a societăţii feudale a Ţării Haţegului şi nicidecum ca o excepţie. Li se poate atribui doar o anumită prioritate în receptarea unor componente ale feudalismului de factură central-europeană. Cercetările de istorie socială pe care le aşteptăm vor confirma forţa comunităţilor româneşti locale, proporţiile juste ale fenomenelor de autoconservare, evoluţie, receptare liberă ori permeabilitate impusă. Rezultatele realizate prin cunoaşterea apropiată a colaboratorilor lui Iancu de Hunedoara se răsfrîng asupra lui însuşi. Ambianţa curţii, personalitatea sa, relaţiile complexe întreţinute cu feudalitatea românească aparţin în globalitate unor pagini remarcabile de istorie a Transilvaniei.

CNÈZES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE À L'ÉPOQUE DE IANCU DE HUNEDOARA —LA FAMILLE CÎNDEŞTII DE RÎU DE MORI

RÉSUMÉ

La famille des Cîndea était originaire de la localité Rîu de Mori située dans le Pays de Hatzeg, dans le sud-ouest de la Transylvanie. Après avoir appartenu aux cnèzes roumains, au XIV-ème siècle, les membres de la famille ont réussi à acquérir et à consolider leur statut de nobles, en collaborant avec les autorités d'État. À partir de 1440 ils sont entrés dans les rangs des personnes de confiance de Iancu de Hunedoara, voïévode de Transylvanie et gouverneur de Hongrie. C'est à côté de celui-ci qu'ils ont lutté contre les Turcs, dans toutes les grandes campagnes entre les années 1440—1448; ils ont participé à ses expéditions militaires en Moldavie, Autriche et Slovaquie. Ils ont rempli les fonctions de châtelains de Hatzeg et Munkačevo, de comtes et vice-comtes de Maramureş et Bereg.

Comme suite des nombreux services rendus à Iancu de Hunedoara, ils ont été dotés d'émision 20 villages et parts de villages de Hatzeg. Les butins de guerre, accumulés, leurs ont permis d'acheter de nouvelles terres, dont certaines dans le comitat de Satu Mare (dans le nord de Transylvanie); ils ont fondé de nouveaux villages sur les terres patrimoniales, ont ouvert des chantiers de construction dans le but d'élargir leurs châteaux-forts de Colţ, ont créé des cours nobiliaires.

Dans l'histoire de la famille, cette époque a été une étape d'oscillations entre l'orthodoxie héritée et le catholicisme officiel, entre le maintien de l'ethnie roumaine et la magyarisation. En même temps ils ont entretenu une culture slavo-roumaine, caractéristique aussi à la classe féodale de Valachie et de Moldavie, mais ils ont adopté la mentalité et les pratiques sociales de la féodalité du royaume médiéval hongrois.

La famille Cînde et son histoire représentent un modèle-limite des progrès possibles des seigneurs féudaux roumains de Transylvanie du XV-ème siècle, dans les conditions de la domination étrangère.

www.dacoromanica.ro

D O C U M E N T A R

SEMNIFICAȚIA ISTORICĂ A UNUI TEZAUR CU MONEDE DE LA VLAICU VODĂ ATESTAT ÎN NORD-VESTUL BANATULUI

DE

C. RĂILEANU, T. NUSSBAUM

Mult zbuciumata domnie a lui Vlaicu Vodă, marcată de o permanentă luptă pentru consolidarea primului stat românesc feudal, este cunoscută nu numai din documentele vremii ci și din descoperirile numismatice. Cu atît mai mult atenția este îndreptată spre acest gen de informații istorico-numismatice cu cît primele monede feudale românești sînt bătute chiar în vremea acestui voievod [1].

Din literatura de specialitate se cunoaște aria de răspîndire a ducaților și dinarilor emiși sub Vlaicu-Vodă [2]. Atestarea unui tezaur cu astfel de monede tocmai pe valea Moravei, la *Rešava* [3], n-a surprins, avîndu-se în vedere multiplele relații de familie [4] și politice existente în acea vreme dintre Voievodul Țării Românești și toți dinaștii din Balcani.

Părea totuși straniu faptul că repertoriul acestor descoperiri monetare [5] nu înregistra nimic în provinciile limitrofe românești: Transilvania și Banat, provincii de care se leagă o succesiune neîntreruptă de evenimente politice în timpul lui Vlaicu I privitor la independența Țării Românești. Pentru acest motiv considerăm de oportunitate semnalarea unor informații despre un mic tezaur compus în majoritate din monede de la Vladislav I-Vlaicu (1364—1377), tezaur descoperit în nord-vestul Banatului, pe malul stîng al Mureșului.

★

În anul 1939, cu ocazia unor reparații curente la sistemul de îndiguire a Mureșului din zona satului IGRIS (com. Sînpetru Mare, jud. Timiș), un muncitor a găsit un mic tezaur cu monede de argint ale căror legende în majoritate erau în limba slavonă. În întregime (?) tezaurul a fost achiziționat de către colecționarul numismat Virgil Tăpălagă.

---

[1] O. Iliescu, *Cu privire la realizarea unui corpus...*, în „SMIM", I, București, 1956, p. 299.

[2] C. Kiriței escu, *Sistemul bănesc al leului...*, București, 1964, p. 89—90.

[3] L. J. Kovacevic, *O nalpisu na najstarijiu vlas kim novtima*, în „Stări-nar", 2, 1907, p. 55, apud O. Iliescu, în „CNI", 1958, p. 31.

[4] C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, București, 1971, p. 4—5.

[5] O. Iliescu, în „SCN", II, 1958, p. 455 și C. Kiriței escu, *op. cit.*, indică numai patru descoperiri monetare în afara vechilor fruntarii ale Țării Românești: Polonia (Podolia), Moldova (Siret), Serbia (Reseva), Dobrogea (Silistra).

www.dacoromanica.ro

„Revista de istorie", tom 37, Nr. 6, p. 569—577, 1984

În anul 1966 numismatul timişorean T. Nussbaum, coautorul acestui articol, a avut posibilitatea să cerceteze întregul fond de monede (inclusiv însemnările) al colecţionarului mai sus citat şi, întîlnind pentru prima oară acest tip monetar, în Banat, a executat estampaje descriptive şi după piesele tezaurului menţionat.

Numeric, tezaurul este compus din 31 piese monetare, din care: 29 dinari (trei tipuri) de la *Vlaicu-Vodă*, domnul Ţării Româneşti, şi 2 aspri (un singur tip) emişi de ţaratul bulgar al lui *Sracimir*.

VLADISLAV I-VLAICU (1364–1377)

I tip = 2 monede, — *legenda în limba latină* (tip I.a., comun muntean) [6].

Av. Stema dinastică a Basarabilor avînd ca mobilă heraldică un scut despicat, fasciat prin patru piese în prima secţiune, cea de a doua prezentînd cîmpul liber. În bordura formată din două cercuri concentrice perlate, legenda în limba latină:

+ M LADIZLAI WAIWODE

Rv. Stema Ţării Româneşti de tip emblematic avînd ca reprezentări armoriate: un coif în profil spre dextra, cu viziera închisă; deasupra — cu rol de cimier — *aquila valachica* spre dreapta (în sens heraldic), cu aripile închise şi capul conturnat (trece peste cercul linear interior) [7]. Legenda, în bordură (c.p.e., c.l.i.), întreruptă de coif:

+ TRANSA — LPINI

AR. 16–17 mm.; dinari.

(Gh. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu, *Monede*..., Bucureşti, 1977, p. 10, nr. a. 14)

II tip = 5 monede, — *legendă bilingvă*: *av.* latină, *rv.* slavonă (Ic — comun muntean)

Av. c.m.s.

+ M LADIZLAI WAIWODE

c.p.e., c.l.i.

Rv. Acelaşi coif în profil spre dreapta, cu o mică cruce incusă sub viziera închisă; deasupra lui, *aquila* spre dreapta cu capul conturnat; în cantonul inferior dextra, o stea cu 6 raze. Legenda în limba slavonă:

+ І ѵдн — вллві

c.p.e., c.l.i.

AR. 16–17 mm; dinari.

(O. Iliescu, în *SCN*, II, Buc. 1958, p. 311, nr. B/8)

III tip = 22 monede, — *legenda în limba slavonă* (tip I.b., comun muntean)

Av. c.m.s., cu o globulă broşată în centrul scutului.

+ Іѡвллдіслдѣ — воѳво

2. c.p.

[6] Păstrăm clasificarea din Gh. Buzdugan..., *Monede*..., Bucureşti, 1977, p. 8–9.

[7] Din estampaj nu se poate stabili dacă acest semn constituie iniţială la legendă sau dacă acest semn are axul vertical pînă în aripa aquilei.

www.dacoromanica.ro

Rv. c.m.s.; crucea incusă de sub vizieră pare a fi treflată (?) iar steaua are 8 raze (simbolul soarelui, miniaturizat)

+ ІѠѴКАДД — ҐСАДК

c.p.e., c.l.i.

AR. 16—17 mm. dinari (O. Iliescu, *idem*, p. 306, nr. B/6)

SRACIMIR (1360—1396), ŢARUL BULGAR DE LA VIDIN

Un singur tip = 2 monede

Av. Ţarul Sracimir nimbat, pe tron; ţine în mînă dr. un sceptru care trece peste cercul interior (fără a despărţi legenda) iar în mîna stg. un volumen. Sub tron, o secure (?). Legenda circulară, între două cercuri perlate, începe deasupra efigiei:

+ ІѠСЄРЧИМЮЬ

Rv. revers calp; legendă aproape total ilisibilă (s-au mai putut observa doar literele slavone: I- CP-) [8]

AR. 17 mm. aspri

(*SCN*, II, 1958, p. 360, cls. III var. I. gr. A, 45)

Locul descoperirii tezaurului respectiv [9] corespunde coordonatelor geografice: long. 20°45'5", lat. 46°12'20" (măsurat pe harta 1/25 000) [10], adică la 3,5 km N.V.N. de liziera satului *Igriş* şi la cîţiva zeci de metri în exterior de baza taluzului care constituie digul de pe versantul sudic al rîului Mureş.

Alte detalii referitoare la contextul arheologic al descoperirii — exceptînd o informaţie despre o monedă romană [11], descoperită tot la *Igriş* — nu s-au mai putut obţine. Dar o recentă periegheză în zona de referinţă [12] ne-a relevat numeroase perimetre cu fragmente ceramice care atestă urme intense de locuire începînd din perioada daco-romană şi, cu continuitate neîntreruptă, pînă tîrziu în secolele XVI—XVII.

Într-adevăr, rezultatele arheologice din periegheză sînt confirmate şi de surse documentare care atestă că la vest de satul IGRIS-EGRES-AIGRIS (amintit documentar în anul 1191), pînă la CENAD (vechiul URBS MORISENA) au existat mai multe localităţi, azi dispărute, dintre care enumerăm: *villa Alchy* (cu prima menţiune documentară în anul 1330) [13], *Baatur* (1230), *Inad* (1230), *Kenez* (1191), *Markys* (1232), *Oskola= O'Skola* (1466), *Sceuleus* (1230), *Kemenche* (1256) [14].

---

[8] Pentru determinare s-a consultat unica lucrare accesibilă: Ileana Băncilă, *Din numismatica lui Stracimir*, în „SCN", II, 1958, p. 345—364. Identificarea legendei de pe *avers* din Tabelul de la p. 358 la nr. 77 (corespondentul pentru *revers* fiind legenda cu nr. 78).

[9] Notăm că V. Tăpălagă, cel care a achiziţionat respectivele monede, s-a deplasat la locul descoperirii şi, apoi, ni l-a descris amănunţit, relatări şi informaţii care ne permit în prezent să cartăm şi acest punct topo-numismatic pe harta descoperirilor monetare din Banat.

[10] Harta L. 34.66. D.a., DTM, 1965.

[11] În colecţia numismatică particulară a lui Lemparter (Timişoara) a figurat un denar de la Filip Arabul, cu menţiunea: „ca fiind găsit la Igriş".

[12] C. Răileanu, *Periegheză topoarheologică*, 1981.

[13] *Documente privind Istoria României*, C. II, (Bucureşti), 1953, p. 319, nr. 591.

[14] C. Suciu, *Dicţionar Istoric*, III, (Bucureşti), 1968, pp. 288, 292, 343, 350, 367, 381, 400; prt. „Kemenche" vezi şi „Tibiscus", 3, Timişoara, 1974, p. 165—169.

www.dacoromanica.ro

Este evident, chiar și fără o analiză etimologică de profunzime, că majoritatea absolută a denumirilor acestor localități sînt toponime pur românești, formate cu mult timp înaintea menționării lor în documente. Scribii cancelariilor medievale au transcris aceste denumiri după fonetica maghiară. Dar oricît de stîlcit sînt ele redate nu poate fi ascunsă originea lor topică românească [15].

Existența în trecut, încă din zorii istoriei, a unui mare număr de așezări în această zonă de cîmpie a fost înlesnită și de condițiile mediului geografic, întrucît lunca Mureșului și cea a Arancăi sînt separate de un interfluviu larg de cca. 10 km, nu prea înalt, arareori inundabil, pe care se păstrează tiparul albiilor părăsite și a numeroase grinduri [16] care facilitau habitatul.

Dintre localitățile dispărute de mai sus ne oprim la „KENEZ" un topic întîlnit nu numai în Banat (de două ori) sau în Crișana (trei ori) [17] ci și în alte regiuni ale țării (sub variante), topic care conservă apelativul *cnez-chinez*, cu semnificația de conducători de cnezate sau al unor grupări mai mici de sate [18]. Despre această localitate se spune că era amplasată vis-à-vis de Nădlac [19] (localitate în j. Arad, pe versantul drept al Mureșului). Deci „Kenez" exista aproximativ în perimetrul descoperirii tezaurului amintit.

Mai menționăm și faptul că un istoric bănățean, I. Lotreanu, citînd surse din istoriografia maghiară, afirmă că unul dintre amintitele sate dispărute (*Oskola* — aflat în vecinătatea localității *Kenez*) era în 1466 proprietatea lui *Nicolae Dancs* [20], — un hipocoristic (Danciu) des întîlnit la boierimea din Țara Românească în secolele XIV—XV.

De asemenea, nu lipsit de importanță este și elementul topoarheologic ce figurează pe o hartă întocmită în sec. XVIII de către savantul italian *Griselini*, element amplasat în imediata apropiere de localitatea Egres = Igriș sub denumirea de „Romer Schantz" [21]. Semnul de „val" nu mai figurează pe hărțile întocmite ulterior dar acesta apare totuși ca topic în hotarul satului Igriș pe un plan cadastral din secolul trecut sub denumirea de „*Jare*" [22] — denumire sub care sînt cunoscute și alte valuri antice din Banat [23].

Și mai elocventă pentru problematica dezbătută este denumirea unei părți de hotar : „Cîmpul lui Traian", — un topic ce figurează între satele Igriș și Saravale chiar pe o hartă de execuție mai recentă [24].

Ne-am referit la elemente de topoarheologie locală în strînsă corelație cu informațiile documentare, de cartografie istorică, toponimie sau onomastică tocmai pentru a sublinia că și în această zonă — ca de altfel

[15] Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 29, 36, 66; I. Pătruț, *Onomastica românească*, București, 1980, p. 65, 127.

[16] O. Herșcovici, *Cîmpiile României*, Timișoara, 1973, p. 87.

[17] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV...*, București, 1933, p. 107 109, 142, 256, 291, 325.

[18] *Istoria României*, II, 1960, p. 805.

[19] Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 350.

[20] I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1936, p. 356.

[21] Francescus Griselini, *Tabula Bannatus Temesiensis*, Vindobona, 1776 (anexă la *„Istoria Banatului Timișan"* în traducerea lui N. Bolocan).

[22] *Plan cadastral*, sc. 1:2880, XIV, planșa 53, anul 1877.

[23] Marsigli, *La Hongrie et le Danube*, Haga 1741, (planșa : „Mappa Potomografica).

[24] Plan 1/20.000, Nădlac-Est, nr. 1563, I.G.M. București, 1940.

www.dacoromanica.ro

în tot Banatul — a existat o densă și veche populație românească cu o certă continuitate de locuire. O situație care concură implicit la stabilirea cauzelor privind circulația monedelor lui Vlaicu, tezaurizarea lor pe valea Mureșului de jos, aproape de Tisa.

★

Cînd și cu ce prilej a putut fi îngropat acest tezaur la Igriș, pe valea Mureșului în Banat?

O întrebare al cărui răspuns poate fi formulat prin mai multe ipoteze, dacă ținem seama de multitudinea evenimentelor politice din timpul domniei lui Vlaicu-Vodă.

Noi propunem ca termen post-quem al îngropării respectivului tezaur anul 1374 și ne sprijinim în stabilirea acestei date pe mai multe raționamente.

Încă din anul 1373 relațiile dintre Țara Românească și Ungaria angevină, după o scurtă perioadă de acalmie, intră într-o nouă criză [25]. Întărirea economică a voievodatului românesc, creșterea prestigiului politico-militar al lui Vlaicu, legăturile sale dinastice cu toți suveranii suddunăreni, relațiile de familie ale Basarabilor cu Ioan V Paleologul [26], precum și alte elemente de natură politico-religioasă alertează curtea de la Buda. La acestea se mai adaugă și faptul că sub aspect juridic relația de suveranitate dintre coroana Ungariei și Țara Românească era pur formală, cel care impusese condiții de pace fiind Vlaicu, triplu învingător al oștilor feudale maghiare din anul 1369 : de la Cetatea Dîmboviței, Severin și Vidin.

Dar consolidarea tînărului stat feudal românesc și, în mod special, creșterea prestigiului pe plan extern al lui Vlaicu constituia în același timp și o atracție pentru românii de peste munți, îndeosebi pentru autohtoni din Banat unde din nou se aprinde flacăra speranței de a scăpa de sub jugul apăsător al stăpînirii străine.

Benedict Himffy, dușmanul cel mai înverșunat al lui Vlaicu și al lui Sracimir (țarul bulgar de la Vidin), revine în grațiile curții angevine și, concomitent cu pregătirile militare de la Orșova în vederea atacării Severinului, dezlănțuie o nouă și crîncenă *proscripție* îndreptată, evident, asupra populației românești din Banat. Desigur, proscripția viza în primul rînd pe *cnezi*, conducătorii satelor bănățene românești.

Unii dintre acești cnezi purtau — așa cum arată documente din anul 1358 — chiar numele de Basarab [27], deci erau înrudiți cu familia voievodului de peste munți.

Acei dintre bănățeni care n-au mai putut rezista furiei cu care se executau proscripțiile dezlănțuite de Himffy, ca reprezentant al autorității maghiare, au fost nevoiți să-și găsească adăpost în Țara Românească [28].

---

[25] Maria Holban, *Raporturile dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în SMIM, 1, București, 1956, pp. 51—57.

[26] Împăratul bizantin se întoarce decepționat în 1370 de la Roma (anterior vizitase și pe Ludovic al Ungariei) de unde n-a primit sprijin contra turcilor cu toată inițiativa sa de renunțare la „ortodoxie", cf. Stelian Brezeanu, O *istorie a imperiului bizantin*, București, 1981, p. 198.

[27] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, II, p. 165.

[28] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Desigur că a existat și un fenomen invers, cu dimensiuni însă reduse, de boieri trădători, cu tendințe centrifuge, oponenți ai operei de centralizare a lui Vlaicu, care s-au refugiat în Banat, de unde unelteau împotriva voievodului Țării Românești. Documentele atestă pe un Carapciu și Ladislau fugiți cu familiile lor în Banat [29].

Într-o asemenea atmosferă încordată se prezentau relațiile valaho-ungare în jurul anului 1374 : de suspiciune reciprocă, de sistare a comerțului cu sare dinspre Țara Românească [30], de pîri și intrigi, de trimiteri a numeroase solii sau iscoade.

Un astfel de trimis al lui Vlaicu spre cetatea regală de la Buda ori la palatinul Ungariei Ladislau de Oppeln (care se înrudise cu voievodul valah prin sora vitregă a acestuia), sau către anumiți nobili români din vestul Banatului, nu putea pătrunde ușor pe calea directă, prin zona Orșovei unde Himffy concentrase deja trupe pentru a ataca Severinul. Un mesager care pleca de la Argeș — reședința de scaun a lui Vlaicu — putea ajunge mult mai sigur și mai ușor în nordul Banatului, sau chiar în inima Ungariei, trecînd prin ducatul Făgărașului (ce aparținea Țării Românești) și, apoi, pe valea Mureșului, pe vechiul drum roman, prin *Bulci*, *Arad*, *Igriș*, *Morisena-Cenad*, *Seghedin*, — drum care la acea dată încă mai putea fi practicabil.

Am văzut mai sus că așezările de pe valea Mureșului din jurul Igrișului aveau nume românești, deci erau locuite de românii băștinași. Un popas la „Kenez" sau chiar punct final a soliei lui Vlaicu la unul dintre cnezii localnici din această localitate, sînt situații posibile și verosimile. După cum tot la fel de explicabilă poate fi și surprinderea soliei de către autoritățile regale, situație în care mesagerul este nevoit să-și îngroape punga cu dinarii românești — dovadă peremtorie, corp delict dacă ar fi căzut în mîna următorilor.

O altă ipoteză privind pătrunderea monedelor lui Vlaicu pînă în nord-vestul Banatului, — *pe calea comerțului*, de pildă —, o excludem. Singurul comerț atestat în acea vreme între cele două țări vecine era cel cu sare [31]. Dar sarea din Țara Românească, în afara faptului că era interzisă în părțile timișene prin scrisoarea regală adresată lui Himffy, din anul 1373 [32], nici n-ar fi putut să alimenteze decît părțile limitrofe din Banat și nicidecum nu se putea transporta sare de la Ocnele Mari (singura exploatare atestată [33]) tocmai în zona Mureșului de jos. Aprovizionarea cu sare în această regiune mureșană, încă din timpul Daciei-romane [34] sau, mai tîrziu, pe timpul voievodului român bănățean Ahtum, se făcea pe calea apei, cu plutele de la ocnele transilvănene [35].

Dacă tezaurul ar fi provenit de la negustorii valahi atunci ar fi fost imposibil ca printre monedele îngropate să nu fi fost și monede ungurești sau de alte tipuri care circulau pe atunci în Ungaria.

---

[29] M. Holban, *op. cit.*, p. 48.
[30] Aurora Ilieș, *Exploatarea sării în Țara Românească*, în „SMIM", I, 1956, p. 756—158.
[31] Nicolae Iorga, *Istoria comerțului cu sare*, București, 1925, p. 52.
[32] M. Holban, *op. cit.*
[33] Aurora Ilieș, *op. cit.*
[34] Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 306.
[35] Cea mai recentă lucrare: Eugen Glück, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 112.

www.dacoromanica.ro

★

Revenind la prima noastră ipoteză şi în sprijinul acesteia, considerăm că este necesar să ne referim şi la compoziţia numerică a tezaurului. Constatăm astfel că din totalul celor 29 monede (luăm în considerare numai dinarii lui Vlaicu) 76% au legenda în limba slavonă şi numai 7% şi respectiv 17% au legenda în limba latină sau bilingvă. Această constatare presupune că posesorul tezaurului, trimisul lui Vlaicu, avea asupra sa un procentaj mai mare de monedă curentă adică provenită dintr-o emisiune recentă, proaspăt pusă în circulaţie faţă de acea dată. În procentaje mai mici poseda tipurile de emisiuni mai vechi, devenite deci rare, adică piese cu legendă latină şi bilingvă.

Este, desigur, hazardat a stabili, doar pe acest simplu criteriu statistic, o cronologie strictă a etapelor în care s-au bătut, pe timpul primei monetării a Ţării Româneşti, diferitele tipuri de monede diferenţiate pe baza limbii în care a fost redată inscripţia din legende. Totuşi, apreciem că merită a fi luat în considerare — fie şi numai ca bază de discuţie — faptul că în urma alterării relaţiilor dintre Vlaicu şi Ungaria angevină din anii 1373—1375 monetăria de la Argeş *nu mai bate monezi cu legendă în limba latină sau bilingvă ci numai în limba slavonă.*

Noua situaţie politică, poziţia şi prestigiul lui Vlaicu exprimată în factologia istorică se oglindeşte astfel, ca un proces complex, şi în numismatică. Căci dacă pe reversul monedelor cu inscripţie latină figura termenul „TRANSALPINA", — care sugera o anumită relaţie de vasalitate — pe cele cu inscripţie slavonă acest termen dispare şi este înlocuit cu termenul onomastic (repetat de pe avers) al voievodului. Observăm astfel, la acest ultim tip, că legenda este asemănătoare ca structură cu cea a monedelor ţarului bulgar Stracimir, ţar repus în drepturile sale legitime de către însuşi Vlaicu, cu prilejul acţiunii militare din 1369 împotriva ocupanţilor maghiari ai Vidinului.

De remarcat că modificarea inscripţiei, din latină în slavonă, n-a condus la nici un fel de schimbare în structura armorialului heraldic din cîmpul monetar. Aceasta scoate în evidenţă faptul că modificarea legendei de pe monede a însemnat pentru Vlaicu o demonstraţie de totală emancipare faţă de coroana angevină, o replică dată presiunii politice îmbrăcată în haine confesionale. Replică care, desigur, nu a însemnat nicidecum o respingere a culturii apusene ci numai şi numai respingerea unor pretenţii politice de tip feudal, total nejustificate. Dintre toţi dinaştii balcanici constatăm că doar singur Vlaicu a adoptat şi menţinut pe monede modelul heraldic apusean, ceilalţi rămînînd conservatori tipului monetar bizantin.

Chiar şi modificarea stelei (canton inferior dextra al reversului) de la 6 la 8 raze a survenit tot la acest ultim tip monetar, ca o accentuare a semnificaţiei simbolice reprezentată de astru [36] privind puterea voievodului şi, implicit, suveranitatea Ţării Româneşti. Iar repetarea — sau dublarea — termenului onomastic ce reprezintă pe suveran, în inscripţia de pe ambele feţe ale monedei, mai simbolizează şi întărirea dinastiei Basarabilor, legitimitatea, identificarea acesteia cu Ţara.

[36] Marcel Sturdza-Săucesti, *Heraldica*, Bucureşti, 1974, p. 71.

www.dacoromanica.ro

De altfel, o analiză atentă a monedelor celor doi suverani : Vlaicu-Vodă și Ludovic — regele Ungariei, scoate în evidență faptul că nu există nici un element comun [37] care să sugereze, în limbajul heraldic feudal, vreo subordonare politică. Din contra, există suficiente dovezi și argumente [38] care indică clar că prima stemă dinastică a Basarabilor și prima emblemă a Țării Românești este compusă din armerii de *asumpțiune*.

Și dacă Vlaicu a adoptat un armorial heraldic de tip apusean era logic ca și inscripția să fie *inițial* tot după influența apuseană, adică în limba latină.

Cum însă Țara Românească figura în cancelariile apusene și sub numele de TRANSALPINA — adică acea denumire atribuită de misiunile catolice venite din statul „apostolic" ungar — Vlaicu a avut serioase motive, de prestigiu în suveranitate, pentru a elimina din legenda monedelor sale toponimul în cauză —, toponim care, dacă nu în fapt, cel puțin în formă sugera o relație de vasalitate față de regatul angevin. Dar despre o asemenea relație de vasalitate nici nu mai putea fi vorba acum, după ce armele își spuseseră cuvîntul în mod hotărîtor la Cetatea Dîmboviței (1369), o victorie a lui Vlaicu împotriva armatelor feudale ungare obținută în condiții similare și tot atît de importantă ca și aceea de la *Posada*, cu 39 ani mai devreme.

Experiența primilor ani de domnie i-a arătat voievodului român că nu putea să se încreadă nici în curtea de la Buda și nici în sprijinul papal ; că pacea solicitată de Ludovic nu era altceva decît un răgaz, o perdea diplomatică în spatele căreia se pregăteau motivații, sub mască religioasă, pentru noi ingerințe din partea coroanei angevine în treburile politice ale Țării Românești. Față de un iminent pericol otoman, țările balcanice și Țara Românească, nu mai puteau conta pe vre-un sprijin papal, prin intermediul statului feudal maghiar, fără riscul unor compromisuri politice ce vizau în esență chiar independența lor.

Ca atare, noua orientare a lui Vlaicu spre o diplomație balcanică, cu statele suddunărene, în scopul asigurării independenței țării, obliga curtea de la Argeș în a-și fixa opțiunile și față de ritualul confesional ortodox, inclusiv asupra scrierii aferente : alfabetul cirilic.

Ori dacă în noua cancelarie domnească —, organizată în acea vreme numai de către biserică —, s-a oficializat scrierea cu caractere slavone-cirilice și monetăria trebuia să-și modifice matrițele, în sensul unei adecvate imprimări de inscripții monetare.

Că această bruscă orientare a avut un caracter pur politic și nicidecum religios, o demonstrează eliminarea toponimului TRANSALPINA. Cu alte cuvinte, ștergerea oricăror urme de pretinsă suveranitate sau motive de imixtiune din partea regatului angevin asupra Țării Românești.

O atitudine care a constituit o constantă pe tot timpul ultimilor ani de domnie ai lui Vlaicu, demonstrată și de faptul — este de reținut acest argument — că în perioada domniei asociate (1375—1377) cu fratele său Radu *nu s-au bătut monede cu legendă în limba latină sau bilingvă*.

---

[37] Pentru monedele și sigiliile din timpul lui Ludovic cel Mare : Szalay Baróti, *A magyar nemzet története*, Budapest, (f.a.), vol. II, p. 65, 69, 73, 80, 82; Szilagyi Sándor, *A magyar nemzet története*, Budapest, 1895, p. 223; Unger Emil, *Magyar Eremnatározó*, I, Budapest, 1961

[38] O. Iliescu, *O aquilă neobișnuită*, în „Magazin Istoric", V, 1971, 3, p. 27—32.

www.dacoromanica.ro

Iată, aşadar, unele din considerentele [39] care ne-au întărit convingerea că *procentajul numeric* al tipurilor de monede din tezaurul de la *Igriş*, diferit în funcţie de scrierea în care e redată inscripţia de pe legende, nu este deloc întîmplător ci indică, suficient de precis, ordinea etapelor celor trei emisiuni ale lui Vlaicu, — etape corespunzătoare evoluţiei politicii sale externe în relaţiile cu ţările vecine. Ultima etapă este aceea în care s-au bătut monede cu legendă în limba slavonă (aproximativ anul 1374), etapă ce reflectă şi prin numismatică, poziţia dîrză şi hotărîtă a lui Vlaicu faţă de regatul angevin şi faţă de papalitate.

În concluzie, considerăm că prin tezaurul de la IGRIS (Banat) cu monede de la Vlaicu-Vodă, — în afara faptului că se clarifică unele probleme de ordin pur numismatic, îmbogăţind şi repertoriul descoperirilor cu primele monede româneşti —, se aduce şi o contribuţie istorică esenţială asupra permanentei idei de unitate a poporului român de pe ambele versante ale Carpaţilor, popor vremelnic despărţit prin vitregia vremurilor de atunci.

În plus, discuţia referitoare la scrierea în care sînt redate inscripţiile de pe aceste monede (latină sau slavonă) precum şi ordinea cronologică a emisiunilor respective evocă unul dintre multele episoade de luptă pentru independenţă, suveranitate şi, mai ales, pentru păstrarea identităţii întregului nostru popor.

[39] Nu putem neglija în raţionamentul nostru nici cele două monede de la Sracimir ale căror prezenţă în tezaurul de la Igriş confirmă nu numai bunele relaţii ale suveranului bulgar cu Vlaicu-Vodă ci şi faptul că acest tip monetar a fost emis după restaurarea ţaratului de la Vidin (1369) — restaurare realizată cu sprijinul efectiv militar al ostaşilor Ţării Româneşti.

www.dacoromanica.ro

DIN NOU CU PRIVIRE LA DEMOGRAFIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN SECOLUL XV

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

Raritatea izvoarelor cu privire la realitățile demografice românești, îndeosebi în primele veacuri după constituirea Țării Românești și Moldovei, face binevenită orice nouă informație, cît de sumară, referitoare la acest aspect esențial al evoluției societății noastre medievale. O informație nouă confirmă sau corectează datele anterior cunoscute, consolidează punctul de reazem al investigației și interpretării, încă foarte slab, permite reevaluarea cunoștințelor anterior acumulate și a concluziilor întemeiate pe ele și restrînge aria, atît de largă încă, a aproximației.

Noul izvor pe care îl supunem atenției specialiștilor demografiei noastre medievale e desprins din categoria *vechilor tipărituri* europene, atît de bogată și pentru trecutul nostru, dar numai parțial explorată de istoriografia română. Autorul scrierii din care ne extragem informația se numește în versiunea latinizată Johannes Boemus Aubanus, iar în originalul german, probabil, Johann Beham din Aub, orășelul din Würzburg unde văzuse lumina zilelor. Puține se știu cu privire la viața și activitatea sa. Datele biografice cele mai însemnate care ne-au parvenit cu privire la el consemnează, pe lîngă locul nașterii, faptul că a fost capelan la Ulm, spre sfîrșitul secolului XV, și că a cultivat cu asiduitate ebraistica, domeniu care avea să cunoască o largă audiență în cercurile intelectuale ale Germaniei în secolul XVI și la dezvoltarea căruia Johannes Aubanus a contribuit în largă măsură [1]. Celebritatea i-a fost însă asigurată de un tratat geografic-etnografic tipărit prima oară în 1520 sub titlul *Omnium gentium mores, leges et ritus* etc., lucrare retipărită deseori în cursul secolului XVI în Germania, Franța și Italia [2]. Însemnătatea sa ca izvor de informare pentru realitățile europene ale secolului XV îi asigură astăzi încă o valoare deosebită.

Informațiile de istorie românească ale scrierii lui Johannes Aubanus — o folosim în ediția italiană din 1564 care ne-a stat la îndemînă [3] — sînt puține dar de însemnătate excepțională. Ele nu au rămas necunoscute istoriografiei noastre ci, dimpotrivă, au fost folosite atît pentru cercetarea luptelor din Țara Românească, anume acelea dinastice dintre

[1] v. datele cu privire la Johannes Aubanus în *Allgemeine Deutsche Biographie*, III, Leipzig, 1876, p. 30.

[2] *ibidem*.

[3] Giovanni Boemo Aubano, *I costumi, le leggi et l'usanze di tutte le genti*, Venezia, 1564 (Biblioteca Institutului de Istorie N. Iorga, cota I 2260 L).

www.dacoromanica.ro

Dăneşti şi Drăculeşti, cît şi pentru afirmarea romanităţii românilor în publicistica europeană incipient umanistă [4]. Au rămas însă neintegrate de medievistica noastră — după cît ştim — informaţiile scrierii amintite cu privire la populaţia şi fiscalitatea Ţării Româneşti. Iată, înainte de orice alte consideraţii, fragmentul referitor la aceste realităţi medievale româneşti :

„Ma i Vallacchi sono divisi in due parti per la facion loro, e sono i Draguli e i Dani, o Davi.... Hora i Draguli manco potenti che i Davi chiamarono e condussero in quel paese in favor loro i Turchi, non sono molti anni; e così i Davi vennero quasi ad essere del tutto estinti. Ma Giovanni Huniade, che fu detto anche il Vaivoda, huomo valoroso, e di molto spirito soccorse poi in ultimo i Davi; e levando quel paese di mano dell'inimico, l'attribuì a sè e se ne insignorì. I Valacchi attendono molto all'agricultura et al bestiame, il che dimostra l'origine loro. Pagano tributo al Re, ma una volta solo in vita di ciascun Re, et il pagano tosto, ch'el Re è creato, et è tale il tributo: ogni famiglia in nome di tributo li da un bue; e si dice che siano sessanta miglia famiglie, e più. Chi non andasse alla guerra, essendogli commandato che vada, sarebbe fatto morire... [5].

Deşi redactat la sfîrşitul secolului XV sau la începutul secolului XVI, textul citat reflectă situaţia Ţării Româneşti în vremea lui Iancu de Hunedoara. Momentul însuşi la care se referă textul poate fi mai îndeaproape stabilit. Precizările izvorului cu privire la sprijinirea Dăneştilor de Iancu de Hunedoara împotriva Drăculeştilor, trecuţi de partea turcilor, şi în acelaşi timp la preluarea directă de acesta a domniei Ţării Româneşti, conduc cu certitudine la anii 1447—1448; într-adevăr, în acest interval, Iancu îşi transferă protecţia de la Vlad Dracul, care avea să cadă victimă noii direcţii a politicii guvernatorului regatului Ungariei faţă de Ţara Românească, asupra lui Vladislav Dan, şi în acelaşi timp introduce în titulatura sa titlul de „voievod al Ţării Româneşti", care marchează intenţia sa de a controla mult mai îndeaproape decît pînă atunci viaţa politică a principatului muntean [6].

Informaţia umanistului german se referă aşadar la un moment cînd guvernatorul regatului ungar nu se resemnase încă să accepte poziţia de echidistanţă a Ţării Româneşti între Regatul ungar şi Imperiul otoman, poziţie care avea să fie consfinţită cîţiva ani mai tîrziu, în 1452, de tratatul de pace turco-ungar, încheiat din iniţiativa aceluiaşi Iancu de Hunedoara.

Datele cuprinse în scrierea lui Johannes Aubanus provin neîndoielnic din surse ale regatului ungar, constatare încă mai evidentă în ceea ce priveşte ştirile demo-fiscale care constitue obiectul comunicării de faţă. Aşadar, potrivit textului, în jurul anului 1447—1448, Ţara Românească avea obligaţia de a presta tributul (birul) în boi regelui Ungariei, o dată în cursul fiecărei domnii, după încoronare. Tributul era aşezat pe unităţile contribuabile ale ţării, care erau familiile. Constatarea impune concluzia că numărul familiilor era indicat de autorităţile Ţării Româneşti

[4] A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 76.
[5] Giovanni Boemo Aubano, *op. cit.*, f. 111 v.
[6] C. Mureşan, *Iancu de* [illegible] 68, f. 141.

www.dacoromanica.ro

şi acceptat, după negocierile de rigoare, de regalitatea ungară (situaţia avea dealtminteri să se repete în raporturile Ţării Româneşti cu Imperiul otoman, cînd acesta din urmă a preluat obligaţia de tribut a celui dintîi. Numărul familiilor contribuabile fusese fixat, în vremea la care se referă izvorul nostru, la 60 000. Izvorul ştie însă că acesta era un minimum — expresie a tendinţei Ţării Româneşti de a reduce cît mai mult povara care apăsa prin tribut asupra ei — şi adaugă în consecinţă, după indicaţia cifrică — 60 000 suflete —, cuvintele „şi încă mai mult".

Legătura între fiscalitate şi informaţia demografică e evidentă şi în cazul acestei ştiri ca şi în cele ulterioare referitoare la Ţara Românească. Acestei legături îi datorăm şi ştirile cele mai temeinice cu privire la situaţia numerică a populaţiei ţării, chiar dacă ea a fixat limitele cunoştinţelor noastre în această materie. Criteriul vistieriilor medievale era unitatea fiscală, iar aceasta, în cazul Ţării Româneşti, se dovedeşte, prin izvorul de faţă şi prin altele mai tîrzii, a fi fost familia. La acest prag s-a oprit interesul vistieriei şi aceasta e şi limita informaţiei noastre demografice. Încercarea de a trece dincolo de acest prag presupune un răspuns la mai multe întrebări pe care, în cele ce urmează, ne vom mărgini să le enunţăm doar.

Cea dintîi întrebare care se impune de la sine priveşte accepţia termenului de familie în izvorul nostru, în terminologia vistieriei Ţării Româneşti; e familia secolului XV identică cu gospodăria ţărănească sau indică ea un grup fiscal mai larg? Răspunsul la această întrebare e absolut necesar pentru orice încercare de a fixa media numerică a „familiei". Ce categorii se aflau în afara obligaţiei de a face faţă tributului? Cele ale stărilor privilegiate, cele ale gospodăriilor nou întemeiate ş.a.m.d.? Deschisă încă rămîne şi problema statutului fiscal al ţărănimii libere. Răspunsul la aceste întrebări e indispensabil pentru încercarea de reconstituire a numărului populaţiei în ansamblul său, dar e evident că el nu poate veni decît dintr-o cercetare temeinică a organizării fiscale a ţării în evul mediu, iar o asemenea cercetare lipseşte încă.

Indicaţia cifrică a textului lui Johannes Aubanus cu privire la populaţia Ţării Româneşti îşi găseşte o surprinzătoare confirmare într-un izvor redactat anterior, dar care se referă la o dată mai tîrzie, anume anii 1475—1476. E vorba de raportul trimis ducelui de Milano de Mathias Corvin la sfîrşitul anului 1475 cu privire la veniturile regatului său şi înregistrat în însemnările zilnice ale cancelarului ducatului milanez, Cicco Simonetta[7]. Ambele izvoare cuprind aceeaşi evaluare globală a numărului unităţilor contribuabile ale ţării la mijlocul secolului XV, anume 60 000. Cum cele două izvoare sînt complet independente unul faţă de celălalt, ne aflăm în faţa unui caz fericit de confirmare a celei mai vechi indicaţii cifrice, de natură fiscală, cu privire la demografia ţării. Datele fiscale privitoare la îndatoririle acesteia faţă de regatul ungar cuprinse în ambele texte trădează sursa lor comună de informare, vistieria regatului ungar.

Şi un text şi celălalt menţionează darea în boi datorată de ţară regelui Ungariei, o dată în domnia fiecărui rege; dar în vreme ce textul lui Johannes Aubanus susţine că achitarea acestei dări se efectua „cînd

[7] Ş. Papacostea, *Populaţie şi fiscalitate în Ţara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, în „Revista de istorie", XXXII, 1980, nr. 1782.

www.dacoromanica.ro

e ales rege", textul înregistrat de cancelarul ducatului milanez afirmă că ea se făcea cînd regele se căsătorea [8].

Între cele două izvoare există şi alte deosebiri. Prima priveşte denumirea unităţii fiscale de bază a Ţării Româneşti, care în textul lui Johannes Aubanus e denumită *famiglia*, iar în cel al lui Mathias Corvin, *casa* sau *casata*. Dar identitatea aprecierii globale — 60 000 — dovedeşte că cei doi termeni se suprapun. În vremea la care se referă cel de-al doilea text — domnia lui Mathias Corvin —, darea boilor dispăruse, neîndoielnic ca urmare a modificării raporturilor dintre Ţara Românească şi Regatul ungar după 1462, aşadar după marea campanie a lui Mehmet II împotriva lui Vlad Ţepeş; ca dare, tribut, căzut în desuetudine, înregistrează raportul vistieriei regatului ungar din 1475 darea boilor. În schimb, acest din urmă text pomeneşte *darea calului*, percepută tot pe gospodării sau familii — casate —, convertită în bani şi impusă tuturor gospodăriilor, inclusiv cele boiereşti. Sensul ei primordial şi probabil actual încă la data la care o înregistrează izvorul nostru e *politic*, fiind vorba de un *signum dominii*.

Cercetări noi în arhivele şi bibliotecile europene vor aduce neîndoielnic la iveală informaţii noi cu privire la demografia ţărilor române în evul mediu.

[8] *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

ADUNAREA GENERALĂ ANUALĂ A INSTITUTULUI DE STUDII SUD-EST EUROPENE

În ziua de 10 februarie 1984 a avut loc Adunarea generală a oamenilor muncii a Institutului de Studii Sud-Est Europene, a douăzecea adunare anuală de la înființarea în octombrie 1963. La lucrări au fost prezenți prof. dr. Ioan Iovițpopescu, rectorul Universității din București și prof. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de Istorie-Filosofie.

Darea de seamă, prezentată de prof. Eugen Stănescu, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, a evidențiat faptul că activitatea din anul 1983 a acestui Institut a avut în vedere indicațiile cuprinse în ultimele documente de partid în problemele muncii științifice, organizatorice și politico-educative. Această activitate s-a axat pe afirmarea spiritului novator, revoluționar în abordarea temelor de cercetare, în perfecționarea metodelor și stilului de muncă. Ca și în anii precedenți, activitatea Institutului reflectă caracterul multi- și interdisciplinar comparatist al cercetării în domeniul studiilor sud-est europene, continuîndu-se studierea unor probleme majore de istorie, cultură și civilizație a popoarelor din acest spațiu, privite în larg context internațional. În acest sens s-a pus în lumină rolul poporului român în sud-estul Europei, în cadrul interferențelor de civilizații din zonă, contribuție la cunoașterea temeinică a realităților istorice, mai vechi și mai noi pentru a servi astfel, pe planul cercetării științifice, politica promovată de partidul și statul nostru pentru asigurarea păcii și destinderii în Balcani, pentru transformarea lor într-o zonă lipsită de arme nucleare.

În cursul anului 1983, activitatea de cercetare s-a desfășurat potrivit indicațiilor și sarcinilor reieșite din documentele de partid, precum și prevederilor din Planul de Stat și Programul prioritar de cercetare în științele sociale și politice. Planul a cuprins un număr de 11 probleme și 17 teme, în cadrul cărora s-au elaborat 18 lucrări. Au fost finalizate 11 contracte de cercetare și alte 15 contracte au fost continuate sau începute în anul 1983, urmînd a fi încheiate în 1984 sau 1985. Darea de seamă menționează că toți cercetătorii și-au îndeplinit obligațiile de plan și contractuale, iar lucrările predate au fost trecute prin Consiliul științific și depuse la ASSP în termenele fixate prin contracte.

În continuare au fost prezentate nominal lucrările încheiate în anul 1983 și anume :

1. Eugen Stănescu, *Cultura medievală românească și rolul ei în sud-estul Europei în timpul dominației otomane* ; 2. Cristina Feneșan, *Desfășurarea răscoalei pe domeniul Zlatnei și Hunedoarei între 3— 27 noiembrie 1784* ; 3. Cornelia Pleșca, *Contribuții la istoria locuinței în spațiul carpato-balcanic. Tipuri de locuințe la tracii carpato-balcanici (epoca bronzului și Hallstatt)* 4. Anca Tanașoca, *Sprijinul acordat de societatea românească refugiaților sud-slavi în Țările Române în secolele XV— XVII* ; 5. Anca Ghiață, *Hărțile medievale și moderne— izvor al realităților de geografie istorică din sud-estul Europei* ; 6. Elena Scărlătoiu, *Meglenoromânii. Interferențe lingvistice* ; 7. Cornelia Danielopolu, *Cartea și tiparul în limba greacă în societatea românească și sud-est europeană în sec. XVII— XVIII* ; 8. Lidia Demény, *Cartea și tiparul chirilic* ; 9. Ștefan Vilcu, *România, Balcanii și pacea de la București (1913— 1916)* ; 10. Andrei Pippidi, *Imprejurările politice din România și necesitatea creării primului Institut de Studii Sud-Est Europene la București (1912— 1914)* ; 11. Zamfira Mihail, traducerea textului și Studiu introductiv la lucrarea Nicolae Milescu, *Opere complete* ; 12. Tudor Teoteoi și Emanuela Mihuț, introducerea, traducerea textului, note și comentarii la lucrarea „Dionisie Fotino. *Istoria vechii Dacii*, Ediție critică" ; 13. Elena Siupiur, *Prelucrarea matematică a informației legate de frecvența și evoluția istorică a genurilor în literaturile română și bulgară în perioada modernă* ; 14. Anca Ghiață, *Procesul de modernizare a terminologiei românești social-politice* ; 15. Eugenia Ioan, *Tradiție și inovație în lexicul social-politic la popoarele iugoslave în epoca modernă* ; 16. Cornelia Danielopolu, *Termeni social-politici în textele în limba greacă din Principate, la începutul secolului XIX* ; 17. Cătălina Vătășescu, *Lexicul social-politic albanez (sfîrșitul sec. XIX-sec. XX)* ; 18. Lia Brad, *Lexicul social-politic al textelor revoluției grecești de la 1821.*

„Revista de istorie", tom 37, nr. 6, p. 582—588, 1984
www.dacoromanica.ro

De asemeni, în anul 1983, au început sau au fost continuate, având termen de predare parțială, un număr de alte 20 de studii, prezentate nominal în darea de seamă. A fost subliniat faptul că numeroși cercetători ai Institutului au fost antrenați în activități științifice peste obligațiile de plan și contractuale.

Referindu-se la valorificarea cercetării științifice în cadrul planului din anul 1983, s-a arătat că au apărut următoarele cărți : ,

Documente turcești privind istoria României, vol. II (1774—1791), volum întocmit de Mustafa Mehmet, apărut la Editura Academiei, XVIII+350 p., care cuprinde peste 300 de documente turcești, majoritatea inedite, privitoare la raporturile româno-otomane după pacea de la Küciuk-Kainargi.

Andrei Pippidi, *Tradiție politică bizantină în Țările Române în sec. XVI— XVIII*, Edit. Academiei. Lucrarea aduce numeroase contribuții la istoria statelor românești în Evul Mediu tîrziu, cu referiri speciale la lupta pentru autonomie și independență a Țărilor Române din punctul de vedere al destinului istoric al ideilor politice bizantine.

Izvoarele răscoalei lui Horea, seria A Diplomataria, vol. 2, oct.— dec. 1784, Edit. Academiei, volum întocmit de un colectiv de autori al Institutului de Istorie din Cluj (Acad. Șt. Pascu, Al. Neamțu, Costin Feneșan), la care a colaborat Cristina Feneșan.

În afara planului a fost editat volumul : Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, Edit. Eminescu, ediție realizată de Cornelia Papacostea-Danielopolu, cu prefața de N. S. Tanașoca, cuprinzînd principalele lucrări ale reputatului specialist în domeniul studiilor sud-est europene.

Se află într-un stadiu înaintat de lucru la Edit. Academiei intrate în tipografie, volumele : *Istoria Dreptului românesc*, vol. II, partea I, la care colaborează Liviu Marcu și Ioan Matei ; *Compendiu de istoria dreptului românesc*, la care colaborează Liviu Marcu ; G. Murnu, *Studii istorice privind trecutul românilor de peste Dunăre*, ediție îngrijită și studiu introductiv de N. S. Tanașoca. ,

Se află depuse la Edit. Academiei, așteptînd să intre în lucru, următoarele cărți :

Maria Alexandrescu-Vianu, *Contribuții la studiul artei provinciale romane ; Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. II, culegere de studii, secretar Elena Siupiur ; *Studii istorice sud-est europene*, vol. II, autori : Olga Cicanci, Cornelia Danielopolu, Elena Siupiur, Cătălina Vătășescu. Prefață de Al. Duțu și postfață de Eugen Stănescu.

De asemenea, Institutul nostru a pregătit un volum de studii ale membrilor săi pentru Congresul de studii sud-est europene de la Belgrad din septembrie 1984, coordonatori Ioan Matei și Olga Cicanci. Au predat studii : Zamfira Mihail, Cornelia Danielopolu, C. Iordan, Anca Tanașoca, Cristina Feneșan, R. Păiușan, A. Pippidi. Lidia Demény, Olga Cicanci, St. Vilcu, T. Teoteoi, Elena Scărlătoiu, Emanuela Mihuț, Eugenia Ioan, L. Marcu, Elena Siupiur, I. Matei, Cătălina Vătășescu, Maria Alexandrescu-Vianu, Cornelia Belcin-Pleșca, M. Mehmet și Lia Brad.

Cercetătorii Institutului au publicat sau au predat pentru publicare un număr de 58 de studii și articole în reviste de specialitate.

Darea de seamă a trecut în revistă și activitatea bibliotecii, ca și a publicației Institutului, „Revue des études sud-est européennes. În fondurile Bibilotecii Institutului s-au aflat, la finele anului 1983, 22.973 volume, din care 15.002 vol. carte și 7.971 periodice. În ce privește revista, toate numerele tomului XVI au apărut la termen și în bune condiții. Numărul 1 a cuprins un articol dedicat aniversării a 65 de ani de viață și 50 de ani de activitate revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu și un grupaj intitulat „Interferențe istorice„ Nr. 2/1983 a cuprins un grupaj intitulat „Cunoștințe și realități culturale în sec. XVIII" precum și un alt grupaj dedicat celui de-al VI-lea Congres internațional al Secolului Luminilor. Nr. 3 a cuprins grupaje „Bazele civilizației sud-est europene" și „Politica romană și bizantină". Nr. 4 a cuprins articole grupate sub genericul „Raporturi diplomatice și economii moderne". Revista a continuat să publice regulat rubrica „Oamenii de știință și pacea".

Activitatea de integrare cu învățămîntul s-a reflectat în : participarea unei grupe de studenți de la Facultatea de istorie-filosofie la practica în Institut, prelegeri în cadrul seminarului de limbă și civilizație neogreacă din Institut și de la Direcția generală a Arhivelor Statului.

În cursul anului 1983 cercetătorii din institut au participat la manifestări științifice internaționale și au efectuat călătorii de documentare în străinătate. Astfel :

Elena-Casandra Scărlătoiu, Tudor Teoteoi, Nicolae-Șerban Tanașoca, Elena Siupiur au participat la lucrările Comisiei mixte româno-bulgare de istorie, Sofia, 13—18 dec. 1983. Nicolae-Șerban Tanașoca și Tudor Teoteoi au susținut un raport privind istoriografia românească a problemei stăpînirii primului țarat bulgar la nord de Dunăre (sec. VIII—X), iar Elena-Casandra Scărlătoiu a făcut considerații lingvistice pe marginea aceleiași probleme. Al. Duțu, Cornelia Papacostea-Danielopolu și Olga Cicanci, au participat cu comunicări la al III-lea Simpozion al Centrului de cercetări neogrecice al Fundației Naționale din Atena, 18—25 sep. 1983. La același

www.dacoromanica.ro

simpozion a trimis o comunicare Lidia Demény. Mustafa Mehmet a participat la primul Seminar Internațional de literatură populară turcă, desfășurat la Eskișehir — Turcia, între 6—9 mai 1983. Eugenia Ioan și Liviu Marcu au participat la cea de a XIII-lea Reuniune internațională a slaviștilor, Belgrad, 1983; Eugenia Ioan a participat și la Simpozionul „Genurile literare: teorie și istorie", Belgrad, Academia de științe și arte a Serbiei, sep. 1983. Liviu Marcu a participat la Seminariile de limbă albaneză de la Prishtinë și limbă sîrbo-croată la Belgrad; Lia Brad a participat la cursurile de limbă și civilizație bulgară de la Sofia; Tudor Teoteoi a efectuat o călătorie de documentare în Bulgaria, la invitația Centrului de bulgaristică de la Sofia; Zamfira Mihail a efectuat o călătorie de studii în U.R.S.S., iunie 1983. Eugen Stănescu a efectuat o călătorie de documentare în R.F.G. de două luni — pe baza unei burse acordată de Deutscher Akademischer Austauschdienst — în cadrul căreia a ținut cîteva conferințe despre dezvoltarea studiilor sud-est europene în România.

Un alt capitol al dării de seamă s-a referit la viața științifică internă a Institutului.

Sesiunea anuală de referate și comunicări privind rezultatele cercetării, intrată în tradiția din ultimii ani ai Institutului, a avut loc la 25 ianuarie 1983. Au prezentat comunicări: Anca Ghiață, *„Țara Românilor" la Dunărea de Jos (sfîrșitul sec. XII—începutul secolului XIV)*; Tudor Teoteoi, *Teoria imigraționistă a lui Georg Stadtmüller*; Cătălina Vătășescu, *Observații asupra unor construcții participiale și infinitivale în dialectele românești din sud și în albaneză*; Emanuela Mihuț, *Date noi asupra pătrunderii Basilicalelor în Țara Românească*; Constantin Iordan, *Revizionism și diplomație, Italia fascistă și relațiile României cu vecinii în 1925—1927*; Robert Păiușan, *Cristalizarea teoriei „România, țară eminamente agricolă" și prima sa contestare științifică.*

Au avut loc următoarele *dezbateri tematice:* 18 martie 1983: Probleme ale valorificării moștenirii culturale în domeniul istoriografiei. Au participat cu referate: T. Teoteoi, Z. Mihail, O. Ciocanel, Em. Mihuț; 8 iunie 1983: Probleme de metodă în cercetările asupra etnogenezei în Balcani. Au participat cu referate: Elena Scărlătoiu, Al. Vulpe, Valentin Chelaru, N.S. Tanașoca, Cătălina Vătășescu, Lia Brad; 21 decembrie 1983: Locul și rolul studiilor sud-est europene în cultura românească pe baza referatului lui A. Pippidi.

S-au ținut următoarele *ședințe de comunicări* — 27 aprilie 1983: *Contextul european al anului 1683. Asediul Vienei de către otomani.* Au prezentat comunicări: Al. Duțu și N. Ciachir; — mai 1983: *Scriitori bulgari în emigrație în sec. XIX. Context românesc.* A prezentat o comunicare Elena Siupiur; — iunie 1983: Maria Alexandrescu a ținut comunicarea: *Început de eră la Tomis* și Emanuela Mihuț, *O traducere românească necunoscută din Manualul de legi redactat de M. Fotino în 1766;* — 26 iulie 1983: Prof. dr. Momcilo Savić de la Facultatea de filozofie din Belgrad — Iugoslavia a vorbit despre o caracteristică morfosintactică sîrbo-croată și românească iar Prof. dr. Milan Vanku, de la Facultatea de filozofie din Pristina a vorbit despre Nicolae Titulescu. Opera diplomatică în cadrul Micii Înțelegeri și a Înțelegerii balcanice; — 31 octombrie 1983: Ioan Matei a prezentat *Termeni și instituții de origine turcă*, iar Elena-Natalia Ionescu, *Literatura turcă în România în sec. XX.*

Cercetătorii Institutului au participat și la 14 sesiuni științifice organizate de alte instituții de cultură din țară.

Pe marginea dării de seamă au luat cuvîntul numeroși membri ai Institutului. Alexandru Duțu s-a referit la problema valorificării, legată de funcția Institutului de școală pentru formarea cadrelor cu pregătire interdisciplinară, apreciind că activitatea Institutului constituie o operă de educație spre interior și de reflectare a politicii și realităților românești spre exterior. Cu privire la Revista Institutului, a arătat că în anul 1983 conținutul s-a îmbunătățit. — Andrei Pippidi, considerînd că darea de seamă este o oglindă fidelă a activității bogate desfășurate în Institut, s-a referit la viitorul Congres de studii sud-est europene, ca un prilej fericit oferit cercetătorilor din Institut de a contribui la afirmarea valorilor culturii naționale. — Cornelia Papacostea-Danielopolu a constatat că membrii mai tineri ai Institutului au înregistrat progrese în cunoștințele de istorie și filologie, se formează ca buni specialiști. Elena Scărlătoiu a subliniat ca pozitiv faptul că cercetătorii au optat pentru diverse forme de valorificare a producției științifice, arătînd că una din modalitățile importante o constituie volumul de sinteze cuprinzînd activitatea din anii 1981 și 1983 a Institutului; constatînd ca deosebit de utilă multiplicarea, chiar și în tiraj mic, a unui astfel de volum care oglindește caracterul pluridisciplinar și comparatist al activității depuse — Robert Păiușan a învederat avantajele caracterului multidisciplinar al unor lucrări care reunesc forțele mai multor cercetători; a pus în lumină faptul că includerea în asemenea colective a unor colegi mai tineri le-a dat acestora un prilej de îmbogățire a cunoștințelor și de însușire de metode noi de cercetare. — Lia Brad subliniind cît de important este sprijinul pe care l-au primit tinerii de la membrii cu experiență în cercetare ai Institutului, a făcut apel la continuarea acestui spirit de lucru. — Zamfira Mihail, referindu-se la problema integrării învățămîntului — cercetare — producție, a arătat că mai mulți absolvenți ai Facultății de istorie-filoso-

www.dacoromanica.ro

fie, promoția 1983, și-au ales ca lucrări de diplomă aspecte legate de civilizația sud-estului european, a subliniat larga deschidere a Institutului către manifestările științifice locale, prin participări la sesiuni organizate la Sibiu, Craiova, Sf. Gheorghe, Constanța ș.a., precum și la dezbateri și mese rotunde, prin ținere de conferințe la muzee județene. — Mustafa Mehmet, apreciind calitatea dării de seamă ca o oglindă a activității desfășurate în anul 1983, a remarcat faptul că rezultatele obținute au ca punct de plecare modul judicios de întocmire a planului de cercetare care a dat cercetătorilor posibilitatea să alcătuiască lucrări răspunzînd comenzii sociale și în același timp exigenței științifice. — Eugenia Ioan a evocat rolul însemnat al comunicărilor științifice ca formă de valorificare a rezultatelor cercetării. — N.S. Tanașoca a arătat că pentru a-și realiza importantele rosturi care îi revin, avînd în vedere profilul specific, Institutul trebuie să dispună de cadre de înaltă profesionalitate, cu pregătire complexă, propunînd întocmirea unui inventar de teme care să fie realizate în viitor de cercetători. — Ioan Matei, președintele Consiliului științific al Institutului, a subliniat meritele membrilor Consiliului științific, ai comisiilor pe resorturi și ai comisiei de întocmire a dării de seamă în realizarea prezentei dări de seamă și a celorlalte lucrări necesare alcătuirii oricărui bilanț.

Prof. dr. Ioan Iovițj-Popescu. Rectorul Universității din București, arătînd că a venit cu deosebită plăcere la Institut, a remarcat calitatea și continuitatea activității membrilor Institutului care evidențiază o viață științifică frumoasă, prețuită în țară și în străinătate, cu ocazia manifestărilor științifice internaționale. A relevat posibilitățile generoase pe care specificul zonei geografice în care ne aflăm, reflectat în lucrări cu caracter pluridisciplinar, le conferă cercetătorilor. În semn de stimă pentru activitatea Institutului a înmînat bibliotecii Institutului mai multe lucrări științifice de specialitate.

Prof. dr. Ștefan Ștefănescu a apreciat darea de seamă ca marcînd grija Institutului în ce privește păstrarea tradițiilor studiilor sud-est europene, la un nivel calitativ corespunzător, aceasta constituind condiția esențială a întregistrării pe viitor de noi progrese științifice. A constatat cu plăcere că unii studenți ai facultății de istorie-filozofie și-au ales lucrări de diplomă legate de problematica sud-est europeană și în acest sens eforturile colectivului de a le pune la dispoziție tot ce era necesar pentru încheierea în bune condiții a lucrărilor. A socotit remarcabilă activitatea științifică depusă, reflectată și în numărul mare de volume și studii științifice apărute în perioada 1978—1983. A subliniat și activitatea revistei de studii sud-est europene, care se prezintă ca o revistă-etalon.

Prof. Eugen Stănescu a arătat că membrii colectivului sînt onorați de prezența Rectorului Universității și a Decanului Facultății de istorie-filozofie. Consideră extrem de utilă organizarea unui cerc de studii sud-est europene care să înmănuncheze forțe atît în Institut, cît și din afara lui. A observat, de asemenea, că este momentul să se realizeze în țara noastră ample lucrări de sinteză referitoare la civilizația sud-estului european, de exemplu o istorie pluridisciplinară a Sud-Estului european, o sinteză a evoluției studiilor sud-est europene în țara noastră, un lexicon, precum și culegeri de studii ce valorifică lucrări mai vechi și mai noi ale Institutului. Subliniind faptul că lucrări științifice de amploare nu se pot desfășura cu forțe individuale ci numai cu o participare colectivă, în acest sens a observat că există experiența unor asemenea lucrări colective de mare importanță științifică care au fost întocmite în cadrul Institutului și la care au contribuit colective mai largi. În același timp arată că se impune o mai mare grijă la înscrierea în plan a lucrărilor în vederea respectării fidele a profilului științific al Institutului.

Membrii Institutului, ferm angajați în îndeplinirea orientărilor formulate în documentele de partid și în primul rînd în expunerile Secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, își propun să întărească spiritul de responsabilitate, ordinea și disciplina în vederea executării exemplare a sarcinilor de plan, să diversifice și să ampl fice formele de valorificare a rezultatelor muncii științifice, dîndu-se o atenție deosebită publicării lucrărilor peste hotare, să dezvolte în continuare în spirit pluridisciplinar și comparativ viața științifică a Institutului, să se mobilizeze printr-o pregătire corespunzătoare în vederea partic pării la al V-lea Congres Internațional de studii sud-est europene care se va ține la Belgrad între 6—10 septembrie 1984.

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN S.U.A.

În perioada octombrie 1983-ianuarie 1984 m-am aflat în calitate de bursier IREX, într-o călătorie de studii în S.U.A. Primul ei obiectiv a fost participarea la sesiunea anuală a „Societății pentru studii române" *(The Society for Romanian Studies)* care și-a desfășurat lucrările la Kansas-City în zilele de 21—22 octombrie. A zecea la număr —ceea ce a imprimat acestei sesiuni

www.dacoromanica.ro

un caracter jubiliar, de unde o atmosferă deopotrivă de festivă și caldă — ea a reunit îndeosebi specialiști americani și români din domeniile istoriei, lingvisticii, literaturii și artei. O ședință specială a fost consacrată celei de a 65-a aniversări a făuririi statului național unitar român, în cadrul căreia, sub președinția prof. Walter Bacon, s-au prezentat următoarele comunicări: prof. univ. dr. Dinu Giurescu, *Lupta românilor pentru realizarea unității lor naționale*; dr. Fl. Constantiniu, *Unitate înainte de unitate: forme ale unității românești înainte de constituirea statului național român*; prof. Paul Michelson, *Unitate și continuitate în istoriografia română*. Dintre celelalte comunicări susținute de istoricii români se cuvin amintite cele ale prof. Virgil Cândea, *Continuitate în cultura românească* și dr. Mihai Timofte, *Diplomația „abdicării" Prințului Carol și Unele note despre cauza României în 1918*. Între comunicările prezentate de istoricii americani, amintim pe cele ale lui Glenn Torrey, despre Ferdinand I ca om de stat, Paul Quinlan, despre imaginea în S.U.A. a lui Carol al II-lea și Gerald Bobango, despre călătoria lui Nicolae Iorga în America.

Organizarea excelentă a sesiunii, grație stăruitoarelor eforturi ale președintei Societății, prof. Rodica Botoman (Ohio State University) și a vice-președintelui, prof. Walter M. Bacon Jr. (University of Nebraska at Omaha), a creat un excelent cadru pentru un schimb de opinii sincer și competent, care a contribuit la o mai bună cunoaștere reciprocă a punctelor de vedere. Cîntecele lui Tudor Gheorghe și filmele lui Adrian Petringenaru — ambii prezenți — au oferit participanților americani mostre admirabile ale artei românești.

Împreună cu profesorii Virgil Cândea și Dinu Giurescu, am plecat apoi la Boulder, ca oaspeți ai profesorului Stephen Fischer Galați de la University of Colorado. Editor al cunoscutei colecții „East European Monographs" și al lui „East European Quarterly", el a făcut loc atît în cadrul colecției cît și în paginile revistei unui însemnat număr de contribuții românești dintre care cea mai recentă este culegerea de studii *War, Revolution and Society in Romania, The Road to Independence*, avîndu-l drept coordonator pe generalul-locotenent dr. Ilie Ceaușescu. Întîlnirea cu studenții care urmează cursul de istoric a Europei de sud-est al prof. Stephen Fischer Galați, a dat istoricilor români posibilitatea de a prezenta problemele fundamentale ale istorici poporului nostru (diapozitivele comentate excelent de prof. Dinu Giurescu au avut un deosebit succes) și de a răspunde la întrebările — vădind un viu interes — ale studenților.

Răstimpul cel mai îndelungat al ședерii mele în S.U.A. l-am petrecut făcînd cercetări în arhivele lui Hoover Institution in War, Peace and Revolution din cadrul lui Stanford University care adăpostește un mare număr de documente privind istoria României (din păcate nu toate accesibile; de pildă, cele 20 de cutii care alcătuiesc fondul Alexandru Cretzianu vor fi puse la dispoziția publicului din anul 2020!). Dintre achizițiile mai noi mă mărginesc a aminti memoriile lui Dimitrie Ghica, ministrul de externe în guvernul N. Iorga, acoperind anii 1894—1940 și memoriile și jurnalul lui Raoul Bossy din anii 1927—1941, ambele surse de cea mai mare însemnătate pentru istoria diplomației românești.

La Biblioteca Congresului din Washington, am putut consulta colecțiile ziarelor americane, în paginile cărora am urmărit ecoul revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă.

Călătoria de studii în S.U.A. mi-a oferit, așadar, prilejul să culeg un șir de date și informații privind istoria contemporană a României, să stabilesc sau să reînnoiesc contactul cu istorici americani, interesați de trecutul românesc, și să cunosc mai bine țara și poporul, care mi-au acordat timp de trei luni ospitalitate.

Florin Constantiniu

LOCUL ARMENILOR DIN ROMÂNIA ÎN ISTORIA POPORULUI ARMEAN

Institutul de Istorie al Academiei de Științe din R.S.S. Armeană a publicat la Editura aceleași Academii din Erevan volumul VI din *Istoria poporului armean*, volum consacrat Armeniei dintre anii 1870—1917. Partea a treia a acestei ample lucrări științifice este rezervată prezentării comunităților armene din lume.

„Capitolul 18 — Comunitățile armene din Europa și America" începe cu articolele referitoare la puternicele colonii armene care au existat în perioada respectivă în România, Bucovina și Transilvania.

www.dacoromanica.ro

Cunoscutul istoric Suren Kolandjian și-a consacrat activitatea sa științifică de peste un sfert de veac studierii relațiilor armeano-române de-a lungul veacurilor și implicit istoriei comunităților armene din România. Folosindu-se de un bogat material bibliografic oferit de lucrări ale unor personalități ale istoriografiei românești, ca B. P. Hașdeu, Nicolae Iorga, Constantin Giurescu și ale altor cunoscători ai problemei, Suren Kolandjian s-a aplecat el însuși cu migală asupra studierii documentelor existente în marile biblioteci și arhive din România, rezultatul acestor studii fiind prezentat, într-o variantă restrînsă, și în acest volum al *Istoriei poporului armean*, în care autorul face referiri la comunitățile armene de-a lungul ultimelor trei decenii ale secolului trecut și a aproape două decenii de la începutul secolului al XX-lea.

Autorul atrage atenția, de la început, că în România armenii trăiau în Moldova, Dobrogea și Țara Românească, marea lor majoritate (76%) fiind instalată în orașe ca București, Botoșani, Galați, Constanța, Roman, Tîrgu-Ocna și altele. În anii '60 ai secolului trecut, în România trăiau circa 9.000 de armeni. Numărul lor a crescut, în special, după masacrele din anii '90 și după marele genocid, în 1915 ajungînd la 15.000 de persoane. Aceștia erau funcționari, moșieri, comercianți, meseriași, oameni de cultură ș.a.

După ce se referă la rolul pe care l-au jucat negustorii și meseriașii armeni în dezvoltarea vieții economice din România, S. Kolandjian se oprește la viața culturală a armenilor.

În continuare, autorul arată că poporul român a manifestat o atitudine favorabilă față de soarta poporului armean și reprezentanți de seamă ai intelectualității românești, în frunte cu marele savant Nicolae Iorga, au condamnat cu indignare exterminarea armenilor din Turcia în 1915, act „care nu-și are precedentul în istoria contemporană". S. Kolandjian subliniază că „datorită unei asemenea atitudini călduroase a opiniei publice progresiste românești, contrar poziției adoptate de guvern, refugiații armeni au fost primiți cu dragoste în România. Armenii care au trăit aici au răsplătit poporul român prin rolul favorabil pe care l-au jucat în viața economică, socială și culturală a țării". Sînt citate cuvintele de apreciere ale lui N. Iorga la adresa armenilor.

Armenii și-au adus contribuția în timpul războiului de independență, precum și în primul război mondial, cînd s-au remarcat o serie de militari de origină armeană care aveau să devină generali în armata română.

Este relevată, de asemenea, participarea unor intelectuali de origină armeană în paginile presei muncitorești și socialiste din România. Apoi sînt făcute ample referiri la situația învățămîntului în limba armeană, la activitățile literare, între care și traduceri din literatura română. În această perioadă a existat o bogată activitate editorială în cadrul tipografiilor armene, tot acum apărînd și primele ziare, reviste și anuare armenești din România.

S. Kolandjian își continuă articolul, referindu-se la activitatea unor mari personalități ale culturii române care erau de origină armeană, cum ar fi criticul și scriitorul Garabet Ibrăileanu, matematicianul Ion Melik, profesorul de drept internațional Petre T. Misir, prof. dr. Cristea Buicliu, farmacistul Anton Altîn, pictorii Theodor Astvadzatur-Bliklian și Abgar Baltazar, actorul Iancu Petrescu, orientalistul Grigore M. Buicliu.

Nume ca cele ale lui Theodor Astvadzatur-Palasan și Vartan G. Mestugian au adus contribuții la istoria presei din România, primul lucrînd la „Curierul de Iași", iar al doilea la „Universul" și la „Universul Literar".

Autorul face ample referiri la preocupările legate de istoria și cultura poporului armean ale unor mari oameni de știință români. Locul de frunte este consacrat savantului academician Nicolae Iorga. Apoi se vorbește despre contribuția academicienilor Bogdan Petriceicu Hașdeu și Melchisedek Ștefănescu.

După primul război mondial, comunitatea armeană avea că cunoască o nouă dezvoltare, prin reîntoarcerea majorității celor care în 1916 se refugiaseră în Rusia și prin sosirea unor noi emigranți armeni din Turcia.

În articolul rezervat Bucovinei se arată că armenii locuiau acolo de mult, cele mai importante centre fiind Cernăuți, Suceava, Gura Humorului, Rădăuți, Vatra Dornei, Siret etc. Componența lor socială era foarte diversă — moșieri bogați, comercianți, arendași, funcționari de vază ai statului, clerici, precum și meseriași, funcționari mici și mijlocii, muncitori. Se arată că în comunitatea armeană din Bucovina funcționau școli, diferite asociații cu caracter cultural sau de binefacere. Apoi se arată contribuția armenilor din Bucovina la construirea sau păstrarea unor monumente arhitecturale, cum ar fi construirea bisericii din Cernăuți în 1875, restaurarea vechii mănăstiri de la Hagigadar, de lîngă Suceava (construită în 1512). În 1904, familia Prunculian a construit la Suceava capela „Învierea". S. Kolandjian scoate apoi în evidență activitatea de armenologi a unor oameni de știință români, cum ar fi Dimitrie Dan, Octavian Isopescu ș.a.

www.dacoromanica.ro

Referindu-se la Transilvania, Suren Kolandjian arată că la sfîrșitul secolului al XIX-lea, trăiau aci 16—20.000 de armeni, concentrați în mare parte la Gherla, Cluj, Tîrgu-Mureș, Gheorghieni, Dumbrăveni, Frumoasa, Turda, Brașov, precum și în alte orașe.

Centrul armenilor din Transilvania era Gherla (Armenopolis), unde aceștia jucau un mare rol în viața economică și socială. Dar Gherla era și un important centru cultural. În 1896, aici s-a construit noua clădire a gimnaziului. Existau un teatru de vară, un club, săli de festivități. La începutul secolului al XX-lea, aici a luat ființă un muzeu armenesc, care avea să constituie mai tîrziu nucleul actualului muzeu orășenesc de istorie. Tot la Gherla, între 1887—1907 a fost publicată revista de armenologie „Armenia" în limba maghiară, care avea să reunească în jurul ei circa 170 de colaboratori.

Astfel, cei care parcurg paginile volumului al VI-lea al *Istoriei poporului armean* au posibilitatea să se informeze pe larg asupra vieții comunităților armenești din sud-estul Europei, comunități care, după cum se știe în bună măsură, și sperăm că a reieșit și din această prezentare succintă, au jucat un rol progresist în viața politică, economică, socială și, mai ales, culturală a popoarelor în mijlocul cărora au conviețuit și continuă și astăzi să conviețuiască în mod pașnic și constructiv.

Madeleine Karacașian

CRONICA

În ziua de 29 martie 1984, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga" a avut loc susținerea tezei de doctorat *Problemele Transilvaniei în Parlamentul de la București 1910—1920*, elaborată de *Constantin Paraschiv*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I: „Situația românilor ardeleni — factor hotărîtor în reorientarea politicii externe a României (1910—1914)"; Cap. II. „Dezbaterea problemelor românilor ardeleni în parlamentul de la București în timpul neutralității României"; Cap. III. „Unitatea națională în dezbaterile parlamentare de la Iași (1916—1918); Cap. IV. „Problemele Transilvaniei în primul parlament al României întregite (1919—1920)"; Cap. V. „Recunoașterea cetățeniei românilor ardeleni trecuți în statul independent". În afară de capitolele menționate lucrarea mai conține o „Introducere", „Încheiere" și „Lista bibliografică".

Comisia de doctorat a fost compusă din : prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga", președinte; dr. Dan Berindei — conducător științific ; prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu, conf. univ. dr. Vasile Curticăpeanu, conf. univ. dr. Ioan Scurtu — membri.

Comisia de doctorat a hotărît, în unanimitate să acorde lui *Constantin Paraschiv* titlul științific de *doctor în istorie*.

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

War, Revolution and Society in Romania. The Road to Independence, edited by Ilie Ceauşescu, Boulder, 1983, 298 p. (East European Monographs CXXXV).

În 1978, Colegiul Brooklyn a iniţiat un program internaţional de cercetare axat pe tema „Război şi societate" în Europa central-răsăriteană în secolele XVIII—XIX, avînd drept obiectiv investigarea raporturilor dintre ansamblul structurilor societăţilor din zona menţionată şi fenomenul militar, în accepţia cea mai largă a termenului, de la organizarea armatei la conflictul armat. În afara volumelor în cuprinsul cărora se tipăresc rapoartele şi comunicările prezentate la colocviile organizate anual în cadrul amintitului program, s-a decis şi tipărirea unei serii de volume consacrate studiului corelaţiei social-militar în arii naţionale.

Sarcina întocmirii volumului dedicat României, a fost încredinţată generalului-locotenent dr. Ilie Ceauşescu, ale cărui cercetări în domeniul istoriei militare s-au bucurat de elogioase aprecieri în cercurile de specialitate. Participant de la prima reuniune a programului „Război şi societate în Europa central-răsăriteană în secolele XVIII—XIX", istoricul român a avut o contribuţie decisivă la desfăşurarea cu succes a acestui program, destinat să aducă în centrul de interes al istoriografiei internaţionale un spaţiu al continentului prea adesea neglijat în marile sinteze de istorie europeană şi universală.

În calitate de responsabil al volumului, general-locotenent dr. Ilie Ceauşescu a elaborat o tematică, al cărui principal merit este de a fi integrat fenomenul militar în contextul general al istoriei poporului român şi de a fi relevat astfel asocierea strînsă care a existat de-a lungul milenarei noastre istorii între structurile economice şi social-politice româneşti, organizarea şi luptele armatei române şi obiectivele fundamentale ale efortului de conservare a statalităţii şi realizării unităţii naţionale.

Cel de al doilea element al titlului, *Drumul spre independenţă* este întregirea firească a celui dintîi: *Război, revoluţie şi societate în România*, în înţelesul că el pune în lumină finalitatea eforturilor desfăşurate de români, de la înaintaşii lor geto-daci şi pînă astăzi: statul independent. Evident că în diferitele faze ale istoriei naţionale acest efort a îmbrăcat forme specifice, ca în desfăşurarea mişcării de emancipare socială şi naţională, obiectivele vizînd aşezarea societăţii româneşti pe alte temelii, mai înaintate şi mai drepte, s-au corelat în diferite modalităţi cu cele tinzînd la realizarea statului naţional, dar ceea ce este esenţial e că, pe deasupra acestei varietăţi, au existat acele elemente constante, pe care de la N. Iorga încoace ne-au obişnuit a le numi „permanenţele istoriei".

Volumul reuneşte un număr de 18 studii, semnate de specialişti binecunoscuţi ai problemelor tratate (general-colonel dr. Constantin Olteanu, general-locotenent dr. Ilie Ceauşescu, acad. Ştefan Pascu, prof. dr. Ştefan Ştefănescu, conf. univ. dr. Mircea Muşat, dr. Florin Constantiniu etc.), ceea ce conferă acestei culegeri o garanţie de soliditate şi obiectivitate ştiinţifică. La curent cu cele mai noi rezultate ale şcolii istorice româneşti, autorii au oferit cititorilor — îndeosebi celor străini — o excelentă prezentare a stadiului actual al investigaţiei în domeniul istoriei militare a poporului român în special, al istoriei naţionale în general.

După cuvîntul introductiv al unuia din iniţiatorii programului, profesorul Béla Király de la Brooklyn College, urmează o adevărată „prefaţă" la problemele de bază ale volumului, prefaţă reprezentată de textul dens şi alert al prof. univ. dr. Mihnea Gheorghiu, care fixează coordonatele de bază ale istoriei româneşti: autohtonia şi continuitatea poporului român în spaţiul carpato-danubiano-pontic. Prefaţa este continuată de cele 18 ample studii, care traversează întreg trecutul poporului nostru, volumul constituindu-se, de fapt, într-o densă sinteză de istorie militară şi naţională totdeodată.

Judicios concepute de coordonator, studiile abordează, în raport de epocă, complexa problematică a fenomenului istoric, cu toate implicaţiile lui, analizează dialectic şi stabilesc cu discernămînt cauzele care au

www.dacoromanica.ro

făcut ca de fiecare dată, oricît de potrivnice i-au fost împrejurările, poporul român să iasă biruitor şi liber din orice încercare. Sinteză de adîncime, fiecare articol întregeşte imaginea acestui drum spre independenţă, fixează aportul şi rolul diferitelor forţe sociale sau politice, punînd în lumină contribuţia armatei şi în genere, a frontului militar, în dobîndirea şi apărarea a ceea ce românii au considerat totdeauna bunul lor cel mai de preţ: libertatea naţională.

Cititorul va găsi în paginile volumului o analiză multilaterală a impactului factorilor externi care, în repetate rînduri, au exercitat o influenţă negativă asupra dezvoltării societăţii româneşti. Marile imperii şi regate vecine, angajate într-o politică de expansiune, avînd drept obiect de dispută vatra poporului român, au încercat să-şi impună stăpînirea asupra spaţiului carpato-dunărean, izbutind, în anumite perioade, să răpluiască părţi ale teritoriului locuit de români. Oricît de puternice au fost aceste forţe, ele nu au putut stăvili înaintarea românilor pe drumul spre independenţă. Aceste pagini dau o nouă confirmare adevărului exprimat de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, care spunea: „Istoria, evenimentele ne învaţă că dominaţia străină, existenţa în vecinătatea ţării noastre a unor imperii au întîrziat într-o perioadă sau alta dezvoltarea economico-socială a poporului, formarea naţiunii române, a statului naţional unitar. Aceste împrejurări vitrege nu au putut însă împiedica realizarea năzuinţelor poporului român, bazate pe comunitatea originii de a înfringe orice greutăţi şi de a obţine victoria prin formarea lor ca naţiune liberă şi independentă, prin realizarea statului naţional unitar, prin trecerea la făurirea societăţii socialiste".

Confruntat încă de la originile sale îndepărtate cu politica de opresiune şi expansiune a unor mari puteri (după cum se ştie, chiar cea dintîi îndreptare a reflectorului istoriei asupra geto-dacilor stă în legătură cu îndrăzneaţa lor rezistenţă — spre deosebire de ceilalţi traci, care au acceptat supunerea în faţa marii expediţii a lui Darius I îndreptată împotriva sciţilor), poporul român şi-a unit de fiecare dată forţele pentru a-şi apăra libertatea şi integritatea vetrei strămoşeşti. Forma caracteristică pe care a îmbrăcat-o rezistenţa înaintea opresorului a fost războiul întregului popor pentru apărarea patriei. Acest concept face obiectul unei pătrunzătoare analize în studiul generalului-locotenent dr. Ilie Ceauşescu, care, după cum se ştie, este şi autorul celei mai temeinice monografii dedicate acestei probleme.

Războiul întregului popor înseamnă solidarizarea tuturor forţelor social-politice ale societăţii româneşti pentru a salvgarda independenţa şi integritatea teritoriului naţional. La ameninţarea reprezentată de atacurile şi invaziile străine, răspunsul românesc a fost unirea tuturor claselor şi categoriilor sociale pentru a face faţă agresorului, care ameninţa existenţa structurilor statale ale poporului român.

Un alt concept utilizat în volum, care ni se pare vrednic de relevat este acela de „conflict asimetric". Folosit în tipologia războaielor din epoca postbelică, acest concept este extrapolat şi în celelalte perioade ale istoriei universale şi naţionale, subliniindu-se că disproporţia de forţe dintre marile imperii şi regate vecine cu românii şi forţele de care ei au dispus pentru a se apăra, include un lung şir de conflicte din istoria poporului român în categoria conflictelor asimetrice. Succesul dobîndit în aceste confruntări a fost întotdeauna de esenţă politică, în sensul că indiferent de vicisitudinile campaniilor militare, de fiecare dată, românii au izbutit să asigure conservarea armăturii instituţionale proprii care defineşte statul.

Volumul prezentat aici este ilustrativ pentru notabilul progres înregistrat de istoriografia românească şi, îndeosebi de cea militară, din 1965 încoace. Deschisă celor mai noi direcţii de investigaţii ale istoriografiei internaţionale, şcoala românească de istorie militară interpretează fenomenul militar (structuri, conflicte etc.) într-o cuprinzătoare perspectivă de istorie a societăţii în care el se produce şi căreia îi aparţine. Acest demers fecund, în concordanţă cu noile orientări ale cercetărilor de istorie militară, face posibil dialogul şi confruntarea scrioasă şi obiectivă a punctelor de vedere.

Apariţia vine să reconfirme totodată hotărîrea, pasiunea şi perseverenţa cu care generalul-locotenent dr. Ilie Ceauşescu slujeşte ştiinţa istorică românească şi, în egală măsură, dorinţa sa ca realizările acesteia şi adevărul despre lupta şi munca poporului român, de ieri şi de azi, să fie nu numai cunoscute pe toate meridianele globului, dar şi prezentate cu probitate şi corectitudine. Din acest punct de vedere, volumul reprezintă şi o replică, pe cît de argumentată pe atît de fermă, dată acelora care încearcă să înfăţişeze eronat şi tendenţios aspectele fundamentale ale trecutului nostru. Actualitatea politică a unui ascmenea demers, conferă lucrării un spor incontestabil de valoare şi interes.

Cuvîntul de încheiere al acestei culegeri de ştiinţă şi conştiinţă românească, destinată cu precădere străinătăţii, este scris de prof. univ. Stephen Fischer-Galaţi, editorul colecţiei atît de apreciate „East-European Monographs".

www.dacoromanica.ro

Volumul coordonat de generalul-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, rod al conlucrării istoricilor români și străini, călăuziți de respectul pentru adevărul istoric, reprezintă o contribuție de preț la cunoașterea și apropierea popoarelor, fundament trainic al păcii și progresului. Și astfel, o carte care tratează pe larg fenomenul război devine un adevărat mesager de pace și colaborare.

Constantin Căzănișteanu

ION NECULCE, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Edit. Minerva, București, 1982, 934 p.

Editura Minerva a adăugat la atîtea alte publicații de valoare și ediția critică a Letopisețului Țării Moldovei a lui Ion Neculce.

Ediția lui Gabriel Ștrempel cuprinde un amplu studiu introductiv (p. 5—121), urmat de Notă asupra ediției (p. 121—154). Textul propriu-zis al cronicii și al variantelor, precedat de *O samă de cuvinte*, se găsește între p. 157—861. Un glosar (p. 863—881), un indice de persoane (p. 885—911) precum și unul de locuri (p. 913—930) încheie lucrarea.

Studiul introductiv începe cu bibliografia scrierilor despre Neculce, ce se ridică la mai mult de trei sute. Unele se datoresc unor mari personalități ale culturii noastre. Sînt trecute astfel în revistă criticile și părerile predecesorilor.

Editorul își propune apoi să „creioneze", de fapt adîncește cercetarea în ce privește destinul cronicarului și rostul operei sale, considerîndu-l pe Neculce ultimul mare cronicar, acesta trebuind să scrie „istoria celei mai întunecate epoci din viața Moldovei".

Este tratată amplu problema ascendenței, în special din partea mamei, respectiv a bunicii sale, Alexandra Cantacuzino, cunoscută sub numele de Iordăchioaia. Desfășurarea existenței lui Neculce este analizată în cadrul situației politice și sociale a Moldovei.

Dacă cei mai mulți cercetători s-au aplecat asupra letopisețului, socotindu-l o operă literară, de data aceasta Gabriel Ștrempel considerîndu-l, pe drept cuvînt, un izvor narativ istoric, îl analizează din acest punct de vedere, subliniindu-i valoarea documentară.

Urmărind rînd pe rînd domniile descrise de Neculce pentru cei peste 80 de ani de istorie moldovenească (1661—1743) și comparîndu-le cu alte izvoare, editorul scoate în evidență meritele, dar uneori și confuziile sau naivitățile cronicarului. Totodată se detașează clar ideile politice și sociale ce călăuzesc cronica.

Sîntem dispuși să încadrăm tot la „naivități" (dacă nu cumva la ipocrizie) descrierea „tragediei" petrecute în casa lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, la numirea ca domn al Moldovei (1709) a fiului acestuia Nicolae, eveniment socotit un adevărat blestem aducător de pieire. Știm însă din relatările cronicii logofătului Radu Greceanu că Exaporitul viza tronul Țării Românești încă din 1703 și spera ca Brîncoveanu, chemat atunci la Adrianopol prin manevrele sale, să fie înlocuit cu acclași Nicolac Mavrocordat.

Este remarcată de asemenea, arta cronicarului de a reda evenimentele în stilul reportajelor moderne, de a cultiva întîmplările de senzație, precum și umorul și ironia fină ce stăpînesc letopisețul.

În ce privește *O samă de cuvinte*, editorul arată că ele au fost culese de Neculce din izvoare mai vechi și din „auzitele" unor boieri bătrîni pentru completarea cronicelor anterioare. În general aceste legende au un sîmbure de adevăr. Vreo două, însă, sînt creațiile lui Neculce (Cea despre Dragoș-vodă, și cea despre cetățile Chilia și Cetatea Albă și tătarii din Bugeac). În continuare editorul analizează legendă cu legendă. Descendența din „domnii cei vechi moldovenești" a lui Constantin Mavrocordat (legenda XXIII) o putea afla Neculce—adăugăm noi— și din „Genealogiile" închinate părintelui său, Nicolae Mavrocordat de către Constantin Văcărescu vel vistier și de către Nicolae Roset vel logofăt, una din ele existentă încă din 1725 (cf. Repertoriul manuscriselor de cronici privind istoria României, p. 185—187), cea a lui Văcărescu fiind integrată și în cronica lui Radu Popescu (*ibidem*, p. 165—171). Nicolae Mavrocordat putea să dovedească astfel legitimitatea numirii lui în scaun domnesc.

Cu prilejul analizării legendelor, Gabriel Ștrempel constată că în afară de ms. 253 cu autograful cronicarului — pe care era dispus să-l considere prima mare compilație de cronici moldovenești[1] există un predecesor și

[1] Ms. 253 cuprinde, în afară de cronica lui Neculce, *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin, *Letopisețul Moldovei de la zidăria lumii* al lui Nic. Costin, precum și *Letopisețul* lui Miron Costin.

www.dacoromanica.ro

anume ms. 1/1924 de la Biblioteca Universităţii din Cluj, copiat încă din 1724, manuscris ce duce istoria Moldovei de la începuturi pînă la 1661.

Trebuie însă să adăugăm că în afară de ms. clujan se mai păstrează o altă compilaţie (ms. 1298 de la Bibl. Academiei), copiată în jurul anilor 1730, poate chiar mai devreme, care a aparţinut lui Vasile Buhăescu, cămăraşul de izvoade. Această compilaţie de cronici duce istoria Moldovei pînă la începutul veacului al XVIII-lea, adică pînă la 1705. Şi mai trebuie să adăugăm că acelaşi Vasile Buhăescu este şi autorul Istoriei paralele a Ţării Româneşti şi a Moldovei pînă la 1733. Deci o compilaţie de cronici pentru ambele principate (tradusă şi în greceşte pentru Constantin Mavrocordat) exista la începutul deceniului al treilea al veacului al XVIII-lea. De asemenea noi socotim — şi dovezi sînt destule — că mai ales Mavrocordaţii — atît Nicolae, cît şi Constantin — au fost iniţiatorii unor atari compilaţii de cronici şi ai istoriilor paralele ale ambelor principate.

La întrebarea cînd şi-a scris cronicarul opera, Gabriel Ştrempel arată că Neculce a alcătuit cel puţin două redacţii ale letopiseţului său. Pe cea dintîi a scris-o în mai multe reprize, începînd cu anii de pribegie şi pînă aproape de anul 1730; cea de a doua, la care va adăuga şi intervenţiile sale autografe, a fost scrisă după anul 1733.

Legendele (*O samă de cuvinte*) au fost redactate în vremea exilului şi tot acolo prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat, ca şi aceea a lui Dimitrie Cantemir. Partea consacrată anilor 1661—1709 a fost scrisă după întoarcerea din exil şi foloseşte ca „schelet" cronica „Racoviţeană — Buhuşească". Paginile din letopiseţ care privesc pe învăţatul voevod Dimitrie Cantemir au valoare de memorii, cronicarul devenind primul său sfetnic în sfatul domnesc, urmîndu-l şi în pribegia acestuia în Rusia.

Informaţiile de istorie universală, adică evenimentele de peste hotare se înmulţesc începînd mai ales cu ultima domnie a lui Mihai Racoviţă, ele alternînd cu istoria Moldovei. Valoarea istorică a ultimelor capitole creşte pe măsură ce ne apropiem de vremea în care Neculce şi-a redactat cronica. Domniile lui Grigore II Ghica şi Constantin Mavrocordat au fost alcătuite concomitent cu desfăşurarea evenimentelor. Predoslovia a scris-o puţin înainte de stingerea lui din viaţă, iar editorul presupune că a existat şi o redacţie autonomă a ei.

Nota asupra ediţiei ne lămureşte care au fost greutăţile întîmpinate şi criteriile urmate de Gabriel Ştrempel la întocmirea ei. Sînt descrise pe larg nouăsprezece manuscrise cunoscute astăzi (printre care şi o traducere în limba rusă efectuată de arhimandritul putnean Vartolomei Măzăreanu) răspîndite în diferite colecţii: la Biblioteca Academiei, la Arhivele Statului din Iaşi şi la Biblioteca Centrală Universitară Mihai Eminescu din acelaşi oraş, precum şi un codice de la Biblioteca Naţională din Paris.

Ca text de bază a fost ales ms. 253 (de la Biblioteca Academiei), cu adăugirile autografe ale cronicarului, completat pentru unele lipsuri cu manuscrisele 53 şi 254, iar în aparatul critic au fost utilizate aproape toate manuscriscle copiate de Ioasaf Luca, nepotul de soră al cronicarului (adică şase manuscrise), cît şi două manuscrise descinzînd din compilaţia alcătuită de Vatolomei Măzăreanu.

Textul cronicii şi al aparatului critic au fost redatc în transcriere interpretativă. iar glosarul şi indicii de persoane şi numiri geografice ajută pe cititor la înţelegerea letopiseţului.

Socotim bine venită înregistrarea în aparatul critic pe lîngă particularităţile grafice şi a tuturor variantelor şi completărilor existente în celelalte codice, variante şi adăugiri atît de preţioase pentru orice domeniu de cercetare, fie pentru criticul literar, fie pentru istoric.

La bogata informaţie de care dispune editorul în amplul şi temeinicul său studiu introductiv, mai adăugăm că de curînd a fost achiziţionat şi este expus la muzeul organizat în „Casa Dosoftei", la Iaşi, un manuscris conţinînd letopiseţul lui Neculce, copiat de Alex. Beldiman, pare-se la începutul secolului al XIX-lea.

De asemenea îi mai semnalăm apariţia în acelaşi an cu ediţia de faţă, a lucrării cercetătorilor germani Karlinger Felix und Emmanuel Turczynski cu titlul: *Rumänische Sagen und Sagen aus Rumänien*, Berlin, 1982, 206 p., în care autorii includ şi şase legende din cronica lui Neculce şi anume: Legenda despre Dumbrava Roşie, clădirea mănăstirii Putna, Ştefan cel Mare şi omul care ara dumineca, Visul lui Petru Rareş, Petru Rareş în cetatea Ciceiu şi Vasile Lupu şi joimirii jăcaşi.

După aproape 140 de ani de la publicarea pentru prima dată de către Mihail Kogălniceanu a operei neculcene în volumul al II-lea al *Letopiseţelor* (1845), o ediţie *critică* se lăsa aşteptată, deşi de-a lungul timpului s-au succedat numeroase reeditări, iar în epoca noastră existau destui specialişti care să aprecieze critica textelor. Gabriel Ştrempel şi-a luat răspunderea şi curajul înfăptuirii acestei munci istovitoare, ce este şi va fi preţuită la adevărata ei valoare, mai ales de către cei care au trudit şi vor trudi pe tărîmul criticii textuale. El a îndeplinit-o cu răbdare şi pasiune, iar rezultatul a fost încununat de succes, de aceea nu putem încheia decît felicitîndu-l.

Aurora Ilieş

www.dacoromanica.ro

* * * *Documente turceşti privind istoria României*, vol. II (1774—1791). Întocmit de Mustafa A. Mehmet, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1983, XVIII + 339 p + XII facsimile („Izvoare orientale privind istoria României", V)

Noul volum de documente turceşti datorat lui Mustafa A. Mehmet, limitat cronologic de două evenimente cu semnificaţie în istoria ţărilor române, oferă cercetătorilor[1] acestei perioade o masivă informaţie inedită sau parţial cunoscută, întregind prin rectificări şi precizări de datare şi conţinut o parte din documentele rezumate de Mihail Guboglu, în cele două volume, atît de utile, de *Cataloage de documente turceşti* (Bucureşti, 1960, 1965).

Numai prin editarea unor asemenea surse documentare vor putea fi clarificate unele aspecte mai puţin cunoscute ale relaţiilor speciale, dar deosebit de complexe, dintre ţările române şi Imperiul otoman, în perioada de amurg a epocii fanariote. Acest necesar instrument de investigaţie istorică cuprinde în structura sa o *Introducere* (p. V—XVI) scurtă şi limpede în care M.A. Mustafa datorită spaţiului limitat subliniază concis şi în esenţă tezaurul informaţional oferit de izvoare, urmînd apoi cele 281 de *Documente* turceşti (p. 1—324), prezentate numai în traducerea românească. Volumul se încheie printr-un util *Glosar* (p. 325—333), un *Indice* (p. 334—339) ce facilitează consultarea volumului şi 12 facsimile lizibile.

Cercetate prin prisma paleografiei şi diplomaticii otomane constatăm prezenţa în volum a unor diverse acte, emise de diferite autorităţi ca: firmane, porunci, scrisori, arzuri, teşcherele, extrase din deftere, iarlîcuri tătăreşti, telhisuri, etc., mai mult de 2/3 fiind firmane sultanale păstrate în copie *(suret)*. Sub raport cronologic, documentele acoperă o perioadă scurtă, marea lor majoritate (de la doc. 65 pînă la doc. 270 inclusiv) referindu-se numai la doi ani consecutivi 1787 şi 1788, pentru anul 1789 nu este editat nici un document iar pentru 1775, 1777 şi 1780 doar cîte unul singur. Am menţionat acest lucru, datorat desigur existenţei unui fond arhivistic otoman mai bogat pentru anumiţi ani, pentru a nu se trage concluzia imediată, poate pripită, pe deoparte că în anii 1787 şi 1788 regimul dominaţiei otomane a fost mai copleşitor, cum pare să rezulte în urma lecturării volumului, iar pe altă parte că publicarea documentelor turceşti va creiona tot mai negativ acest regim.

Marea majoritate a documentelor cuprind informaţii referitoare la obligaţiile economice ale ţărilor române faţă de Poartă, care rezervase şi se străduia să păstreze pentru acestea rolul de „chiler". Multe firmane conţin formula devenită stereotipă „raialele şi sărmanii...să fie ocrotiţi şi protejaţi de tiranii şi de opresiuni de orice fel", ce nu avea însă acoperirea practică deoarece autorităţile imperiale deşi ştiau şi afirmau că „întreţinerea zilnică a locuitorilor de la Poartă...depinde de cele ce sosesc din Ţara Românească şi Moldova", au blocat decisiv, prin sistemul spoliator impus evoluţia normală a economiei lor. Interesele economice ale Imperiului au determinat emiterea unor documente, inserate în volum, ce urmăreau interzicerea unor abuzuri şi imixtiuni (doc. 2, 3, 20, 110); oprirea bejeniei „raialelor" (doc. 1—4, 86), prohibirea folosirii hoteriei (doc. 21, 40) etc.

Aceste paliative trebuiau să concure la buna aprovizionare a Capitalei. Piaţa stambuliotă beneficia de mari cantităţi de produse alimentare româneşti ca: oi, seu, grîu, făină, mei, miere (doc. 4, 26, 33, 42, 43, 65, 88, 96, 132, etc.); cherestea de diferite esenţe şi dimensiuni bine precizate (doc. 128, 168, 169, 173 etc.); nave de diverse tipuri: fregate, şalupe, tonbazuri, galioane (doc. 43, 77, 136, 140, 150 etc.). Autorităţile din Istanbul căutau să împiedice dereglarea activităţilor negustoreşti şi meşteşugăreşti de aici interzicînd activitatea unor cherhanale de tutun în ţările române ce provocau scăderea preţurilor şi ruina breslelor din capitală (doc. 99, 111). De remarcat că alături de tutun, cumpărarea masivă de făină şi seu din zona Dunării provoca variaţii ale preţurilor la Istanbul, iar uneori negustorii sau asociaţii lor cumpărau masiv produse în părţile Brăilei, Nicopolei, Silistrei, Moldovei şi Ţării Româneşti pentru a le revinde la preţuri mai ridicate (doc. 178).

Uneori comenzile Istanbulului nu puteau fi onorate din cauza lipsei mărfurilor respective şi cantităţilor mari cerute ce duceau — aşa cum reiese din rapoartele capuchehaialelor — la „asuprirea raialei".

Tot spre Istanbul se orientau şi sume imense de bani datorate de ţările române în contul haraciului (doc. 33, 43, 49, 50), pentru reînnoirea domniei la 3 ani (doc. 48) sau dări

[1] Ultimele studii asupra perioadei sînt publicate de Nichita Adăniloaie, *Despre suzeranitatea otomană şi nerespectarea de către Poartă — la 1775 şi 1812 — a obligaţiilor de apărare a teritoriului Ţărilor Române*, în „Revista de istorie", 8, 1982, p. 950—955 şi Gabriel Bădărău, *Consideraţii privind raporturile româno-otomane între 1774 şi 1802* (I), în „Anuarul I.I.A. „A.D. Xenopol", XX, 1983, p. 135—151.

www.dacoromanica.ro

specifice (doc. 33), ce de obicei erau însoţite de daruri în piei de samur şi de rîs (doc. 123). Uneori aceste sume nu ajungeau în capitală, în contul tributului fiind plătite veniturile unor dregători locali din preajma ţărilor române (doc. 152, 153), soldele oştenilor din cetăţile turceşti din nordul Dunării (doc. 129, 172), cheltuielile pentru întreţinerea salahorilor şi meşterilor (tîmplari, fierari, podari, etc.) trimişi de domnitorii fanarioţi pentru repararea cetăţilor turceşti (doc. 73, 80, 113, 204), costul unor zaharele (97, 108, 101, 107, 117, 228), tăierea, transportul şi uneori navlul aferent pentru cherestea şi alte materiale de construcţii (doc. 85, 87, 128, 168, 169, 173, 227). Numai în condiţii excepţionale sultanul plătea domnitorilor sume de bani.

Scurgerea de monedă spre malurile Bosforului era parţial acoperită de politica domnitorilor de atragere a negustorilor de mărfuri alimentare, venind totodată în întîmpinarea autorităţilor centrale din Imperiu interesate în buna aprovizionare a capitalei. Pentru asigurarea traficului normal de produse spre Istanbul, se acordau firmane pentru reglementarea circulaţiei ciobanilor români şi a gelepilor pentru a nu fi supăraţi cu taxe şi dări (doc. 14, 15, 22, 120), a saigiilor trimişi să achiziţioneze oi la nordul fluviului (doc. 142) şi stabileau chiar statutul păstorilor ardeleni ce veneau în Ţara Românească (doc. 60). Activitatea negustorilor ce veneau din Imperiul otoman, de la Capanul Porţii şi al Galatei, era deseori reglementată prin firmane ce stabileau numărul acestora, durata staţionării, locurile de activitate, regimul negustorilor permiţîndu-se în principate numai activitatea negustorilor firmanlii şi defterlii (doc. 10, 36, 37, 39, 46, 96 etc.). Firmane speciale aduse la cunoştinţa domnitorilor reglementau regimul negustorilor austrieci (doc. 24, 30) sau ruşi (doc. 91,134, 146). Istanbulul accepta numai activitatea negustorilor din state occidentale „în stare de pace şi prietenie" (doc. 6) ca Austria, Franţa, Ţările de Jos, permiţîndu-le achiziţionarea, cu moneda lor, a bumbacului şi a firelor de bumbac, saftian, ceară, piei etc. Pentru negustorii străini era stabilită o singură taxă vamală de 3% plătită la intendentul vămii din capitală (doc. 6, 82).

Mult mai numeroase — peste 60 — sînt documentele ce atestă furnizarea de oi, făină, orz, grîu, bulgur (grîu decorticat), seu, miere şi chiar cafea şi orez (doc. 179, 180) către cetăţile şi hambarele din Brăila, Ismail, Isaccea, Hotin, Bender şi Oceakov. Tot în aceste părţi erau îndreptate cantităţi mari de cherestea (doc. 85, 87, 92, 93, 158, 161, etc.), materiale de construcţii: var, fier, cuie (doc. 87, 92, 93, etc.), mijloace de transport (87, 92). De asemenea ţările române trebuiau să asigure salahori şi meşteri (fierari, vîrşari, zidari, tîmplari, hamamci, suiulgii) pentru repararea hambarelor şi cetăţilor amintite (doc. 73, 80, 87, 92, 93, 113, etc.), uneori contribuind chiar cu bani (doc. 103, 171) ce nu se scădeau din tribut. Complicarea situaţiei internaţionale şi interesul manifest nu numai al Porţii asupra poziţiei strategice a ţărilor române şi a zonei din vecinătatea răsăriteană Moldovei, a impus suveranilor otomani, începînd cu primăvara anului 1788, adoptarea unei politici economice mai suple, ce încerca să menţină „devotamentul" principatelor prin promisiuni de uşurare a sarcinilor (doc. 246, 247), acordarea de bani pentru cumpărarea zaharelei (doc. 248, 250, 252, 257, 259) şi plătirea soldelor oştenilor turci din cetăţi (doc. 215, 229), anularea unor firmane anterioare şi reducerea cantităţilor (doc. 108, 114, 118, 121, 248, 262), uşurarea cheltuielilor de transport pe uscat prin transportarea zaharalei numai pînă la porturile dunărene (doc. 81, 97, 100, 101, 117), permiterea cumpărării furniturilor la preţul *curent*, mai ridicat decît preţul *mirie*, ultimul fiind preţul obişnuit în condiţii normale.

Din acest motiv otomanii preferau cumpărarea la preţul mirie prin scăderea sumei totale din *giaizea* (doc. 132, 133, 137, 138) şi *gizie* (tribut), cum se întîmpla în majoritatea cazurilor. Dificultăţi de natură economică impuneau uneori plasarea cheltuielilor la „contribuţii de război" *(seferiyye akçesi)* (doc. 165, 240), cerîndu-se trimiterea integrală a giaizalei la visteria împărătească interioară (doc. 164). Alteori pentru unele materiale al căror preţ era încadrat la „contribuţii de război" (doc. 197) se revenea prin firmane ulterioare pentru achiziţionarea lor, parţial, la preţ de mirie (doc. 198). Informaţiile oferite de documentele turceşti permit stabilirea preţului — în general de mirie — la chila de grîu, făină, seu, navlul de corabie şi la cheltuielile ocazionate de transportul — pe uscat şi apă — zaharelei spre Istanbul sau cetăţile turceşti.

Am stăruit mai mult în prezentarea documentelor de natură economică ce constituie substanţa volumului din două motive. În primul rînd deoarece încă nu cunoaştem cu precizie cît de fisurat era „monopolul" comercial otoman, documentele de faţă necuprinzînd interdicţii referitoare la negoţul ţărilor române cu alte ţări, situaţie datorată probabil emiterii firmanelor comerciale aproape numai la cererea expresă a domnitorilor fanarioţi, interesaţi şi ei ca şi Istanbulul în prezenţa negustorilor în aceste părţi. Întocmirea de studii bazate numai pe cererile otomanilor, fără cunoaşterea exactă a îndeplinirii acestora nu va constitui un pas înainte în cercetarea acestei probleme. O imagine întregitoare şi amănunţită a sarcinilor ţărilor ro-

www.dacoromanica.ro

mâne faţă de Poartă şi implicit a consecinţelor acestora asupra evoluţiilor economico-sociale la nordul Dunării va fi dificilă de realizat în condiţiile în care documentele vorbesc de anularea sau reducerea unor comenzi, lipsind în prezent, dovezile *(temessük)* certificatoare — primite de domnitori de la diferite instituţii centrale de contabilitate *(Başmuhasebe)*, vistieria împărătească interioară *(Enderun-i Hazine-i Hümayun)* sau de la negustori, gelepi, dregători otomani, ocazionali sau permanenţi, din preajma principatelor, etc., — a îndeplinirii comenzilor.

În al doilea rînd pentru a atrage atenţia asupra unui aparent paradox declanşat de intrarea Austriei în războiul ruso-otoman. În contextul funcţionării principiului *„Sülüs ve süluşan"* (adică „o treime şi două treimi") sarcinile materiale impuse, Ţării Româneşti erau mai mari decît ale Moldovei, iar deschiderea conflictului militar otomano-austriac pare a fi presat economic şi militar şi asupra Valahiei aflată acum în preajma imediată a unui inamic al Porţii. Cu toate acestea documentele emise de cancelaria otomană, fiind în marea lor majoritate adresate domnitorilor moldoveni, ar putea lăsa impresia că obligaţiile acestora erau mai consistente decît ale vecinilor de dincolo de Milcov. Un studiu comparativ ar fi necesar şi probabil, pentru anumite perioade, va oferi concluzii noi. Necesitatea fundamentării ştiinţifice a unor asemenea direcţii de cercetare, sperăm să constituie un nou imbold pentru turcologul M.A. Mustafa spre a oferi istoriografiei noastre, prin volume întregitoare, documentele aşteptate. Conflictele militare ale imperiului otoman, în această perioadă cu Rusia şi Austria, au determinat emiterea de firmane ce impuneau participarea unor efective militare româneşti împotriva adversarilor Porţii (doc. 29, 145, 166, 204, 218, 223). Domnitorii din Principate erau invitaţi deseori să ofere Istanbulului informaţii asupra adversarilor ei în ceea ce priveşte efectivele şi zonele de concentrare, starea drumurilor şi podurilor, despre trecători şi cetăţi, etc., (doc. 23, 29, 143, 146, 193, 258, 264). Tot prin intermediul lor se obţineau date despre evenimentele politice şi sociale din Rusia, Crimeea, Austria, Transilvania (doc. 25, 31, 34). La rîndul ei Poarta încercînd să păstreze alinierea ţărilor române la politica sa internaţională trimitea spre cele două capitale româneşti firmane ce căutau să lămurească anumite hotărîri, politice şi militare, majore vizavi de Rusia şi Austria (doc. 131, 220, 221, 223).

Constatăm interesul Istanbulului în realităţile sociale ale Transilvaniei (doc. 34, referitor la răscoala lui Horea) şi aprecierea justă făcută de sultan într-un firman din martie 1788 (doc. 246) că „toată lumea ştie cum anume a fost persecutată pînă acum de neamul austriac raialele din Transilvania".

Documentele publicate relevă de asemenea procesul de modernizare, în direcţia occidentalizării tradiţionalei diplomaţii otomane, prin acceptarea graduată a ideii bilateralităţii actelor diplomatice internaţionale şi a implicaţiilor derivate din respectarea dreptului naţiunilor. Emisarii domneşti, fiii capuchehăilor şi ai domnului în deplasarea prin imperiul otoman, beneficiau de scutiri de dări şi taxe acordate prin berat (doc. 32), avînd imunitatea *(muafiyet)* (doc. 27) de care se bucurau străinii (doc. 32). Numeroase documente cuprind ştiri asupra instituţiei domniei, mazililor şi a soartei domnitorilor maziliţi (doc. 9, 19, 31, 89, 90, 94), despre unele instituţii turceşti implantate în teritoriul principatelor ca serdarlîcul de Galaţi (doc. 53—59, 67) şi chiar despre aparatul birocratic otoman (doc. 207). O lungă corespondenţă s-a purtat în cursul anilor 1787 şi 1788 între Istanbul şi capitala Moldovei în legătură cu familiile domnitorului şi ale cîtorva mari boieri ce trebuiau a fi trimise în capitala imperiului drept ostateci în urma declanşării războiului cu Rusia (doc. 139, 146, 162, 175, 178, 194, 209), indicîndu-ne un alt semn al neîncrederii otomanilor în aceşti domni fanarioţi.

În privinţa statutului juridic se poate constata că Istanbulul în lupta pentru menţinerea supremaţiei la nordul Dunării de Jos — ceea ce implica un interes mai accentuat pentru păstrarea „nizamului" (ordinii) în ţările române (doc. 39, 61, 68, 79, etc.), recunoscînd că „Moldova se afla încă din trecut încoace în slobozenie *(istiklaliyet)* în toate privinţele, prin separare la Cancelarie *(Mefruz el-Kalem)* şi prin oprirea călcării ei cu piciorul *" (Maktu el-Kadem)* (doc. 35), turcii neavînd dreptul să posede proprietăţi *(temellük)*, menziluri, locuinţe *(mesken)*, arături şi semănături, — era confruntat cu încercări de disfuncţionalizare a acestor „drepturi"; numeroase documente atestă diferite forme de abuzuri, ale dregătorilor civili sau militari de la serhaturi şi ale emisarilor, mărunţi sau importanţi, trimişi de Poartă, ceea ce reflectă pe de o parte un aspect al dezintegrării autorităţii centrale iar pe de altă parte incapacitatea devenită cronică a imperiului de a face faţă ofensivei ruseşti şi austriece cît şi încercărilor românilor de a ieşi din sfera de dominaţie otomană. Evoluţia statutului juridic al ţărilor române poate fi urmărită prin tratatele şi convenţiile încheiate în acest interval ce sînt incluse în volum (doc. 13, 275, 279, 280).

Valoarea reală şi integrală a documentelor editate de M.A. Mustafa nu a putut fi apre-

www.dacoromanica.ro

ciată suficient în rîndurile de faţă, convinşi fiind că înţelegerea şi (re)interpretarea relaţiilor româno-turceşti pot fi realizate numai prin introducerea în circuitul ştiinţific a unor asemenea izvoare orientale de primă mînă.

Utilizarea documentelor este facilitată prin rezumate sintetice, note necesare înţelegerii cuprinsului, dîndu-se unele indicaţii privind locul de depozit, ediţiile anterioare, şi tipul de scriere utilizat. Observăm că aceste ultime precizări lipsesc cu totul în cazul doc. 83, la numeroase documente nefiind specificat stilul de scriere. De asemenea credem că o descriere diplomatică mai amplă ar fi interesat pe specialiştii din domeniul ştiinţelor auxiliare. Datarea documentului 96 trebuie să fie 10—18 aprilie 1787. Dispunerea unei liste cu rezumate, inclusiv într-o limbă de circulaţie, după modelul D.R.H.-ului, ar fi permis o consultare mai rapidă şi accesul unui cerc mai larg de specialişti în turcologie. Cei nespecialişti în acest domeniu, dar care lucrează cu asemenea documente orientale ar fi dorit un glosar şi mai substanţial.

În încheiere, subliniem modalitatea în care M.A. Mustafa a trecut peste obstacole — bănuite doar de orientalişti — impuse de dificultăţile limbajului diplomaticii otomane, realizînd o traducere cursivă şi foarte apropiată de elegantul stil oriental.

Apariţia acestui volum este în fapt o invitaţie spre adîncirea cunoaşterii relaţiilor româno-turceşti.

Nagy Pienaru

ALBERT SOBOUL, *Comprendre la révolution. Problèmes politiques de la Révolution Française*, François Maspero, Paris, 1982, 384 p.

Elev al lui Georges Lefebvre, reprezentant de seamă al istoriografiei franceze contemporane. Albert Soboul este fondator de şcoală în cercetarea istoriei sociale, economice şi politice a Franţei Vechiului Regim şi a Revoluţiei burgheze. Istoricul francez a propus interpretări noi şi originale, a celor mai controversate procese şi fenomene revoluţionare. Sub motto-ul incitant: *„Nu este suficient să studiezi Revoluţia. Trebuie să o înţelegi"*, recenta apariţie editorială a editurii François Maspero reuneşte 17 studii ale autorului, publicate în timp de 30 de ani. Ele vizează, cu precădere, aspecte ale istoriei politice şi economice a Franţei de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Prin studiul intitulat, *Réforme ou Révolution ? Sur la function historique de l'absolutisme éclairé* (p. 9—23), Soboul încearcă să repună în discuţie problema *despotismului luminat*. Desemnînd ascendentul filosofiei asupra puterii politice, acest tip de guvernare a fost produsul politicii monarhilor ca indivizi concreţi. În acelaşi timp, „ideologia despotismului luminat nu s-a putut dezvolta decît în cîmpul ideologic general, prin raportarea la structurile sociale, care au susţinut-o şi reflectat-o" (p. 10). În conformitate cu principiile gîndirii Epocii Luminilor, *monarhul* a fost „subordonat criticii publice şi nu mai era proprietarul regatului său, ci primul slujbaş al comunităţii naturale" (p. 12). Analizînd, politica despoţilor luminaţi, autorul o caracterizează drept „o raţionalizare a Statului, care le întăreşte puterea, limitată teoretic... prin privilegiul aristocraţiei, autonomiile municipale şi provinciale, imperfecţiunea unei centralizări neputincioase să ordoneze complexitatea unei administraţii create fără un plan de ansamblu" (p. 12). Soboul identifică în monarhia absolută de tip clasic a lui Ludovic al XIV-lea, modelul ideal de guvernare politică din Europa Secolului Luminilor, adaptat noilor condiţii de dezvoltare socială economică. Prin reformele despoţilor luminaţi, burghezia a fost ocrotită, dar şi frînată în mod indirect, prin menţinerea structurilor sociale tradiţionale şi a controlului statal strict asupra evoluţiei economice. Problema ţărănească a implicat diverse orientări politice. „Monarhiile Europei centrale şi orientale au abandonat ţărănimea...reacţiei sociale a aristocraţiei..." (p. 16). Clasa dominantă s-a menţinut într-o stare de superioritate juridică, nu doar faţă de ţărănime ci şi de burghezie. În spiritul acestor observaţii, Soboul cercetează cazurile particulare ale Rusiei, Prusiei, Austriei şi Spaniei. El remarcă necesitatea elaborării unei tipologii a reformelor şi stilurilor de guvernare, care să ţină seama de toate trăsăturile structurii sociale şi de reacţia, uneori violentă, a feudalităţii. Astfel, autorul alcătuieşte o schemă tipologică a despotismului luminat: cel al marilor puteri (Prusia, Rusia, Austria) şi cel al statelor de o importanţă redusă, cu două variante — guvernare de tip regal (Spania) şi cea a primului ministru (Danemarca şi Portugalia) (p. 20), Eşecul reformelor este subliniat de Soboul într-o explicaţie concisă. „... Legaţi prea strîns de clerul *lor*, nobilimea *lor*, aceşti monarhi, aşa-zis luminaţi, au aparţinut şi unii şi alţii Vechiului Regim, prea vechi edificiu pentru a fi distrus..." (p. 23).

Un excelent studiu de istorie a dinamicii sociale izbuteşte autorul în *Classes et luttes*

www.dacoromanica.ro

de classes sous la Révolution (p. 24—54). Soboul critică orientarea ideologiei burgheziei în formare, care nu a sesizat cauza esențială a Revoluției burgheze — „contradicția dintre relațiile de producție și caracterul forțelor de producție..." (p. 26). Demonstrînd un caracter social extrem de complex, revoluția nu a fost strict opera burgheziei, ci a unei grupări de forțe. Obiectivele fundamentale ale luptei maselor populare țărănești au coincis cu scopul revoluției: distrugerea raporturilor feudale de producție. Rolul maselor din diferite regiuni, particularitățile luptei lor, cercetate pe bază de documente ale epocii, scot la iveală o structură socială ierarhizată la maximum. Nici chiar burghezia, forța revoluționară conducătoare nu a fost o clasă omogenă." Diverse, din fracțiunile ei se aflau integrate în structurile economice și sociale ale Vechiului Regim..." (p. 29). Atacul început de burghezie la adresa feudalității, a fost ridicat pe o treaptă superioară și desăvîrșită de masele țărănești, căci „...Marea Frică a distrus preponderența aristocrației funciare" (p. 35). Dar solicitarea alianței maselor de către burghezie a fost determinată doar de rezistența înverșunată a aristocrației și de contrarevoluția externă. Soboul încearcă să explice imposibilitatea realizării unui compromis de tipul celui englez din 1688 între burghezia și nobilimea franceză, deși La Fayette și adepții săi au desfășurat o activitate susținută. De asemenea, autorul insistă asupra semnificației crizei mijloacelor de existență și rolul său în activizarea maselor. Studiul intitulat, *Aspects politiques de la démocratie populaire de l'an II* (p. 55—69), oferă ocazia autorului de a întreprinde o investigație a evoluției politice a dictaturii iacobine, pe baza unor izvoare documentare, parte inedite. Prin fondul de idei afirmat, sanchiloții au reprezentat „partidul cel mai avansat al Revoluției" (p. 55). Ei au întruchipat trăsăturile mișcării populare revoluționare din secolul următor. Idealul suveranității populare, dreptul de sancțiune a legilor, controlul și revocarea celor aleși în funcții de conducere, votul deschis și prin aclamație au exprimat orientarea ideologiei lor progresiste. „Sanchilotul credea că patriotul nu are nimic de ascuns, nici opinii, nici acte. Viața politică se desfășoară deschis sub ochii poporului; corpurile administrative și adunările secțiunilor deliberau în ședințe publice, electorii votînd cu voce tare sub privirile tribunelor... Publicitatea era salvarea poporului" (p. 63).

Soboul se implică în controversa teoretică privind trecerea de la feudalism la capitalism și se raportează critic la tezele lui Lefebvre și Takahashi *(Du féodalisme au capitalisme. Contribution)* (p. 71—79). Rolul decisiv în revoluție, în distrugerea vechilor raporturi sociale și de producție l-au avut masele populare. Prin lupta lor violentă contra capitalului comercial, legat organic de marea burghezie, sanchiloții au demascat erijarea treptată a marii burghezii comerciale și financirae într-o forță fățiș contrarevoluționară. Astfel, acele clase și pături sociale care nu s-au adaptat conjuncturii și orientării economice generale, au fost înlăturate de pe scena istoriei, jucînd un rol secundar.

Rolul mecanismului politic și în special, a statului în revoluție este pus în evidență în *Problèmes de l'État révolutionnaire* (p. 81—107). În miezul luptelor revoluționare, de la Marat la Babeuf, gîndirea politică a evoluat și s-a clarificat. După părerea autorului, acțiunea politică determinînd și precedînd justificarea teoretică, teoria despre stat s-a deplasat, „de la dictatura unui om la cea a unui partid revoluționar, de la cea a unui tribun al poporului la cea...a *plebeilor* și *săracilor*" (p. 82). Necesitatea concentrării puterilor în stat într-o dictatură a unei colectivități a dat de gîndit teoreticienilor revoluționari (Sieyes, Marat, Danton, Robespierre). Inspirîndu-se din principiul suveranității poporului, masele s-au pronunțat pentru practica guvernării directe. De aceea „o unitate de păreri...fondată pe o unanimitate de sentimente și convingeri "a permis realizarea unui concert de acțiune (p. 96). Iacobinismul s-a orientat, în mod vizibil către o dictatură excesiv centralizată, care, însă a eliminat instrumentele dictaturii populare — societățile din secțiuni. Totodată, o dominație excesiv de autoritară a eșuat în „a integra cu forța în cadrele iacobiene mișcarea populară, pînă atunci autonomă, care avea aspirațiile, organizațiile și practica sa proprie" (p. 99). Prin aceasta, dictatura iacobină s-a aflat izolată și lipsită de sprijinul maselor. Lansînd alternativa — dictatură populară sau concentrarea puterii în mîna unui grup de avangardă, Revoluția franceză a marcat profund evoluția gîndirii politice din secolul al XIX-lea. O mai veche preocupare a autorului — problema muncii, se regăsește în studiile intitulate, *Problèmes du travail en l'an II* (p. 109—126) și respectiv, *Le maximum des salaires parisiens et le 9 thermidor* (p. 127—145). Problema muncii a fost tratată de marea burghezie, în funcție de propriile sale interese de clasă. Legislația epocii a dat la iveală statutul lucrătorilor salariați, prinși între economia de tip meșteșugăresc dominantă și marea industrie, aflată la începuturile sale. Sanchiloții au conceput problema muncii prin raportarea sa la *proprietate*. Mentalitatea lucrătorilor salariați a purtat amprenta intereselor lor de consumatori, fiind antrenați în mișcarea revoluționară de foamete și criza alimentelor de primă necesitate. Ideologia populară a solicitat insistent dreptul la muncă liberă, independentă și la

www.dacoromanica.ro

hrană. Incoerenţa programului revendicativ a făcut însă ca sanchiloţii să nu-şi poată defini corect condiţia de lucrători salariaţi. Producători pentru nevoile imediate, ei au văzut în munca liberă, o legitimare a proprietăţii. Cercetînd curba de evoluţie a salariilor lucrătorilor salariaţi parizieni, Soboul pune în discuţia specialiştilor decretul de la 5 thermidor anul II, care a stabilit nivelul maxim al salariilor. Impactul negativ al actului legislativ asupra lucrătorilor, explică parţial conform părerii autorului, atitudinea secţiunilor Parisului faţă de 9 thermidor. El a fost expresia politicii economice a burgheziei aflată la putere, care a defavorizat salariul în raport cu preţurile produselor de subzistenţă. Mai mult, justificînd decretul, prin necesităţile monetare şi ale apărării naţionale, iacobinii au reprimat sîngeros orice doleanţă de mărire a salariilor.

O privire de ansamblu asupra structurii socio-profesionale a mişcării babouviste schiţează autorul în *Personnel sectionnaire et personnel babouviste* (p. 147—167). Folosind arhivele din Vendome, Soboul vizează nu atît grupul conducător, cît baza de masă. Lista abonaţilor ziarului „Tribun du peuple" cuprinde liber profesionişti, cadre militare şi intelectuali. A lipsit însă „elementul proletar propriu-zis" (p. 155). Propunînd abonarea ca un mijloc de exprimare a nemulţumirilor, autorul întreprinde o analiză politică detaliată pe baza statisticilor din diferite zone geografice. O mulţime de documente amintesc de ceremonii religioase, cu un caracter particular în perioada Revoluţiei. Lor le sînt închinate studiile *Sentiment religieux et cultes populaires: saintes patriotes et martyrs de la liberté* (p. 169—185) şi *Sur les curés rouges dans la Révolution française* (p. 187—201). Deşi, pentru o lungă perioadă de timp, cultele religioase revoluţionare au fost considerate „tentative politice de circumstanţă" (p. 169), ele au marcat depăşirea religiei catolice şi aparţin unor noi forme de adulaţie, în care totuşi, cultul tradiţional s-a menţinut. Cultul Martirilor Libertăţii (Marat, Chalier), al Raţiunii, al Fiinţei Supreme au introdus teme şi simboluri noi în practica religioasă sub influenţa mişcării de decreştinizare. Soboul remarcă şi rolul preoţilor ce au îmbrăţişat cauza revoluţionară. El declară însă, că termenul de *„preot roşu"* este eronat, deoarece *roşul* nu a fost culoarea revoluţiei franceze. Pînă şi celebra bonetă roşie, purtată de revoluţionari, nu s-a bucurat de un respect unanim. Provenit din rîndul preoţilor de ţară, „martor al mizeriei populare, plin de caritate, pătruns de învăţăturile Evangheliei, el (preotul roşu — *M.M*) şi-a păstrat vechile prejudecăţi religioase..." (p. 192). Preoţii constituţionali, implicaţi în mişcarea concret-revoluţionară, au apelat la ideile democraţiei directe, fiind în acord cu cerinţele maselor. Poziţia socială şi politică a femeii în revoluţie este înfăţişată în articolul *Femmes militantes des sections parisiennes (an II)* (p. 203—214). Soboul arată că mişcarea doctrinară, care a revendicat egalitatea socială şi politică a femeii în raport cu bărbatul, a fost minoritară în revoluţie, deşi lupta a justificat aceasta. Mamă şi membră a familiei, femeia s-a integrat ca o forţă activă în lupta pentru asigurarea mijloacelor de subzistenţă. Sanchiloţii s-au opus însă acordării de drepturi de orice natură femeii şi prezenţei sale în conducerea organizaţiilor politice.

Studiile intitulate *De l'Ancien Régime à la Révolution. Problème régional et réalités sociales* (p. 215—245) şi respectiv, *De l'Ancien Régime à l'Empire. Problème national et réalités sociales* (p. 247—283) reflectă raportul naţional — local vis-à-vis de realităţile sociale din Franţa Revoluţiei şi Imperiului. Provinciile franceze au fost martorele unor vaste conflicte sociale şi politice, cu trăsături distincte. În Roussillon, Gascogne, Provence, Franche-Comté s-a dezvoltat o mişcare de apărare a libertăţilor şi tradiţiilor social-politice locale, facilitată de o eterogenitate instituţională şi geografică. „Revoluţia nu a putut şterge trecutul istoric, particularităţile locale sau regionale. Realitatea lor s-a menţinut în noua împărţire administrativă a Franţei" (p. 227). 1789 a îmbogăţit şi consolidat sensul şi conţinutul termenilor de *Patrie* şi *Naţiune*. Naţiunea franceză de tip burghez, deşi creată pe baze cenzitare s-a regăsit în sărbătoarea Federaţiilor şi în lupta contra Europei monarho-feudale. Volumul cuprinde şi un capitol de istoriografie — *Jaurès, Mathiez et l'histoire de la Révolution française* (p. 287—298); *Georges Lefebvre (1874—1959) — historien de la Revolution française* (p. 299—322); *Historiographie révolutionnaire classique et tentatives révisionnistes* (p. 323—345). El se constituie ca un modest omagiu al lui Soboul adus unor iluştri înaintaşi. Totodată autorul se raportează la ideile şi tezele expuse în lucrări de referinţă într-o lungă perioadă de timp. Ultimul studiu, *La Révolution française dans l'histoire du monde contemporain* (p. 349—380) încearcă să determine locul şi rolul Revoluţiei franceze în istoria universală.

Colecţia „Textes à l'appuis" se îmbogăţeşte cu o lucrare de excepţie. Cuprinzînd studii reprezentative pentru evoluţia gîndirii istoricului francez de renume mondial, volumul este o mărturie elocventă a formării unui stil şi metode coerente de cercetare, a unei reflexii critice pertinente.

Mihai Manea

www.dacoromanica.ro

„International Socialook", Monthly Magazine for International Affairs, Editor B. C. Gupta

În persoana editorului indian al revistei lunare de probleme internaţionale „International Socialook", România şi poporul ei au un prieten avizat şi devotat. Cunoscător al trecutului şi prezentului românesc (a vizitat în mai multe rînduri ţara noastră), B.C. Gupta a făcut din valorosul periodic ce îl conduce un excelent mijloc de cunoaştere adevărată a luptei milenare a poporului român pentru independenţă şi unitate naţională, pentru edificarea noii orînduiri socialiste. În anul 1983, el a consacrat suplimente speciale unor evenimente de excepţională însemnătate din trecutul neamului românesc — 1 decembrie 1918 şi 23 august 1944 — iar, cu prilejul zilei Armatei, un altul dedicat forţelor noastre armate şi sistemului de apărare naţională al României. Prin strădaniile lui B.C. Gupta au fost tipărite în India două lucrări de înaltă valoare ştiinţifică ale istoriografiei militare: *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români* de general locotenent dr. Ilie Ceauşescu şi *Contribuţii la cercetarea conceptului de putere armată la români* de general-colonel dr. Constantin Olteanu. Viaţa şi opera preşedintelui Nicolae Ceauşescu au făcut obiectul unui sugestiv album, editat de asemenea prin grija publicistului indian, pentru care tiparul este un mijloc excelent de cunoaştere şi apropiere între popoare.

Amintind că, din punct de vedere geografic, România şi India sînt despărţite de mii de kilometri, B.C. Gupta subliniază însă că „ele sînt apropiate prin dezvoltarea relaţiilor prieteneşti în toate domeniile. În fond, India şi România împărtăşesc mai mulţi factori comuni. Amîndouă şi-au dobîndit independenţa deplină în 1947, cînd România a devenit Republică, după abolirea monarhiei, iar India şi-a cîştigat independenţa. Atît India cît şi România au obiective similare în accelerarea propriei lor dezvoltări şi folosirea cooperării internaţionale pentru a contribui la dezvoltarea lor. Aceasta angajează ambele ţări la lărgirea sferelor lor de cooperare şi la extinderea domeniilor de colaborare" (vol. 10 august 1983, nr. 2, p. 4).

Cunoaşterea istoriei celor două popoare se dovedeşte a fi un mijloc eficace de consolidare a acestei colaborări. Cele trei suplimente ale lui „International Socialook" oferă cititorului indian — şi nu numai lui — o imagine atotcuprinzătoare a evoluţiei societăţii româneşti din cele mai îndepărtate timpuri pînă în zilele noastre. Vechimea şi autohtonia românilor în spaţiul carpato-danubiano-pontic sînt puse în lumină viguros şi argumentat. Continuitatea lor în străvechea arie geto-dacă este, de asemenea, relevată în lumina celor mai noi cercetări a datelor oferite de săpăturile arheologice şi sursele scrise. Sînt amplu prezentate eforturile poporului român de a-şi apăra structurile politice proprii — statul — în faţa invadatorilor şi cuceritorilor veniţi pe toate azimuturile. Succesul acestui uriaş efort de conservare a cadrului politic, capabil să asigure, dezvoltarea liberă a societăţii româneşti, s-a datorat participării la luptă a tuturor forţelor social-politice ale acestei societăţi în cadrul războiului întregului popor. Se vădeşte astfel că ori de cîte ori existenţa statului a fost ameninţată, s-a realizat o solidarizare a tuturor claselor şi categoriilor sociale — dincolo de conflictele şi tensiunile inerente unor structuri fondate pe antagonisme sociale — care a permis românilor să cîştige victoriile, devenite scut ale autonomiei ţărilor române în evul mediu.

Pluralismul statal nu a afectat în nici un chip unitatea etnică şi de dezvoltare a poporului român. Strînsele relaţii pe multiple planuri — economic, politic, militar, cultural etc. — între Muntenia, Moldova, Transilvania şi Dobrogea — au conferit conştiinţei colective a unităţii româneşti o remarcabilă forţă, care a propulsat lupta pentru realizarea unităţii naţionale. Unirea de la 1600 de sub Mihai Viteazul a fost expresia acestei aspiraţii de unitate; acţiunile ostile desfăşurate de marile puteri ale căror interese expansioniste erau contrariate de existenţa unui stat românesc au pus capăt vieţii celui dintîi unificator al ţărilor române. Opera sa politică s-a dovedit însă durabilă pe planul ideologiei naţionale, ea devenind un stindard, un simbol şi un stimulent pentru generaţiile următoare. În condiţii deosebit de grele, create de vecinătatea unor mari imperii, hotărîte să deţină sau să controleze spaţiul românesc, lupta pentru independenţă şi unitate naţională a fost încununată de succes, 1859, 1877 şi 1918 reprezentînd principalele etape ale acestui efort, care a angajat întreaga colectivitate românească.

În anii celui de-al doilea război mondial, cînd desfăşurările internaţionale au împins România — împotriva voinţei poporului ei — în orbita Reichului nazist — lupta pentru redobîndirea independenţei naţionale pentru izgonirea forţelor Wehrmacht-ului şi pentru ieşirea din războiul împotriva Naţiunilor Unite a fost iniţiată, organizată şi condusă cu perseverenţă şi energie de Partidul Comunist Român. Prin politica sa de unire a tuturor forţelor antifasciste s-a rea-

www.dacoromanica.ro

lizat cea mai mare coaliţie politică din istoria noastră care, avîndu-i în frunte pe comunişti, a răsturnat regimul de dictatură şi a deschis în istoria României, o nouă eră. Revoluţia de eliberare socială şi naţională antifascistă şi antiimperialistă a inaugurat un proces revoluţionar neîntrerupt, iar astăzi, sub conducerea preşedintelui Nicolae Ceauşescu, poporul român străbate perioada cea mai fecundă în înfăptuiri din întreaga sa istorie.

Toate aceste momente şi aspecte ale milenarului nostru trecut sînt înfăţişate competent şi limpede în paginile celor trei suplimente ale lui „International Socialook". O cercetare obiectivă, călăuzită de principiul respectării riguroase a adevărului istoric şi pusă în slujba păcii şi prieteniei între popoare. B.C. Gupta se dovedeşte a fi o personalitate reprezentativă a acelui mare curent care militează astăzi pentru instaurarea unui climat de cooperare paşnică între naţiuni, pentru încurajarea schimbului de bunuri şi valori. Revista sa oferă un exemplu vrednic de urmat şi iniţiativele lui în domeniul răspîndirii cunoştinţelor despre România şi trecutul ei merită cele mai sincere elogii.

Fl. Constantiniu

MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1983, 743 p.

Punîndu-şi în valoare o bogată experienţă în domeniul elaborării şi editării unor instrumente de lucru, Horia C. Matei şi Marcel D. Popa, realizează prin volumul de faţă o lucrare cu totul inedită în peisajul istoriografic românesc.

De altfel, după cum ne mărturisesc înşişi autorii în Prefaţă, opţiunea lor a fost determinată în primul rînd, de absenţa din bibliografia de specialitate românească a acestui gen de lucrare.

Totodată, s-a urmărit să se pună la îndemîna marelui public dornic de a cunoaşte realităţile istorice în devenirea lor „un prim contact cu ceea ce apare mai spectaculos în istoria omenirii", scena politică, succesiunea puterii încadrate în cadrul general în care ea s-a derulat.

Specialiştilor, pe de altă parte, li se oferă —se arată în continuare în amintita prefaţă— „un instrument de lucru rapid şi sigur, în care se află adunaţi laolaltă toţi acei care, glorios sau doar accidental, au fost protagoniştii vieţii politice şi de stat la un moment dat".

Cititorului îi sînt înfăţişate şi alte probleme cu care s-au confruntat autorii în îndelungata lor muncă de elaborare; o imensă bibliografie, şi în consecinţă, un imens material faptic, asigurarea unui sistem unitar de tratare a materialului documentar, problema transliteraţiei numelor proprii.

Lucrarea cuprinde două mari secţiuni: în prima sînt prezentaţi deţinătorii puterii executive din cele 169 de state independente ale lumii în anul 1982, iar în cea de-a doua peste 150 de date şi dinastii din trecut, din antichitate pînă în epoca modernă.

Structura prezentării fiecărui stat este următoarea: date geografice de interes general (aşezare, suprafaţă, populaţie, capitală, limbă oficială, culte, produs naţional brut pe locuitor), o scurtă sinteză de ordin istoric, iar într-o ultimă secţiune deţinătorii puterii supreme, şefii de stat şi guvern. În general, această ultimă secţiune este şi cea mai amplă la majoritatea statelor, excepţie făcînd statele care şi-au dobîndit independenţa în deceniile de după ultimul război mondial, listele cu conducătorii de stat începînd cu acest moment.

Cum această ultimă parte constituie de fapt esenţa lucrării ne vom opri în continuare, puţin, asupra ei, remarcînd încă odată efortul autorilor de a prezenta lectorului tabele cronologice cît mai complete şi exacte, întîlnind alături de persoane care au deţinut puterea lungi perioade de timp, altele ce îşi exercită funcţia efemer, uneori chiar cîteva zile.

Parcurgerea acestei părţi a lucrării îi poate sesiza cititorului modul în care s-au succedat diversele dinastii la conducerea statelor, importanţa mai mică sau mai mare jucată în istoria popoarelor lor, perioadele de stabilitate şi instabilitate politică, evoluţia structurilor politice şi statale de-a lungul istoriei a diferitelor popoare. Cititorului interesat de evoluţia politică a statelor în anii noştri, mai ales statele mai recent apărute pe harta lumii, lucrarea îi oferă date interesante şi utile dîndu-i şi o serie de indicii privind viaţa politică extrem de frămîntată, dominată de dese schimbări politice şi lovituri de stat, expresie a încercărilor şi căutărilor de a rezolva probleme majore social-economice cu care sînt confruntate, ca urmare a anilor de dominaţie colonială.

Succesiunea puterii în statele din America Latină arată şi ea, cu puţine excepţii, nume-

www.dacoromanica.ro

roase indicii relevînd o îndelungată stare de instabilitate politică încă din secolul trecut, care, în linii mari, se menține și azi. Compararea, de asemenea, a produsului pe cap de locuitor al diferitelor state, oferă lectorului posibilitatea de a sesiza profundul decalaj economic din lumea contemporană și un indiciu concludent al stadiului dezvoltării economice a statelor.

Nu putem încheia fără a aminti *Addenda* în care autorii completează datele volumului cu schimbările politice din cursul anului 1982.

Oferind date extrem de interesante și amănunțite ce se consultă ușor datorită modului de elaborare a lucrării, indicațiilor din prefață și listei de abrevieri, pentru cunoașterea personajelor care mai mult sau mai puțin au înrîurit într-un moment dat destinul istoric al țărilor lor, lucrarea, deși nu lipsită de mici imperfecțiuni, de care înșiși autorii sînt conștienți, inerente, spunem noi, la un asemenea volum de muncă și informații, rămîne o realizare remarcabilă și extrem de utilă, atît specialistului cît și iubitorului de istorie.

Mihai Oprițescu

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE", vol. X, Edit. Academiei, Bucureşti, 1983, 183 p.

Prestigioasa publicaţie a Institutului de istorie „N. Iorga" al Academiei de ştiinţe sociale şi politice a R.S.R., „Studii şi materiale de istorie medie", a ajuns la volumul al X-lea.

Studiul lui Şerban Papacostea — *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (sec. XIV—XVI). Drum şi stat* — publicat în acest număr al revistei, abordează dintr-o perspectivă cu adînci rădăcini în istoriografia românească, „aceea de a lumina istoria naţională prin intermediul istoriei universale", o temă extrem de importantă: rolul marilor drumuri comerciale internaţionale în istoria ţărilor române.

Bogata istoriografie consacrată temei nu a lămurit încă aspecte esenţiale ale problemei; studiul lui Ş. Papacostea aruncă o lumină nouă asupra acestui domeniu.

Motor al expansiunii geografice şi al economiei monetare într-o societate medievală aflată „într-o veşnică mişcare browniană, totodată perpetuă şi inconstantă" (Marc Bloch), marele comerţ a cuprins în sec. al XIV-lea şi Ţara Românească şi Moldova prin drumurile de importanţă internaţională care le străbăteau teritoriul. Datorită acestui fapt ţările române şi-au asumat o însemnată funcţie internaţională, ceea ce a determinat şi primele manifestări cunoscute ale politicii lor comerciale.

Dezvoltarea drumurilor, „a fost una din consecinţele multiple ale transformării Mării Negre, în sec. XIII—XIV în principala arie de întîlnire şi redistribuire a produselor Orientului şi Occidentului" (p. 9).

Înlăturarea monopolului bizantin asupra bazinului pontic în sec. al XIII-lea „secolul reîntoarcerii la aur" (Roberto Lopez) a declanşat o aprigă competiţie pentru acesta, atît între Genova şi Veneţia [1], cît şi între Ungaria şi Polonia.

Doi factori explică în viziunea autorului geneza principalului drum al Ţării Româneşti, acela care lega Braşovul cu Brăila şi de aici cu bazinul pontic: instalarea genovezilor la gurile Dunării şi efortul regalităţii maghiare de a-şi asigura legătura cu Marea Neagră în interesul propriului negoţ.

Politica comercială a „regatului apostolic" s-a realizat pe două căi: prin activitatea genovezilor, statuată de marele privilegiu din 24 iunie 1379 şi prin cea a braşovenilor [2].

În 1358 Ludovic de Anjou creează prin privilegiul acordat braşovenilor o zonă de imunitate vamală între Ialomiţa şi Siret (p. 52).

Interesul Ţării Româneşti pentru acest drum comercial a dus la conflict cu Ungaria. Reglementarea statutului acestui segment de drum, componenţă esenţială a raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria, s-a realizat printr-un compromis. Privilegiul pentru braşoveni din 20 ianuarie 1368 este „prima manifestare cunoscută a politicii comerciale a Ţării Româneşti (p. 14) care îşi asigura stăpînirea asupra întregului teritoriu. Braşovenii obţineau în schimb un regim vamal privilegiat.

Reconfirmarea acestui statut a devenit condiţia sine-qua-non a „păcii" cu Braşovul şi Ungaria.

Privilegiile lui Vlaicu din 20 ianuarie 1368 şi Mircea cel Bătrîn din 6 august 1413, au creat cadrul legal şi statutul negoţului braşovean, în şi prin Ţara Românească. Acest statut privilegiat al braşovenilor, le garanta libera circulaţie spre Dunăre şi Marea Neagră, o libertate excepţională pe piaţa internă a ţării şi li asigurau împotriva unei politici vamale protecţioniste.

Raportul flagrant inegal între braşoveni şi negustorii Ţării Româneşti este prelungirea metamorfozată a legăturii stabilite între Braşov şi gurile Dunării.

---

[1] Conflictul veneto-genovez, manifestat prin trei războaie în anii 1293 — 1299, 1350—1355 şi 1378—1381, şi implicaţiile acestuia pentru bazinul pontic a fost analizat de G. Brătianu în cap. 13 din *La Mer Noire Des origines à la conquête ottomane*, 1969.

[2] Pentru rolul oraşelor transilvane şi interdependenţa economică a ţărilor române cf. N. Stoicescu *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1983, cap. III, p. 17—21 cu o bogată bibliografie.

www.dacoromanica.ro

Reacţiile domniei faţă de această situaţie s-au manifestat în cadrul sistemului de privilegii (prin revendicarea „egalităţii") şi în afara lui, printr-o politică vamală protecţionistă.

Înlăturarea inegalităţii s-a realizat într-un alt context politic, prin desprinderea Ţării Româneşti de sub suzeranitatea maghiară.

Ofensiva otomană şi echilibrul ungaro-otoman a permis statului muntean să revendice reciprocitatea efectivă în raporturile cu Braşovul, iar cînd formula a eşuat, să îngrădească libertatea braşovenilor la sud de Carpaţi (p. 27).

În ce priveşte conflictul lui Vlad Ţepeş cu Sibiul şi Braşovul, S. Papacostea consideră că este vorba „nu de un război comercial cu manifestări politice, ci de un conflict politic cu excrescenţe comerciale" (p. 30 n. 73 şi p. 27—30).

Deschiderea drumului mongol, „via tartarica", care lega Lwów, Europa Centrală şi Marea Baltică cu Marea Neagră, a echivalat cu o adevărată „revoluţie comercială" (R. S. Lopez). Dar ofensiva creştină şi frămîntările din Hoarda de Aur au periclitat circulaţia pe acest itinerar şi au pus problema unei alternative. Rezultatul acestei situaţii geopolitice a fost deschiderea unei noi legături între Lwów şi Caffa prin drumul moldovenesc („via valachica").

Etapa finală a întemeierii Moldovei a coincis, ca şi în cazul Ţării Româneşti, cu lupta pentru controlul drumului de „importanţă general europeană" (Panaitescu) care lega Baltica de bazinul pontic dominat de comerţul genovez [3].

Relaţiei feudo-vasalice stabilite în 1387 între Moldova şi Polonia pe plan politic şi intereselor comerciale poloneze legate de accesul la Marea Neagră, „placa turnată a traficului internaţional [4]" le-a corespuns pe plan economic privilegiile acordate de domnii moldoveni negustorilor lioveni.

Drumul moldovenesc a început să funcţioneze probabil la sfîrşitul secolului al XIV-lea (p. 38 n. 106) [5].

Importanţa drumului moldovenesc reiese şi din procesele între Cracovia şi Lwów pentru exercitarea funcţiei de intermediar pe acest itinerar.

Deşi lovenii beneficiau de dreptul de depozit, domnii Moldovei, spre deosebire de cei munteni, au exploatat mult mai bine prin sistemul vamal segmentul de drum ce le străbătea teritoriul. Vămile procurau venituri importante domniei, aşa cum ne arată D. Cantemir: „...din dăjdii şi vămi se strîng cam 30.000 de imperiali" *(Descriptio Moldaviae*, ed. Gh. Guţu, 1973, p. 265 şi n. 15 şi 16).

Instaurarea suzeranităţii turceşti a pus capăt regimului privilegiului pentru braşoveni şi lioveni. După un scurt interludiu de politică vamală protecţionistă, hegemonia otomană a asigurat agenţilor comerţului otoman libertatea de circulaţie spre Europa centrală şi a inclus cele două ţări în regimul capitulaţiilor pînă în sec. al XIX-lea [6].

Analiza raportului drum-stat, întreprinsă de Ş. Papacostea relevă cît de fecundă este această corelaţie descoperită şi enunţată de N. Iorga încă din 1912: „alcătuirea politică îndoită, adică Ţara Românească şi Moldova o cereau şi mari nevoi de viaţă economică universală, care au prezidat la unificarea tîrzie a vieţii ţărăneşti libere în jurul celor două centre domneşti".

Aprofundarea ideii lui Iorga, căreia îi conferă valenţe noi, originale, „drumul nu a „creat" statul dar „lupta pentru controlul acestuia a fost o componentă hotăritoare a etapei finale de constituire a statului feudal", sublinierea legăturii genetice între controlul marilor drumuri comerciale şi direcţiile principale ale politicii externe româneşti, influenţa contextului politic internaţional asupra politicii comerciale a ţărilor române, ca şi decan-

---

[3] Cf. „În vremea în care turcii cuceresc Constantinopolul, această mare interioară pare, din punct de vedere economic cel puţin, un lac genovez" (J. Heers, Gênes an XVe siècle, Paris, 1971, p. 259).

[4] G. Brătianu lega nu numai progresul, dar şi declinul economic de fenomenele ce se petreceau în bazinul pontic în secolul al XIV-lea: „Plaque tournante de la prosperité au siècle précédent, le trafic de la Mer Noire l'est egalement de la crise, qui arrête, dans le deuxième quart du XIVe siècle, l'essor de l'expansion capitaliste", (G. Brătianu, *op. cit.*, p. 246).

[5] P. P. Panaitescu în *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră* din vol. *Interpretări româneşti*, considera că: „... cea mai veche tranzacţie a unui cetăţean din Liov cu Moldova este aceea a germanului Klepel, originar din Cracovia, cu un oarecare Zimmerman din Siret în Moldova, din anul 1382" (p. 109 n. 5 şi p. 108 n. 5).

[6] Pentru „capitulaţii" şi pentru caracterul relaţiilor româno-turce cf. C.C. Giurescu, *Despre caracterul relaţiilor dintre români şi turci* în *Probleme controversate în istoriografia română*, 1977, p. 87—122 şi M. Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane — „capitulaţiile"* în „Anale de istorie, Nr. 6, 1982, p. 34—168.

www.dacoromanica.ro

tarea problemelor încă nelămurite, toate acestea fac din studiul lui Ş. Papacostea o lucrare de referinţă a istoriografiei noastre.

Problema agrară străbate ca un fir roşu întreaga istoriografie română. Această situaţie a rezultat din realităţile demoeconomice ale unei ţări „eminamente agricole" în trecut.

Circumscris preocupărilor sale de istoric socială, studiul lui Fl. Constantiniu — *Iobăgia în istoriografia românească* — îşi propune, aşa cum arată însuşi autorul, să urmărească raportul dintre contextul social-politic şi opiniile exprimate de istorici, precum şi relaţiile de filiaţie dintre o teorie şi alta (p. 57).

Ancheta istoriografică consacrată problemei iobăgiei a depins de două coordonate majore: nivelul cunoaşterii ştiinţifice şi legat de acesta cantitatea de informaţii documentare şi interesul politic suscitat de problema agrară.

Concluziile autorului, rezultate din investigarea quasitotalităţii literaturii istorice consacrată iobăgiei relevă primatul factorului politic: „Ori de cîte ori politicul şi-a manifestat — pentru necesităţile sale — interesul pentru aspectul istoric al problemei agrare şi-a îndreptat un adevărat reflector asupra relaţiilor agrare şi a instituţiei şerbiei, investigaţia lor a înregistrat progrese remarcabile, cu un ritm superior celui din perioadele, le-am zice „paşnice" ale problemei agrare" (p. 58). Momentele care au dat un impuls cercetării istorice au fost: 1848, cu prilejul lucrărilor Comisiei proprietăţii, 1861—1864 în legătură cu reforma agrară, 1907.

Literatura cronicărească a încercat să dea şi prima explicaţie a genezei servituţii. Puţinătatea informaţiilor medievale despre ţărani, „muţii istoriei medievale" (Georges Lefebvre), se explică prin mentalitatea acestei epoci în care minuitorii condeiului erau clericii, nobilii şi negustorii[7].

Mentalitatea tipic medievală conform căreia munca fizică nu e compatibilă cu statutul nobiliar [8] o regăsim şi la Cantemir.

Explicaţiile oferite de marii cronicari s-au dovedit greşite pentru că au căutat cheia problemei în manuscrise şi cărţi şi nu în realitate. Literatura cronicărească, în dorinţa de a releva originea romană a poporului român, a căutat fie să coboare pînă în timpul lui Traian originea scindării în clase sociale (Chesaric), fie să explice şerbia, ca venind dintr-un izvor exterior societăţii româneşti" (D. Cantemir)" (p. 61). Ea oferă date valoroase cînd vorbeşte de politica domnici faţă de ţărani.

Revoluţia din 1848, „dezvoltarea progresivă" a celei din 1821 a scos problema iobăgiei din dosarele cercetării istorice şi a adus-o în centrul confruntării politice. Devenită problema fundamentală a societăţii româneşti, problema agrară a revenit ca un leit-motiv în toate programele revoluţiei, în lucrările istorice ale paşoptiştilor, ca şi în dezbaterile Comisiei proprietăţii în care s-au înfruntat opiniile boierilor şi cele ale ţăranilor, acestea din urmă deosebit de sugestive: „De la moş Adam încoace — declara deputatul ţăran Scurtulescu — ... am trăit destul de bine, pînă într-o vreme; iar de la anul 1831 ne-am pomenit prin silnicie cu un jug de fier, pus pe capul nostru, ce-l numesc boierii proprietari şi sfînt regulament" (p. 71 şi p. 72 n. 63).

Analizarea istoriografiei paşoptiste îi permite lui Fl. Constantiniu să releve constribuţiile acesteia la elucidarea problemei ţărăneşti.

Concepţia lui N. Bălcescu, „întemeietorul uneia dintre cele mai fecunde direcţii de cercetare în ştiinţele sociale româneşti (Gh. Zane, *N. Bălcescu. Omul, opera, epoca*, 1974, p. 45), expusă în *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri* şi *Question économique*, este rezumată astfel: existenţa ab antiquo a micii proprietăţi ţărăneşti; legătura lui Mihai; abolirea şerbiei, urmată de înrăutăţirea situaţiei ţărănimii.

După ce prezintă şi contribuţiile altor paşoptişti (Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, Al. Golescu etc.), Fl. Constantiniu enunţă o idee deosebit de valoroasă şi anume: legătura lui Mihai este „produsul unor procese de lungă durată" în care regăsim interdependenţa dintre cele trei nivele ale istoriei: evenimenţial, conjunctural, structural de care vorbea Fernand Braudel.

Autorul discerne contribuţiile originale pe care fiecare curent istoriografic le-a adus în domeniul aflat în dezbatere; spiritul critic introdus de pozitivism, accentul pus pe factorul economic şi largul orizont comparatist introdus de Gh. Brătianu, P.P. Panaitescu, C.C. Giurescu.

În încheierea excursului său istoriografic Fl. Constantiniu analizează constribuţia deosebită a istoriografiei marxiste.

Cunoaşterea, practic, a întregii literaturi istorice consacrată temei, justele judecăţi de valoare emise asupra operelor analizate, sesizarea ideilor valoroase din acestea, fac din lucrarea lui Fl. Constantiniu o excelentă introducere în istoriografia românească consacrată iobăgiei. Dar valoarea demersului

---

[7] Pentru modul în care a fost văzut ţăranul în evul mediu Cf. J. Le Goff, *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970, p. 391—396.

[8] Dispreţul cavalerului faţă de munca productivă a fost deosebit de bine ilustrat de comportamentul hidalgo-ului spaniol, al şleahticului polonez sau de cel al spahiului otoman. Acest dispreţ pentru muncă a constituit şi una din cauzele decăderii acestor state (Spania, Polonia, Imperiul otoman).

www.dacoromanica.ro

său ştiinţific ne pare a consta mai ales în ceea ce propune, în ultimă instanţă studiul său: o abordare tipologică a feudalismului românesc. Această înseamnă o istorie, comparată a feudalismului. Încadrarea tipologică a feudalismului românesc ar permite rezolvarea unor probleme controversate ale istoriografiei noastre şi reliefarea caracterului original al istoriei rurale româneşti.

I. Caproşu şi D. Mioc publică opt documente emise de cancelaria lui Matei Basarab, aflate în arhivele din Leningrad şi Kiev.

Rubrica Addenda et corrigenda este susţinută de N. Stoicescu, iar D. Bălaşa aduce o serie de precizări în legătură cu două inscripţii (*Precizări în legătură cu inscripţiile de la Alunul şi Baia de Fier*, 1504—1505).

Un număr relativ mare de recenzii şi prezentări de carte, Revista revistelor de medievistică, unde L. Demény, prezintă publicaţia sovietică de medievistică „Srednie Veka", şi indicele bibliografic al volumelor I—X din „SMIM" întregesc conţinutul acestui număr al revistei. Volumul al X-lea din „SMIM" este edificator pentru înaltul nivel atins de medievistica românească.

Liviu Constantin Mitache

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publica în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieţii ştiinţifice, Cartea românească şi străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii se va trimite la adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Pretendentul Neagu „Vodă", fiul lui „Basarab voevod" (1633—1644).

Instituția agiei în Țara Românească.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

România și condițiile financiare internaționale după primul război mondial (1919—1929).

„Noaptea cuțitelor lungi" în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curente social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.

Concepția P.C.R. cu privire la sindicate și la unitatea mișcării sindicale în România (1921—1940).

Imaginea actului istoric de la 23 August 1944 în documente militare americane.

Afirmarea Partidului Comunist Român în mișcarea comunistă și muncitorească internațională în perioada postbelică.

RM ISSO567—630

www.dacoromanica.ro
43 856

I. P. Informația c. 2250

Lei 15